

GEOGRAFIJA AZIJE – II. DIO

1. INICIJATIVA POJAS I PUT¹

Naslijeđe prošlosti

Kao i kod svih država i društava, sadašnjost Kine određena je njezinom prošlošću. Trenutačni lideri su, naravno, slobodni donositi vlastite odluke kako bi poboljšali svoju zemlju, a najbolji među njima to i rade. Ali oni to čine unutar okvira uma i teritorija koji im je prošlost ostavila u naslijeđe. U slučaju Kine, često se tvrdi da prošlost ima još veću težinu nego drugdje, jednostavno zato što je ima više: povijest Kine, posebno u intelektualnom smislu, seže nekoliko tisuća godina unatrag. Moglo bi se međutim, jednako tvrditi da se povijesti pridaje značaj unutar kineske kulture koji mu daje izuzetnu moć i u sadašnjosti. Mnoge države mogu se također oslanjati, u nekom obliku, na tisuće godina povijesti bez da ta dugovječnost postaje glavnim dijelom njihovih političkih i ideoloških diskursa.

Granice koje NR Kina danas ima uglavnom su one koje je naslijedila od vremena carstva Qing. Vanjska Mongolija (današnja Mongolska Republika) je otpisana, kao i veliki dijelovi teritorija na krajnjem sjeveroistoku (do Rusije) — Mao Zedong je govorio da Kina Moskvi još nije ispostavila račun za te akvizicije. Osim toga, kineske su granice bile iznimno stabilne od kada je Carstvo ukinuto 1912. Kina je stoga jedino carstvo koje je preživjelo prijelaz u nacionalnu državu bez značajnog gubitka teritorija, i to ne samo da određuje njezinu unutarnju strukturu nego, i u visokoj mjeri i njene vanjske poslove. Carstvo Qing pokušalo je regulirati svoje odnose sa susjednim državama na načine koji su osiguravali ideološku središnju ulogu carstva, ali također brinući se o svojoj sigurnosti i ekonomskim interesima (Odd Arne Westad, 2020).

Današnja kineska vlada naslijedila je ostavštinu carstva, a posebno autoritarizam posljednjeg carstva. Verzija povijesti KPK (Komunistička partija Kine) ojačana je, naravno, nedavnim gospodarskim uspjehom Kine. Rast kineskog gospodarstva i njegova rastuća internacionalizacija stvorili su veze sa svijetom kojim je kineskim komunističkim vođama teško upravljati. Ali je također ponudilo priču o kineskim uspjesima koja se može koristiti za predstavljanje pozitivne slika zemlje u inozemstvu. Mnogi se u Aziji i Africi iskreno dive Kini jer i sami sanjaju o visokim

¹ Preuzeto iz: Ahmed, F., Lambert, A., 2022: The Belt and Road initiative, Routledge

stopama rasta i visokotehnološkim proizvodnim linijama, dok je Zapadnjaci podjednako hvale, ali je se i boje (Odd Arne Westad, 2020).

Kineski izvanredni gospodarski rast promijenio je svaki aspekt globalne ekonomije. Kina je od 2010. postala drugo najveće svjetsko gospodarstvo, a od 2013. najveće svjetsko trgovinsko gospodarstvo. Mnogi drugi pokazatelji rangiraju Kinu na prvo ili drugo mjesto u svijetu. Veličina i rast daju Kini gospodarski utjecaj koji kineska vlada nastoji iskoristiti i za ekonomsku korist i ostvarivanje utjecaja u mnogim sferama međunarodnih odnosa. Kina je dosegla status srednjeg dohotka 2018. i tada je kineski BDP po glavi stanovnika bio gotovo jednak globalnom prosjeku od 16.000 dolara, mjereći po paritetu kupovne moći (PPP). Kako su se globalna i kineska ekonomija počele stabilizirati 2009., kineski političari nastojali su također restrukturirati i vanjsku ekonomsku politiku kako bi uzeli u obzir novu stvarnost. Prvi korak bio je povećanje kreditiranja država u razvoju. U samo dvije godine, od kraja 2008. do 2010. Kina je osigurala 51 milijardu dolara kredita državama Latinske Amerike. U Africi, kineske nacionalne naftne kompanije (NOC) počele su igrati važnu ulogu, posebno u Sudanu i Angoli (Naughton, 2020).

S druge strane treba spomenuti izniman utjecaj Kine na države istočne i srednje Azije. Na tom je prostoru Kina kroz poseban projekt nazvan „Pojas i put“ (*Belt and the Road*) odlučila ponovno aktivirati stari Put svile i dati novi zamah svojoj ekonomskoj ekspanziji na prostoru Azije.

Sl. 1. Inicijativa Pojas i put – novi kineski Put svile

Belt and Road Initiative (BRI) — China's new Silk Road

Izvor: Deutsche welle, <https://www.dw.com/bs/sve-ve%C4%87e-rupe-na-kineskom-putu-svile/a-57377587>

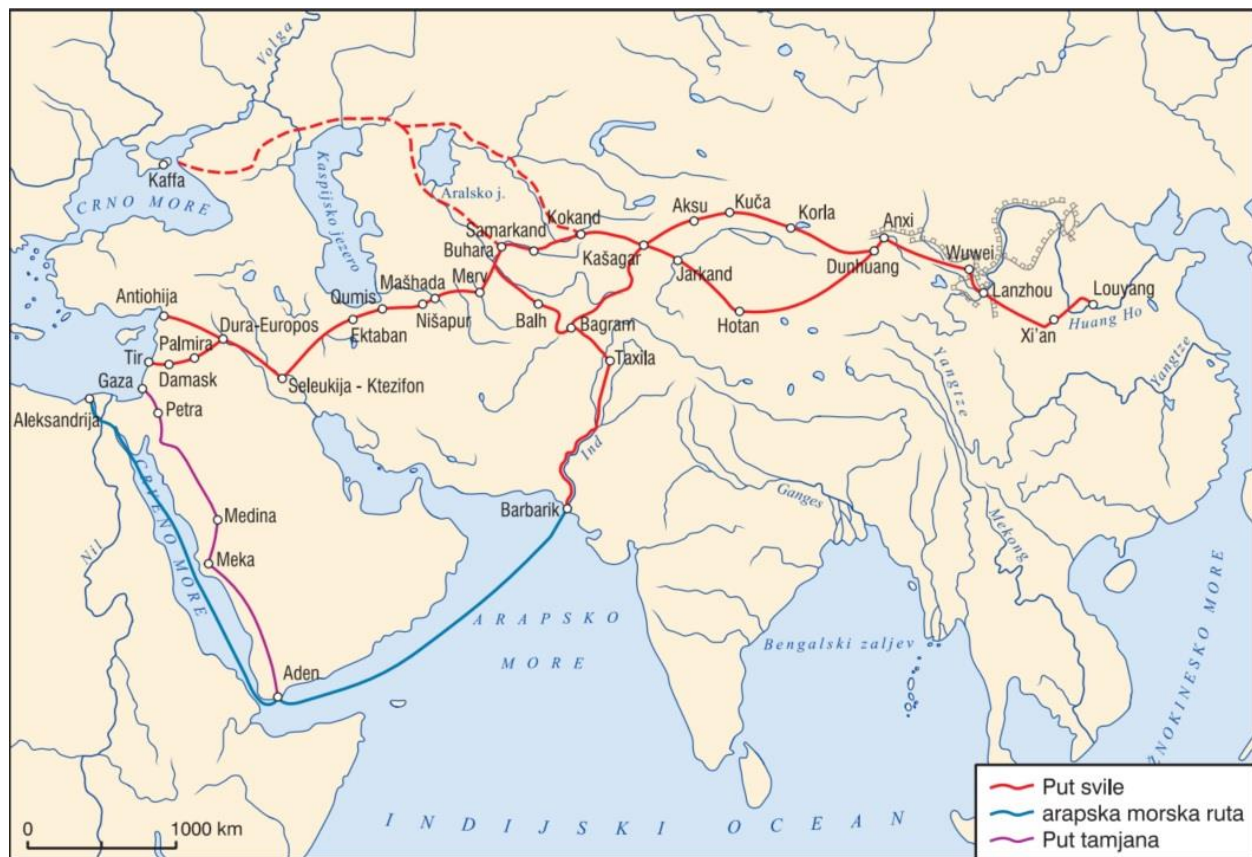
Antički povijesni Put svile

I nakon otkrića Amerika, Euroazija je i dalje bila središte svjetske politike i ekonomske globalizacije. Unutar kontinentalnog kompleksa, takozvanog Svjetskog otoka, koji obuhvaća

Euroaziju i Afriku, drevni putovi i rute svile (ASR) služili bi kao mreža komercijalnog povezivanja te kao "superautocesta" komunikacije i kulturne razmjene, na kojima bi se razvijali temelji modernosti.

U posljednja dva stoljeća Sjeverni Atlantik postao je središte svijeta. Oblikovao je prve dvije globalne pomorske supersile, Britansko Carstvo i *Commonwealth* te Sjedinjene Države. Čini se ipak, da će se 21. stoljeće ponovno oblikovati unutar Azije - s dva diva, Kinom i Indijom, spremnima da vode svijet. I kako će se to također poklopiti s povratkom "azijskih vrijednosti", pojavljuje se nova generacija globalnog vodstva, izgrađena na azijskoj varijanti gospodarskog državnog umijeća i oblikovana i odgovornošću i solidarnošću.

Sl. 2. Stari Put svile

Izvor: Hrvatska enciklopedija: Put svile, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=64249>

Karavane i "rimske ulice": infrastruktura je ključna za političku i ekonomsku kontrolu prostora

“Transkontinentalna cesta” Puta svile nije predstavljala samo komercijalni motor predmodernog vremena, već i glavni pokretač kulturne, pa čak i duhovne razmjene i obogaćivanja između Azije, Europe i Afrike. Konkretno, ASR-ovi su omogućili bolju povezanost i "organsko uključivanje" Kine u "ekonomsku i kulturnu strukturu" Euroazije. Danas, pokretanjem Novih putova ili ruta svile (NSR), i u okviru Inicijative Pojas i put (BRI), Kina učinkovito nadograđuje svojih 5000 godina civilizacijskog naslijeđa kao i gospodarsko i kulturno vodstvo. Osobito u pogledu baštine ASR-a, UNESCO bi je mogao označiti kao svjetsku baštinu „iznimne univerzalne vrijednosti“.

Puno prije službenog pokretanja ASR-a od strane kineske dinastije Han tijekom 2. stoljeća prije Krista, infrastrukturno povezivanje ostvareno je u središtu Euroazije. Još iz doba drevnih civilizacija Mezopotamije, Elama i Asirije u suvremenom Iraku, Iranu i Siriji, postoje prvi povijesni zapisi o tome kako su glavni vladari, poput babilonskog Hamurabija, bili na svjetskom glasu. Oni su bili poznati ne samo kao "zakonodavci" već i kao promicatelji razvoja infrastrukture velikih razmjera. Zajedno s usklađivanjem normi, standarda i propisa koji su se odrazili na poznati "Hammurabijev zakonik", važna ulaganja u povezanost i logistiku olakšala su integraciju Babilonskog Carstva.

Duž plodnih riječnih slivova Eufrata i Tigrisa, Mezopotamija je bila geografski dobro pozicionirana, a izlazeći na obale Perzijskog zaljeva, povezivala je Sredozemlje sa zapadnom i južnom Azijom. Kako su se najveći dijelovi prijevoza robe tijekom antike i do srednjeg vijeka odvijali na kopnu, duž velikih rijeka i morskih obala, veliki infrastrukturni projekti povezivanja obično su bili usmjereni na kopnene ceste i brodske kanale. Takvi projekti bili su usmjereni na povezivanje rijeka ili rijeka sa strateškim lukama na morskim obalama, poput onih koji su spajali rijeku Nil s Crvenim morem.

Od 7. stoljeća prije Krista, Ahemenidsko Carstvo (Perzijsko veliko kraljevstvo) je nakon osvajanja Babilona dodatno proširilo ionako impresivan infrastrukturni kompleks drevnih mezopotamskih civilizacija. Proširilo se na Egipat i Malu Aziju (Turska) na zapadu, duboko u središnju Aziju te do doline Inda na istoku. Budući da će se Perzijsko Carstvo pojaviti kao najveće teritorijalno carstvo antičkog svijeta, ono će time osigurati preduvjete za prvi pan-euroazijski integracijski proces u povijesti. Ono je bilo u stanju osigurati ključni preduvjet za stvarnu realizaciju te potpunu "operalizaciju" ASR-ova. Razrađujući naslijeđe Babilonskog Carstva, Perzijanci su uspostavili

najučinkovitiji administrativni i infrastrukturni sustav koji se protezao preko prve svjetske "velesile" koja je ikada povezivala Aziju, Europu i Afriku.

Kao što je već rečeno, Perzijsko Carstvo osiguralo je ključnu transkontinentalnu poveznicu za međusobno povezivanje Južne, Središnje i Zapadne Azije s Mezopotamijom, Egiptom i Sredozemljem. Nadovezujući se na ovu administrativnu i logističku jezgru, ASR-ovi su se mogli u potpunosti uspostaviti oko 100. pr. Kr. - 100. god. poslije Krista. To je bilo kada je stari Rim proširio svoju Mediteransku povezanu mrežu, npr. preko svojih poznatih "rimskih ulica", do Bliskog Istoka. Također, carska Kina je istovremeno proširila vlastitu infrastrukturu na "zapadne zemlje" u središnju Aziju, dovršavajući kontinentalni put koji bi povezivao kineski carski grad Xi'an sa Sredozemljem i dalje Rimskim Carstvom. Više od 1500 godina ASR-ovi poticali su održiv gospodarski rast, kao i kulturni i tehnološki razvoj unutar velikog dijela antičkog svijeta i to sve do ranog novog vijeka. U usporedbi s tim, Zapadna Europa i Atlantik ostali su razmjerno marginalni i periferni u svjetskim poslovima do 18. stoljeća. Čak i tijekom 17. st. povijesni iranski gradovi poput Isfahana, budući da su bili smješteni u srcu ASR-ova, bili su kozmopolitskiji od Pariza i veći od Londona.

Politička geografija Euroazije u 1. st. poslije Kr. otkriva da je Partsko Carstvo, koje je zauimalo teritorijalnu jezgru nekadašnjih perzijskih Ahemenida kao i carstvo Aleksandra Velikog, koji je osvojio Perziju, učinkovito uspostavilo ključnu povezanost i logističku vezu između Azije, Afrike i Europe, i bez kojih se ASR-ovi nedvojbeno nikada ne bi mogli operacionalizirati. U geografskom smislu, naslijeđa kasnijih Perzijskih Carstava teritorijalno su bila koncentrirana na zapadnu Aziju, koja je, uz drevna carstva i civilizacije središnje Azije, bila središnji kamen temeljac ASR-a. Zapravo, ove regije i zemlje u središnjoj i zapadnoj Aziji pružale su se od Turske i Crnog mora preko Kavkaza, Sirije, Iraka, Irana, Kazahstana, Uzbekistana, Kirgistana, Turkmenistana, Tadžikistana, sve do Afganistana i Pakistana. Moderna ih je, a posebno zapadna historiografija uglavnom izostavljala i ignorirala. Regije, bez koje ASR-ovi nikada ne bi bili zamislivi, nekada su bile sve samo ne "zabitne" ili opskurne "pustare". Tako se može činiti sa stajališta suvremenih međunarodnih i komparativnih perspektiva. Međutim, bile su u središtu svjetskih zbivanja i raskrižju civilizacija.

Ove "izgubljene civilizacije" u antičkoj Središnjoj Aziji sadržavale su daleko razvijenije urbane kulture koje su služile kao središta za prvu globalizaciju u svjetskoj povijesti. Na primjer, otprilike u vrijeme kada je Isus Krist rođen, kineski geograf istaknuo je ovu činjenicu putujući ASR-ima i

posjećujući Baktrijsko kraljevstvo. Primijetio je da su Baktrijci bili “legendarni pregovarači i trgovci”, i da na središnjoj tržnici njihova glavnoga grada postoji “...veliki raspon proizvoda kojima se trgovalo i koji su donošeni izdaleka...”. Drugim riječima, ASR-ovi nisu bili samo komercijalna super autocesta starog svijeta; da je postojala "rana Silicijska dolina", ona bi bila geografsko srce ASR-a, između kineskog i rimskog Carstva.

Istovremeno, Kina i Indija bile su ekonomski i kulturni epicentri ne samo u Aziji, već donekle i u cijelom svijetu. Također su zadržale najveće prosječne populacije od pretpovijesti. Do kraja antike u Sredozemnom području, s padom Zapadnog Rimskog Carstva, Bizantsko Carstvo (Istočni Rim) na kraju se pojavilo kao vrata ASR-a u Europu.

U svakom slučaju, Euroazija je bila mjesto gdje je ispisana civilizacijska povijest, jer su ASR-ovi presudno pridonijeli ubrzanju ovog procesa i priprema za modernost. Bez nasljeđa ASR-a i kulturne baštine, niti Kina niti Indija, a niti druge drevne ili moderne civilizacije ne bi bile zamislive. Na primjer, pored vrhunske luksuzne robe poput svile, iz Kine je dolazio čaj, keramika, papir, barut i tehnologija tiskanja knjiga - sve je to uvelike potaknulo modernost, uključujući i zapadnu civilizaciju. Također, proizvodnja kineskog papira za koju je koršten papirus biljnog porijekla činila je osnovu nove tehnologije tiskanja knjiga koja je razvijena u Europi tijekom ranog modernog doba. To je omogućilo mnogo bržu i jeftiniju masovnu proizvodnju i širenje informacija, u usporedbi s radno intenzivnijom konvencionalnom tehnikom pisanja knjiga na životinjskoj pergameni, što je bila standardna praksa u Europi tijekom srednjeg vijeka.

U tom kontekstu, čak i današnji NSR-ovi doista predstavljaju „najveći koordinirani plan ulaganja u infrastrukturu u ljudskoj povijesti”. Oni zapravo dalje razrađuju i internacionaliziraju ono što je moderna Kina započela prije nekoliko desetljeća, proces koji je omogućio stalnu industrijalizaciju Srednjeg Kraljevstva i time izbavilo najveći broj ljudi ikada iz siromaštva. Dakle, ovaj put dolazi do “novog okupljanja” lidera u Aziji, Europi i Africi koji bi na kraju realizirali BRI-jem. To bi također omogućilo pomlađivanje Kinesko-azijskog svjetskog poretka koji se održao do 18. stoljeća. Posljedično, buduće karte svijeta mogle bi izgledati slično Riccijevoj karti, kao što je na primjer azijska karta svijeta s Kinom kao središtem.

Kinesko moderno oživljavanje Novih puteva svile

Na prijelazu u 21. stoljeće, posebno s gospodarskim usponom Kine, čini se da se karta svijeta ponovno mijenja, pomičući se u Aziju gdje je i „obitavala“ najveći dio civilizacijske prošlosti.

Uspostavljeno je novo kinesko-rusko strateško partnerstvo i zajedničko pokretanje Šangajske organizacije za suradnju od strane Kine i Rusije (SCO). Naime, od 2017. SCO uključuje i Indiju i Pakistan te se pozicionirao kao vodeći razvojni, ako ne i politički, regionalni blok u Euroaziji. Sada čak služi i kao glavna platforma za političko-vojnu suradnju u Aziji.

U međuvremenu, Kina je, u koordinaciji s Indijom i drugim zemljama BRICS-a, pokrenula nove regionalne i globalne financijske i razvojne institucije, uključujući Azijsku infrastrukturnu investicijsku banku (AIIB) i Novu Razvojnu banku (NDB), koja pokreće procese koji će vjerojatno dovesti do preokreta međunarodne poslove i preraspodjelu moći u korist Globalnog Juga.

Od kad je Inicijativa kineski pojas i put (*Belt and the Road Initiative - BRI*) pokrenuta 2013., postala je unutarnji pogon za globalni tranzicijski proces. Financijski krah na Wall Streetu 2008. bio je odgovarajući odraz pada američke gospodarske moći koja koincidira s usponom Kine. Budući da je BRI nedvojbeno najveći svjetski infrastrukturni projekt u novijoj povijesti, ima sposobnost logističkog povezivanja svjetskog otoka. Tako je spojio kontinentalni kompleks Euroazije i Afrike – baš kao što je to nekada bio slučaj s ASR-ovima. Ovaj jednokratni razvojni projekt temeljen na infrastrukturi, vjerojatno će potaknuti industrijalizaciju duž golemih gospodarskih zona BRI-ja i njegovih država sudionica. Činjenica je, ne samo da će se geoekonomske karte svijeta značajno promijeniti tijekom nadolazećih desetljeća, već će i budući pogledi na svijet izgledati sasvim drugačije. To uključuje novi pristup strateškim odlukama jer je sam dizajn BRI-ja takav da ima za cilj nadići rivalstvo velikih sila.

U međuvremenu, BRI-ijev potencijal za duboku promjenu geoekonomskih parametara ne samo da se odražava u velikoj popularnosti projekta, i to ne samo među državama na koji se odnosi, već se odražava i kroz kineski domaći uspjeh masivnog i održivog gospodarskog razvoja. Tu su još i: rast, urbanizacija i modernizacija. Značajno je da je ovaj proces olakšan ne samo velikim razvojem infrastrukture, već i značajnim ulaganjima u istraživanje i razvoj, obrazovanje i javno zdravstvo, a tu je i održavanje vojne potrošnje koja ostaje relativno uravnotežena. Njegova specifična povezanost s gospodarstvom pokrenula je najučinkovitiji koncept razvoja u suvremenim međunarodnim poslovima.

Posljedično, povijest Euroazije 21. stoljeća najvjerojatnije će vidjeti uskrsnuće i (ponovno) pojavljivanje novih kontinentalnih sila, uključujući Kinu, zajedno s novim savezima ostalih kontinentalnih sila. U moderno doba, glavne euroazijske kontinentalne sile bile su Rusija i

Njemačka, obje smještene na europskom shelfu. Rusija je, osim golemog teritorijalnog opsega duboko u Aziji, tradicionalno ipak država s europskim središtem.

Povratak Azije i ponovno povezivanje „Svjetskog otoka“

Sve veći utjecaj Kine u Aziji, Africi, Latinskoj Americi, pa čak i Europi može se tek djelomično razumjeti klasičnim okvirima međunarodnih odnosa ili ekonomija. Postoji brzo rastuća literatura vezana uz političku geografiju koja posebno odražava rastuću ulogu Kine kao međunarodnog razvojnog aktera. Stoga je sve veća promjena moći između Sjedinjenih Država i Kine u biti funkcija geoekonomskih izračuna i predstavlja strmoglavi ekonomski uspon Srednjeg kraljevstva na početku 21. stoljeća. Do 2040., sa 10 milijardi barela dnevno, Kina će biti daleko najveći uvoznik sirove nafte, gotovo pet puta veći nego što je bila 2016. U međuvremenu, kineska potrošnja će premašiti onu u Sjevernoj Americi i Europi 2025. i na kraju dosegnuti nevjerojatnih 35 trilijuna dolara 2030. Strategija industrijske politike "*Made in China*" do 2025. učinit će Kinu gospodarstvom s vrhunskom visokom tehnologijom koje potiče održivi gospodarski rast diljem Azije.

Rezultat će biti istaknuti "povratak Azije" u svjetske poslove i potaknut će "ponovno povezivanje" Svjetskog otoka unutar Azije. Na primjer, kao što je ranije navedeno, korejska "Euroazijska inicijativa" pokrenuta je odmah nakon BRI-ja u listopadu 2013., i za razliku od američke inicijative Novi put svile, koja nije osmišljena da uzima u obzir kineske geostrateške interese, a kamoli da pomaže u usponu Srednjeg kraljevstva. Umjesto toga, to je komplementarni alat koji bi mogao biti dobro integriran s BRI-jem, jer su njegovi ciljevi "izgraditi geoekonomske veze", npr. prometni koridor koji počinje u Busanu, prolazi kroz Sjevernu Koreju, Rusiju, Kinu i središnju Aziju, kako bi došli do Europe. Također se nastoji pridružiti bilateralnom projektu između Rusije i Sjeverne Koreje kao pomoć u povezivanju transkorejske željeznice s transsibirskima. Dok bi ovo moglo pomoći u umirivanju Korejskog poluotoka na srednji i dugi rok, konstruktivan i potencijalno suradnički potez Južne Koreje vis-à-vis BRI-ja je dobar primjer "resetiranja" geopolitičke dinamike u Euroaziji.

Uz istočnu Aziju, zapadna Azija i Bliski istok također trenutno doživljavaju značajne geopolitičke i geoekonomske transformacije koje u biti odražavaju strateški zaokret prema Istoku. Tradicionalni zapadni saveznici poput Turske strateški su se okrenuli prema istoku i time dalje od Washingtona

i Bruxellesa. Čini se kao da su se preostale dvije stalne članice Vijeća sigurnosti UN-a upravo pridružile jezgri Novog globalnog "Istoka". Unutar ovog "Novog globalnog Istoka", Indo-pacifička regija trenutno postaje "novo središte moći svjetske politike" što podrazumijeva da postoji "nikad intenzivnije geopolitičko rivalstvo" u ovom strateškom raskrižju globalnih poslova. Prema Robertu Kaplanu, Indijski ocean sve se više pojavljuje kao geostrateški "centar gravitacije", što znači da onaj tko kontrolira taj centar, kontrolira Euroaziju, a time i Kinu. Obamina administracija je identificirala Kinu kao novog međunarodnog neprijatelja Amerike, što se naziva Obamina doktrina.

S druge strane, tradicionalno vanjskopolitičko držanje nesvrstanosti Indije sugerira da Indija zauzvrat slijedi "treći put", kao globalna "mosna sila", u dvostrukom svojstvu države u razvoju i "cvatuće demokracije". Pritom New Delhi može poslužiti kao poveznica između Pekinškog konsenzusa ("bez uvjeta") i Washingtonskog konsenzusa ("liberalna demokracija" i ekonomija slobodnog tržišta). Istodobno, s obzirom na dominantnu geografsku izloženost Indije Indijskom oceanu, u kombinaciji s njenom potencijalno dominantnom demografijom, čak i u usporedbi s Kinom, s brzim gospodarskim rastom, urbanizacijom i modernizacijom, Indija bi očito trebala postati vladajuća sila na prostoru oko Indijskog oceana.

Indo-pacifik i Maritimni put svile (MSR²)

Pomorski put svile (MSR) sastavni je dio BRI-ja koji uključuje "geoekonomske i geopolitičke ishode" koji podržavaju kineske pomorske interese. Predsjednik Xi Jinping predložio je MSR tijekom svog posjeta Indoneziji u listopadu godine 2013. Kina je također afirmirala svoju pomorsku moć i utjecaj u *Indian Ocean Rim Association* – IORA³. MSR dobiva golemu geopolitičku vitalnost u Indo-Pacifiku – ključni konstrukt koji uključuje sve države povezane preko Indijskog do Tihog oceana. Područja dva oceana u ovom kontekstu spajaju se i tvore regiju Indo-pacifik. Danas je Indo-Pacifik geopolitička konstrukcija koja ima zajedničke konotacije. Ipak, Sjedinjene Države, Japan, Indija, Vijetnam i Kina, imaju različito razumijevanje ovog konstrukta, kao i različite stavove. Na primjer, Sjedinjene Države podupiru Indo-pacifičku

² Maritime silk road

³ Međuvladina organizacija osnovana 1997. kako bi se potakla međusobna regionalna ekonomska suradnja. Članice su: Australija, Bangladeš, Francuska, Komori, Indija, Iran, Kenija, Madagaskar, Malezija, Maldivi, Mauricijus, Mozambik, Oman, Sejšeli, Singapur, Somalija, Južna Afrika, Šri Lanka, Tanzanija, Tajland, UAE, Jemen.

strategiju pod nazivom “Slobodan i otvoren Indo-pacifik“ (*Free and Open Indo-Pacific* - FOIP), koju je predstavio japanski premijer Shinzo Abe. Načela FOIP-a, kako ih slijede SAD, odražavaju i političko-ekonomski kao i geostrateški narativ u vrijeme kada su Sjedinjene Države vjerovala da je Kina nastoji istisnuti kao silu u ovoj regiji.

SAD vjeruju da Indo-pacifička regija svjedoči „geopolitičkom natjecanju između slobodnih i represivnih vizija svjetskog poretka“. Kada je 2020. Kina ušla u granični spor s Indijom, Vijetnamu je bilo teško nositi se s kineskom asertivnošću na Južnom kineskom moru i smatrali su da SAD nisu čvrsto stajale uz svoje saveznike. To su čak smatrali i sindromom ustezanja. Ni njegovi saveznici (kako male, tako i velike države) u Indo-pacifiku – više nisu smatrali SAD pouzdanim sigurnosnim partnerom. Jedan od razloga taj što su se SAD u velikoj mjeri bavile time da *Trumponomika* pobijedi u igri protiv *Xinomika*, što se odrazilo na cijenu američkog "statusa moći" ili "poziciju snage".

Zapravo, američko shvaćanje FOIP-a usredotočilo se na geostrateške narative koji okružuju slobodno pomorsko dobro. SAD traže slobodu plovidbe, slobodan pristup morskim putovima, mirno rješavanje pomorskih sporova te transparentnost financiranja infrastrukture u moru. Izvješće Kongresne službe za istraživanje (CRS) čak je dovelo u pitanje sposobnost SAD-a da učinkovito provodi strategiju FOIP – u smislu vizije, političke volje i ekonomskih resursa. Neki to vide kao retorički izazov BRI-u. Također, postoji aktivan diskurs o diplomaciji zamke duga koji se odnosi na BRI i deficit demokracije unutar novog kineskog razvojnog pristupa Globalni Jug - jug. Međutim, dok je dobro upravljanje, s obzirom na zaštitu ljudskih prava i okoliša (uključujući transparentnost u shemama financiranja) svakako nešto što zapadnjačke zajednice donatora žele naglasiti, oni zauzvrat uglavnom nisu uspjeli dodijeliti strateška sredstva za razvoj infrastrukture velikih razmjera.

Zanimljivo je da se indijsko shvaćanje konstrukta ne razlikuje od onoga SAD-a ili Japana, iako ima i dijelova u kojima se razilazi s njima. U lipnju 2018., dok je držao svoj uvodni govor u Dijalogu Shangri-La, indijski premijer Narendra Modi pozvao je na “slobodan, otvoren, inkluzivni Indo-pacifik (FOIIP)”. Dodavanje riječi "uključivo" u FOIP jasno pokazuje da Indija nema namjeru dominirati regijom, niti namjerava imati konfrontirajuće stavove. Naglasak je ipak na osiguravanje strateške i sigurnosne arhitekture koja ponovno potvrđuje pravila regionalno utemeljenog poretka. Indija je definirala geografske koordinate Indo-pacifičke regije koja se širi od obala Afrike do obala Amerika. Ipak, indijsko razumijevanje indo-pacifičkog konstrukta

također ima snažan kineski faktor, koji je ugrađen u njihove zajedničke strateške manevre u Južnom kineskom moru, Indijskom oceanu i naravno, BRI-u. Zapravo, pojam "uključivo" je najznačajniji, iako ne i diplomatski artikuliran. To je zato, što vjerojatno za razliku od FOIP-a, geopolitičko gledište FOIP-a također može implicitno podrazumijevati da nikakva vanjska, prekomorska sila ne smije diktirati stvari u Indo-pacifiku.

S druge strane, Vijetnam koristi više terminologija, npr. "Indo-pacifik" te također "Indo-Azija-Pacifik", s ciljem prikazivanja inkluzivnijeg regionalnog karaktera. Vijetnam se, međutim, suočava s konkurentskim potraživanjima Kine u svojoj isključivoj ekonomskoj zoni i zbog toga je vrlo glasan.

Unatoč tome, Kina na Indo-pacifičku konstrukciju gleda s mnogo sumnje. Ona je vrlo skeptična prema ovom pojmu i kritički postavlja pitanje namjera SAD u propagiranju navedene konstrukcije i s njom povezane narative. Neki su vjerovali da konstrukt ima više inačica i stoga je dvosmislen. Drugi su također dovodili u pitanje njegove ekonomske koristi, smatrajući da on ne može izdržati ekonomsku moć projekta kao što je BRI.

Izješće Centra za strateške i međunarodne studije (CSIS-a) sugerira da se Indo-pacifički konstrukt pojavio "kao protukoncept kineskom BRI-u i njegovoj rastućoj vojnoj priutnosti u regiji". Ovo je možda više povezano sa sigurnosnim obećanjima kao i strateškom orijentacijom koju dobro afirmiraju. SAD, Japan, Indija, Vijetnam i Kina imaju različito razumijevanje ove konstrukcije i imaju različite stavove, koji se ponekad poklapaju. Indija i Japan također imaju ključnu ulogu u Indo-pacifiku i dijele zajedničku i uključivu viziju. Ove dvije zemlje, zajedno sa SAD-om i Australijom, su također dio *Kvadrilateralnog sigurnosnog dijaloga* (QUAD) – demokratskog saveza koji Kina vidi kao potencijalno usmjerenog protiv nje. Zapravo, cijela budućnost Azije ovisi o tome. QUAD je predložio 2007. japanski premijer Shinzo Abe kao "luk demokracije" u Aziji koji je namjeravao spojiti sa demokratskim zemljama diljem Azije. Dana 22. kolovoza 2007., Abe je tijekom svog državnog posjeta imao obraćanje Indijskom parlamentu pod nazivom „Ušće dvaju mora“. Istaknuo je značaj suradnje među demokracijama, a usredotočio se na strateško stjecište demokratskih gospodarstava koja dijele Indijski i Tihi ocean. Formiranje QUAD-a očito je bila strategija za okruživanje komunističke Kine „demokratskim užetom“, ali je to ipak ostao samo pokušaj. To je bilo vrijeme kada se Japan već suočavao s konkurentskim zahtjevima Kine prema svojoj isključivoj gospodarskoj zoni (EEZ) u Istočnom kineskom moru i bunio se protiv toga, ali ostali partneri nisu bili svjesni ideje okruživanja Kine.

Mogu li članovi QUAD-a izgraditi stratešku dubinu u svom odnosu kroz ovaj mehanizam ostaje pitanje. To je zato što, osim SAD-a, sve druge članice QUAD-a u posljednjih nekoliko godina nisu pokazale proaktivni entuzijazam. Vjerojatno je to bilo zbog njihovog ekonomskih preklapanja interesa s Kinom, protiv koje je QUAD navodno pozicioniran.

Kineska arktička politika i Polarni put svile (PSR)

Arktički ili Polarni Put svile (PSR) predstavlja još jedan dodatni Put svile – možda četvrti nakon Svemirskog puta svile. Međutim, on nije nužno predvođen Kinom, niti financijski niti politički. Rusija ima veliki udio preko infrastrukturnog razvoja svog arktičkog arhipelaga. Također, s obzirom da ekonomske sile u istočnoj Aziji, posebno Južna Koreja, ulažu i pokazuju strateške interese u PSR, on bi se mogao pokazati kao bitno "multipolarniji" projekt od kopnenog, pomorskog i svemirskog puta svile, koji su uglavnom pokrenuti od strane Kine i ovise o njoj. Ipak, s PSR-om, Kina ima za cilj postati *de facto* arktička sila i stoga će ga odvagovati unutar svojih vanjskopolitičkih inicijativa. Između ostalog, doprinijet će strateškom financiranju njegovoj realizaciji – što će zauzvrat pridonijeti njezinom potencijalno održivom financiranju od strane poslovnih banaka itd.

Kini, zajedno s Indijom, Južnom Korejom i još tri zemlje odobren je, od strane Arktičkog vijeća 2013., status promatrača. Kasnije je Kina pokazala proaktivno stajalište i postala prva necirkumpolarna država koja je predstavila svoju Arktičku politiku 2018. Cilj joj je bio predstaviti plan za svoje angažmane u potencijalne infrastrukturne projekte u polarnom području te također njeno strateško uključivanje. Također, američki saveznici poput Južne Koreje vrlo su zainteresirani i zapravo suinvestiraju u razvoj PSR-a, uključujući kompleks spremišta tekućeg plina duž arktičke rute. Ipak, Nordijska ruta skraćuje za više od tjedan dana konvencionalnu južnu ruta kroz Malački tjesnac i Sueski kanal.

PSR je generalno konceptualiziran kao dio BRI-ja 2018., a time i kineska arktička politika ima golemu važnost u geopolitičkom i geoekonomskom diskursu. Politika jasno ističe poriv Kine, kao necirkumpolarne države, da igra veću ulogu u donošenju pravila i tumačenju međunarodnog prava relevantnog za Arktik. Dakle, nema sumnje da je Kina odlučila odigrati veću gospodarsku i stratešku ulogu u arktičkoj regiji. Iako kineska arktička politika priznaje da "Države izvan arktičke regije nemaju teritorijalni suverenitet u Arktiku", jasno tvrdi da "imaju prava u pogledu znanstvenog istraživanja, plovidbe, preleta, ribolova, polaganja podmorskih kabela i cjevovoda u

otvoreno more i druga relevantna morska područja u Arktičkom oceanu te prava na istraživanja resursa i eksploatacije u tom području, u skladu s ugovorima kao što je UNCLOS i opće međunarodno pravo”.

Sl. 3. Arktička brodska ruta

Izvor: The times, <https://www.thetimes.co.uk/article/china-opens-arctic-route-to-europe-vzf7xmchx>

Ovo otkriva različita široka područja i potencijalne kineske angažmane u regiji i također bilateralno s državama Arktičkog vijeća. Kina se definitivno bavi Arktikom u raznim područjima, uključujući naftu i plin, minerale, ribolov, turizam, znanstvena istraživanja, klimatske promjene i razvoj infrastrukture na ovom području. Njezina arktička politika također pozicionira regiju kao područje od globalnog interesa, te navodi da: „Situacija na Arktiku sada nadilazi izvorne međuarktičke države ili regionalne prirode i ima vitalan utjecaj na interese država izvan regije, ali i interese međunarodne zajednice u cjelini kao i na opstanak, razvoj i zajedničku budućnost čovječanstva“.

Kineski angažmani na Arktiku povezani su s njenim ambicioznim PSR-om, koji dolazi pod okrilje BRI-a. U ožujku 2021., objavljen petogodišnji plan 2021.-2025. ustvrdio je da PSR ostaje važno fokusno područje u BRI-u. Zapravo, Kina nastoji ulagati u LNG arktičke regije (npr. Yamal-mreža - LNG i cjevovodi) i povezanu infrastrukturu. Također je uključena u znanstvena istraživanja, te u projekte u vezi s otpremom i povezivanjem. U Rusiji kineska državna tvrtka *China National Petroleum Corporation* (CNPC), drži 20 % ulaganja u Yamal LNG projekt (ciljano u razvoj i izvoz LNG-a), dok *China Silk Road Fund* drži 9,9 %.

I na Islandu i Svalbardu (Norveška) Kina ima istraživačku stanicu, dok je u Švedskoj izgradila satelitsku stanicu. Kina je također ulagala u grenlandske otoke – jer i tamo ima geoekonomske i strateške interese. Također je uložila u Finsku i financirala željezničku rutu Kouvola – Xi'an.

Topljenje arktičkog leda pružilo je mogućnosti zainteresiranim državama da se uključe u gospodarske i komercijalne aktivnosti, a također i da razviju troškovno i vremenski učinkovite morske rute i prolaze. Štoviše, arktičke države su sklopile Sporazum o suradnji u zrakoplovstvu i pomorstvu za traganje i spašavanje na Arktiku 2011. Ovo je ključni okvir koji predviđa operacije potrage i spašavanja u arktičkoj regiji.

Prema novoj eri kontinentalne dominacije

Preko BRI-ja, Kina učinkovito dopire do raznih država diljem svijeta i uspostavlja sporazume o gospodarskoj suradnji s njima. Ovo uključuje suradnju u strateškim predstražama Euroazije, od Sredozemlja do istočne i srednje Europe, Bliskog istoka i središnje Azije. Na primjer, u dijelu Mediterana, Kina je uspostavila sporazume vezane uz BRI - u Grčkoj i Italiji. Od antike su te dvije države u Europi bile glavna logistička vrata u svijet, povezujući stari kontinent s drugim civilizacijama diljem Euroazije. S Italijom je Kina potpisala Memorandum o razumijevanju (MoU) 2019. što je važno jer je Italija dio skupine država G7 i predstavlja jednu od najnaprednijih industrijskih gospodarstava u Europi i unutar EU. Ironično, dok Europska komisija pokazuje skepticizam u odnosu na BRI, nedavna talijanska “potvrda BRI-ja” “može imati učinak potkopavanja javnog stava EU o kineskoj državi”.

Europska unija pokreće svoj ‘Novi Put svile’⁴

⁴ <https://www.vecernji.hr/vijesti/da-zaustavi-kineski-desant-europska-unija-pokrece-svoj-novi-put-svile-1327936>

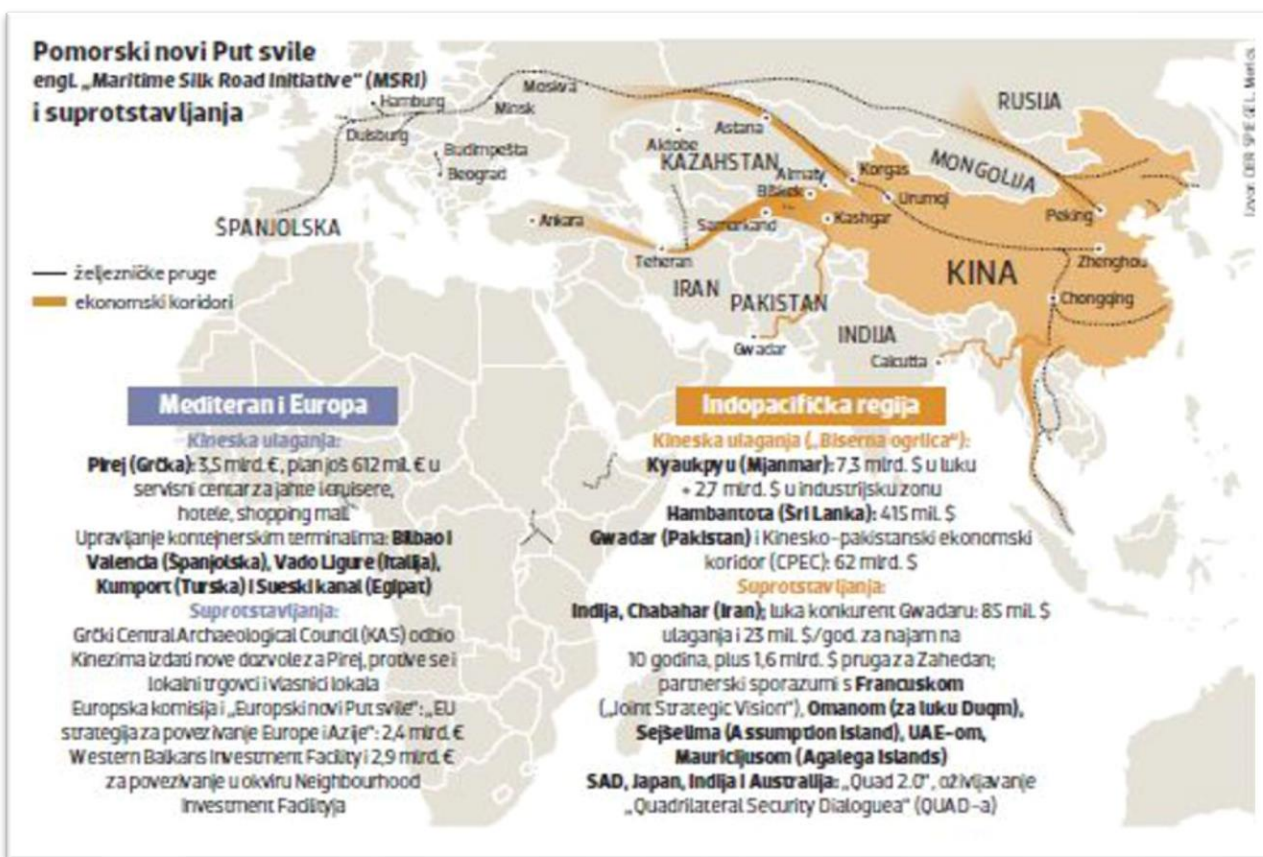
Epohalni kineski plan, pokrenut 2013., a 2017. unesen u Ustav Republike Kine, trebao bi ekonomski preobraziti i prometno povezati Daleki i Bliski istok, Aziju, istočnu Afriku i središnju, istočnu i jugoistočnu Europu te olakšati i ubrzati prijevoz kineskih proizvoda do zapadnih kupaca, ali i osigurati opskrbu kineskih kopnenih provincija energentima. Njegova kopnena komponenta pod nazivom „Ekonomski pojas Puta svile“ proteže se po nekoliko prometnih i energetskih „koridora“ preko cijele Azije i većeg dijela Europe, a morska, pod nazivom „Pomorski Put svile za 21. stoljeće“, povezuje mora i oceane od Južnokineskog mora na istoku do Mediterana na zapadu, i po tome je, izvan svake sumnje, epohalna ekonomska i geostrateška akcija. Ali, kako svaka krupna akcija neizbježno izaziva i reakciju, tako je i kineski Novi put svile aktivirao snažne otpore i protivljenja suprotstavljenih ekonomskih i političkih interesa. Spektar tih otpora je jako širok, oni se javljaju na svim društvenim razinama, od mikrorazine i pojave opće netrpeljivosti prema kineskim investicijama među zapadnjačkim ekonomskim i političkim elitama te pobuna lokalnih poduzetnika, preko makrorazine i konkurentskih nacionalnih programa zemalja na kopnenim i maritimnim trasama kineske inicijative. Otpor ide i sve do globalnog geostrateškog povezivanja zapadnih velesila kojima se kinesko prodiranje kopnom i „iskrcavanje Kineza“ u Indijskom oceanu, istočnoj Africi i Sredozemlju nastoji staviti pod kontrolu i izbalansirati vlastitim investicijama i projektima.

Daleko najveća ulaganja i na kopnenom i na pomorskom Novom putu svile Kina planira u Pakistanu. Na kopnu, ona bi se trebala naći na kinesko-pakistanskom ekonomskom koridoru (engl. CPEC), a kao ulazna vrata tog koridora na obali (gateway) trebala bi poslužiti luka s dubokim morem Gwadar na samom ulazu u Arapsko-perzijski zaljev, u tjesnacu Hormuz. Ukupno bi u luku te prometne i energetske projekte na koridoru od pakistanske obale do svoje provincije Xinjiang, povezane Karakorumskom autocestom, Kina trebala uložiti nevjerojatnih 62 milijarde dolara. U luci Gwadar grade se tri pristaništa dužine 200 metara i jedna ukrcajno-iskrcajna rampa (RO-RO), a na koridoru prema Kini uz ceste i pruge su još i naftovodi, elektrane, rafinerija i bescarinske industrijske zone. Na pomorskom dobru za koje je u travnju 2017. od Pakistana dobila koncesiju na 40 godina, luku i industrijske zone razvija i gradi kineska kompanija *China Overseas Port Holding Company*, a novac su osigurale Azijska banka za investicije u infrastrukturu (AIIB) te kineska vlada.

Dakako, prijateljstvo Kine i Pakistana puno je šire od tih investicija, a obuhvaća čak i suradnju u razvoju nuklearnih bojevih glava i balističkih raketa. No, kineskim projektima nisu se pokušali

oduprijeti samo stanovnici Balučistana nezadovoljni pripajanjem njihova teritorija Pakistanu, nego i Indija nezadovoljna time što se kineski koridor Novog puta svile proteže kroz dijelove Kašmira na koje i ona polaže pravo. Stoga se kineskim planovima u Pakistanu Indija odlučila suprotstaviti razvijajući vlastite. Samo 72 kilometra dalje prema zapadu, u Iranu. Indija od 2017. pomaže Iranu sagraditi luku Chabahar i prometni koridor prema Afganistanu. Koncesiju za gradnju i eksploataciju Chabahara te devet bescarinskih zona, s ulaganjem od 85 milijuna dolara, Iran je u veljači 2018. dao indijskom poduzeću *India Ports Global Private Limited (IPGLP)*. Istodobno je pristupio i trilateralnom sporazumu s Indijom i Afganistanom po kojemu će Chabahar postati ključna točka multimodalne transportne mreže za robe i putnike triju država koje zajedno imaju gotovo milijardu i pol stanovnika, 150 milijuna više nego Kina.

Sl. 4. Pomorski Novi put svile

Izvor: Večernji list, večernji.hr (20.1.2023.)

Baš kao što luka Gawar i kinesko-pakistanski ekonomski koridor trebaju Kini za opskrbu

bliskoistočnom naftom i plinom njezinih najzapadnijih kontinentalnih provincija, tako joj je i luka Kyaukpyu na obali Bengalskoga zaljeva u Mjanmaru potrebna za opskrbu energijom njezinih jugozapadnih provincija, prvenstveno Yunnana. Iz Kyaukpyja Kina može uvoziti naftu i plin cijevovodima, umjesto tankerima 4000 kilometara duljim morskim putem, kroz Malajski tjesnac - u kojem tankeri mogu biti laka meta pirata ili im prolaz lako mogu blokirati neprijateljski ratni brodovi. U Mjanmaru luku i naftno-plinski prijemni terminal, ukupno vrijedne 10 milijardi dolara, gradi kineska korporacija *China Harbor Engineering Company*.

Za prekrcaj kontejnera (*transshipping*) s najvećih oceanskih kontejnerskih brodova na manje, za razvoženje po lokalnim odredištima, Kinezi razvijaju kontejnersku luku Hambantota u Šri Lanki. Prva faza stajala je 307 milijuna dolara i financirana je kineskim kreditom s kamatom od 6,3 %, toliko visokom da je vlada Šri Lanke nije mogla plaćati. Kad su kamate na inozemne dugove 2015. doseglye 95 % njezinih godišnjih prihoda, vlada Šri Lanke bila je prisiljena Kini prepustiti 70 % vlasničkog udjela u Hambantoti i dati joj koncesiju na 99 godina. Takvo financijsko iscrpljivanje i dovođenje zemlje domaćina u dužničku zamku (premda ništa drukčije od politike koju su u prošlosti na Dalekom istoku prakticirali europski kolonizatori) izazvalo je nezadovoljstvo i sumnjičavost zapadnog svijeta prema svim kineskim investicijama na Novom putu svile. Anketa koju je među 1012 ekonomista u cijelom svijetu ove godine proveo vodeći njemački ekonomski institut IFO pokazala je da se u mnogim državama na kineske investicije gleda vrlo kritički. U SAD-u je 78,4 %, a u Europskoj uniji 66,2 % ispitanika izjavilo da kineska izravna ulaganja smatra donekle do znatno negativnijima nego investicije iz drugih država. Dvije trećine ispitanika reklo je da misli kako su te investicije sredstvo kojim kineska država zapravo širi svijetom svoj politički utjecaj.

Istodobno su u svijetu ojačali i strahovi da će svoje civilne luke u nizu Kyaukpy - Hambantota - Gwadar, koje naziva *niskom perli*, Kina iskoristiti i za jačanje svoje vojne prisutnosti u Indijskom oceanu. Javlja se strah da će ih koristiti i kao pomorske baze za popravke i opskrbu svojih ratnih brodova, osobito nakon što je Kina 1. kolovoza 2017. na rogu Afrike u gradu Djiboutiju otvorila svoju prvu prekomorsku vojnu bazu. To nije moglo proći bez otpora drugih pomorskih velesila u tom području pa je najprije Indija uspostavila svoje nove vojne i logističke baze u Omanu i na otoku Assumptionu te uspostavila strateško partnerstvo s Francuskom, a nakon 10 godina aktivirao se i „Kvadrilateralni sigurnosni dijalog“ (QUAD) u suradnji SAD-a, Japana, Indije i Australije. No premda Kina u svoju ratnu flotu dodaje više od 20 novih velikih ratnih brodova i podmornica

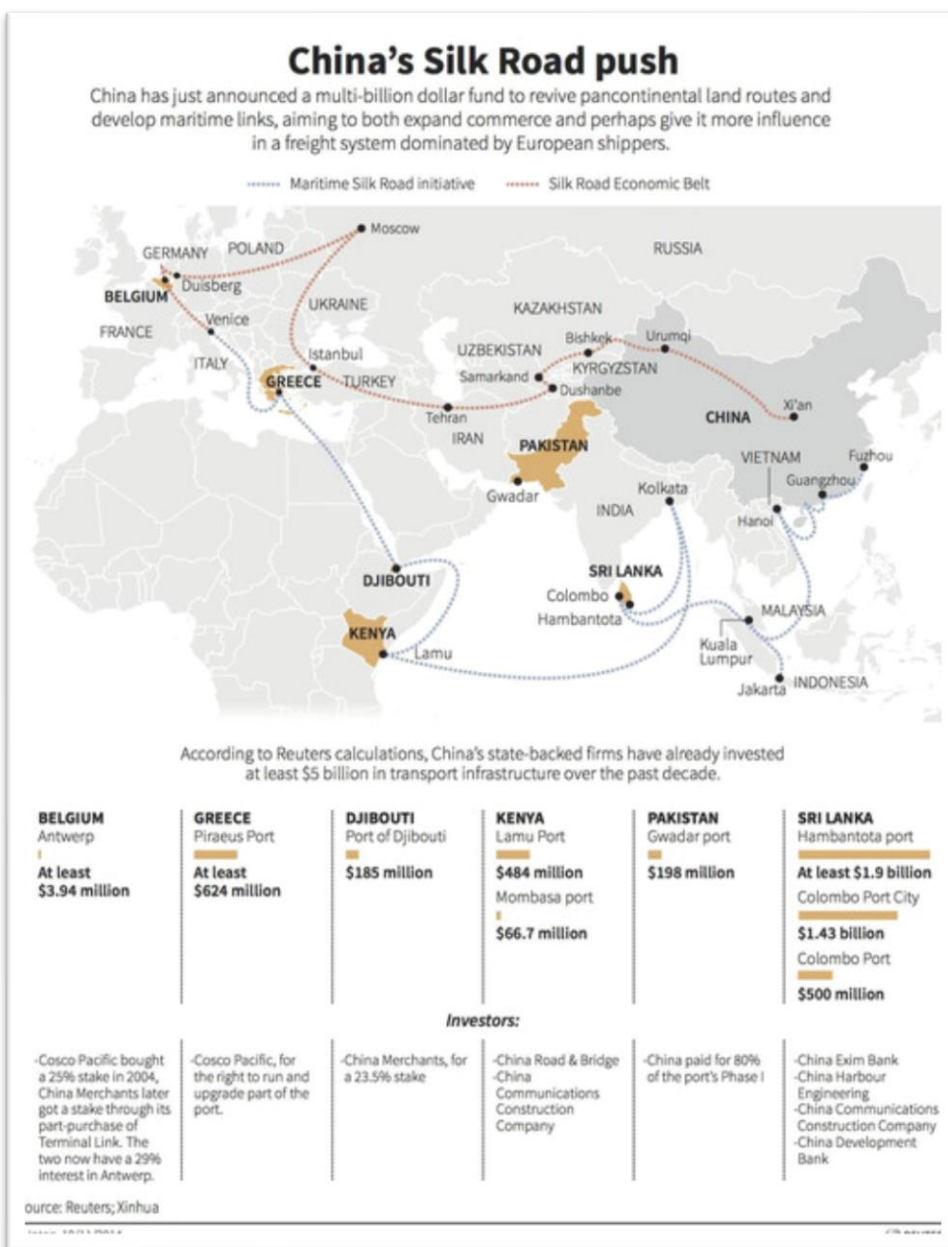
godišnje, zemlje „Dijaloga“ još ne smatraju da je ona u Indijskom oceanu takva prijetnja da bi zapadne sile ondje trebale formirati čvrst vojni savez. Stoga se više okreću mirnodopskim zadaćama, borbi protiv pirata, sprečavanju krijumčarenja droge i oružja, pomaganju u nesrećama, održavanju konferencija i držanju Kine „na oku“.

U Europi su se Kinezi na “Pomorskom putu svile“ iskricali u Grčkoj, u Pireju, gdje su razvili bazu koja je mediteranska kombinacija Hambantote i Gwadara, odnosno služi i za tzv. *transshipping* kontejnera i kao ulazna vrata (*gateway*) za transport kineskih proizvoda preko Sjeverne Makedonije, Kosova, Srbije i Mađarske u središnju, istočnu i jugoistočnu Europu. Otkako su 2009. uzeli u koncesiju dva kontejnerska pristaništa i 2016. kupili 51 % vlasništva u tvrtki koja upravlja pirejskom lukom, Kinezi su Pirej preporodili, a s 3,36 milijuna pretovarenih kontejnera učinili su ga drugom po prometu kontejnerskom lukom na Mediteranu i 2018. zabilježili dobit od 42,3 milijuna eura. Sada žele učiniti i korak dalje, ali su i u Grčkoj naišli na snažan otpor. Kineska tvrtka *COSCO Shipping Ports Limited* najavila je da u Pirej želi uložiti 612 milijuna eura u gradnju luke za putničke kruzere, luksuzne hotele, trgovačke centre i vlastiti logistički centar. No, te planove znatno je srezalo i ograničilo grčko Središnje vijeće za arheologiju (KAS), a protiv gradnje kineskoga “shopping malla” pobunili su se i lokalni trgovci i vlasnici malih dućana: sada bi i oni željeli dio kolača od zarade na stotinama tisuća bogatih putnika s kruzera, a grčka vlada im te zahtjeve teško može odbiti. Naime, prošlo je vrijeme krize kada je Grčka bila prisiljena pošto-poto privatizirati svoju ključnu infrastrukturu, pa se Kina okreće drugoj mediteranskoj državi koja u ekonomsku krizu sličnu grčkoj tek ulazi – Italiji.

Ekonomisti EU nisu oduševljeni investicijama iz Kine. Ni kineska gradnja kopnenog prometnog koridora od Grčke prema Budimpešti preko Prištine i Beograda ne prolazi bez otpora. Vidjevši što joj u “predsoblju” rade Kinezi, i Europska unija odlučila je pokrenuti svoj „Novi put svile“: „Povezivanje Europe i Azije - građevni blokovi za strategiju EU“. „Građevni blokovi za strategiju“ napominju da su odnosi EU i Azije obimni i jako važni budući da EU u Aziju (bez navođenja država) izvozi proizvoda u vrijednosti od 618 milijardi eura, a uvozi za 774 milijarde eura pa je stoga važno i pojačati prometne veze između ta dva područja, za koje će, kako se procjenjuje, idućih desetljeća trebati i 1300 milijardi eura svake godine. U Strategiji se kaže da EU nije nova u takvom investiranju jer su dva njegova financijska mehanizma, *Western Balkans Investment Facility* i *Neighbourhood Investment Facility* već osigurali inicijalna sredstva za investicije u prometno povezivanje od 2,4 i 2,9 milijardi eura. No, EU je i za vlastitu transeuropsku transportnu

mrežu od 2021. do 2030. potrebno 1500 milijardi eura na godinu, tako da ona za gradnju infrastrukture kroz Aziju novca zapravo nema. Analitičari pritom nisu propustili primijetiti da EU u svojoj Strategiji Kinu i ne spominje. Hrvatska pritom ne može biti nezadovoljna. Kad je od Europske komisije tražila samo milijardu eura za gradnju nove nizinske pruge Rijeka - Karlovac, odgovor je bio da se ta pruga neće isplatiti. No čim se pročulo da bi pruga mogla postati dijelom kineskog „Pojasa i puta“, u Eeropskoj komisiji su se predomislili i za tu prugu najavili 85 % nepovratne subvencije.

Sl. 5. Kineski prodor Puta svile

Izvor: <https://www.blic.rs/vesti/svet/novi-put-svile-ova-mapa-otkriva-kako-ce-kina-promeniti-svet-zauvek/grvvzfr>, 23.5.2015. (20.9.2022.)

Literatura i izvori:

Ahmed, F., Lambert, A., 2022: The Belt and Road initiative: Geopolitical and Geoeconomic aspects, Routledge

Naughton, B., 2020: China's global economic interactions, in: China and the world (ed. Shambaugh, D.), Oxford University press

Westad, O. A., 2020: Legacies of the past in: China and the world (ed. Shambaugh, D.), Oxford University press

Kholmann, T., 2021: Deutsche Welle, <https://www.dw.com/bs/sve-ve%C4%87e-rupe-na-kineskom-putu-svile/a-57377587>, 2.5.2021. (20.9.2022.)

Hrvatska enciklopedija: Put svile, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=64249>

Večernji list, <https://www.vecernji.hr/vijesti/da-zaustavi-kineski-desant-europska-unija-pokrece-svoj-novi-put-svile-1327936>, 27.6.2019. (20.9.2022.)

2. AFGANISTAN – TALIBANSKI SUSTAV I SREDIŠNJA AZIJA⁵

Uvod

Prije mnogo godina, mudri stari afganistanski mudžahed ispričao je mitsku priču o tome kako je Bog stvorio Afganistan. „Kada je Allah stvorio ostatak svijeta, vidio je da je ostalo mnogo smeća, komadića i stvari koji nisu pristajali nigdje drugdje. Sve ih je skupio i bacio dolje na zemlju. To je Afganistan“ rekao je starac.

Afganistan je, kao i Afganistanci, zemlja kontradikcija. Tijekom stoljeća, pokušaj razumijevanja Afganistanaca i njihove zemlje pretvoren je u lijepu umjetnost i igru politike moći od strane Perzijanaca, Mongola, Britanaca, Sovjeta i nedavno Pakistanaca. Ali nijedan autsajder nikada ih nije osvojio. Samo Afganistanci bili su sposobni držati podalje dva carstva – Britansko i Sovjetsko.

⁵ Preuzeto iz: Rashid, A. 2010: Taliban - Militant Islam, Oil and Fundamentalism in Central Asia, Yale University Press, New Heaven and London

Zbog toga su posljednjih 30-ak godina sukoba platili i ogromnu cijenu - preko 1,5 milijuna mrtvih (prije 1992.) i totalno uništenje njihove države. Točan broj poginulih, kao i ranjenih, nakon toga, neprecizan je i nepouzdan.

Ceste i putevi su bile od iznimnog značenja za Afganistan od samih početaka. Teritorij bez izlaza na more bio je raskrižje Azije i mjesto susreta te bojno polje za dvije velike civilizacije, urbanijeg Perzijskog carstva na zapadu i turskih nomadskih na sjeveru Srednje Azije. Kao rezultat toga, Afganistan je neizmjereno bogat arheološkim nalazima i ostacima. Za ove dvije drevne civilizacije, koje su se smjenjivale u veličini i osvajanju s obzirom na trenutak u povijesti, kontrola nad Afganistanom bila je vitalna za njihov opstanak. Nekada je Afganistan služio kao tampon zona koja je odvajala ova dva carstva, dok je u drugim slučajevima služio kao koridor kroz koji su njihove vojske marširale sa sjevera na jug ili sa zapada na istok kada su željele napasti Indiju. Ovo je bila zemlja u kojoj su nastale prve drevne religije zoroastrizma, cvjetalo manihejstvo i budizam. Balkh, vidljiv nekoliko milja od Mazar-e-Sharifa i čije ruševine još postoje, jedan je od, prema UNESCO-u, najstarijih gradova na svijetu, a bio je uspješan centar budističke, perzijske i turske umjetnosti i arhitekture.

Timuridi, turski narod donio je tursku nomadsku kulturu središnje Azije unutar orbite perzijske civilizacije, uspostavivši u Heratu jedan od najkulturnijih i najprofinjnijih gradova na svijetu. Ovo spajanje srednjoazijske i perzijske kulture bilo je veliko nasljeđe za budućnost Afganistana. Stoljeće kasnije car Babur, potomak Taimura, posjetio je Herat i napisao, 'cijeli nastanjeni svijet nije imao grad kao Herat'. Sljedećih 300 godina istočno-afganistanska plemena povremeno su napadala Indiju, osvojivši Delhi i stvorivši golemo indo-afganistansko carstvo. Afganistanska dinastija Lodhi vladala je Delhijem od 1451. do 1526. Godine 1500. Taimurov potomak Babur bio je protjeran iz svog doma u dolini Ferghana u Uzbekistanu. Prvo je osvojio Kabul 1504. a zatim i Delhi. Uspostavio je Mogulsku dinastiju koja je vladala Indijom do dolaska Britanaca. Istodobno se perzijska moć smanjila na zapadu i Herat je osvojio Uzbek Shaybani Khan. Do 16. stoljeća zapadni Afganistan ponovno se vratio pod perzijsku vladavinu pod dinastijom Safavida.

Ovaj niz invazija rezultirao je složenom etničkom, kulturnom i vjerskom mješavinom koja je iznimno otežala izgradnju afganistanske nacije. U zapadnom Afganistanu dominirali su govornici perzijskog ili darija koji je poznat kao afganistanski perzijski dijalekt. Dari su također govorili Hazari u središnjem Afganistanu, koje su Perzijanci preobratali na šiizam, čime su postali najveća šiitska skupina na pretežno sunitskom teritoriju. Na zapadu su Tadžici, također nosioci perzijske

drevne kulture, govorili dari. U sjevernom Afganistanu Uzbeci, Turkmenci, Kirgizi i drugi govorili su turskim jezicima srednje Azije. Na jugu i istoku pašunska plemena govorila su vlastitim pašunskim jezikom, mješavinom indoperzijskih jezika. Južni Paštuni bili su ti koji su formirali modernu državu Afganistan u povijesnoj konjunkturi kada je perzijska dinastija Safavida na zapadu, moguli u Indiji i uzbečka dinastija Janida bili u razdoblju pada u 18. stoljeću. Paštunska plemena bila su podijeljena na dva dijela - Ghilzai i Abdali koji su se kasnije nazvali Durrani, i koji su se često natjecali jedni protiv drugih.

Afganistanski sveti ratnici

Od svoje dramatične i iznenadne pojave krajem 1994. talibanski režim donio je relativan mir i sigurnost u Kandahar i susjedne provincije. Teško naoružano stanovništvo je razoružano i otvoreni su putevi koji će olakšati unosnu krijumčarsku trgovinu između Pakistana, Afganistana, Irana i Srednje Azije koja je postala glavni oslonac gospodarstva. Talibani, porijeklom iz većinske pašunske etničke skupine koja iznosi oko 40 % ukupnog broja stanovnika u Afganistanu, također su dali poticaj Paštunskom nacionalizmu. Paštuni su vladali Afganistanom 300 godina, ali su nedavno izgubili od ostalih manjih etničkih skupina u zemlji. Talibanske pobjede su oživjele nade da će Paštuni ponovno dominirati Afganistanom.

„Afganistanski ustroj zajednice temelji se na plemenskim skupinama obitelji koje funkcioniraju poput piramidalne hijerarhije. Odnosi unutar obitelji na horizontalnoj razini prožeti su bezuvjetnom odanošću koja se kreće i vertikalno do vrha piramide. Ta se odanost odnosi na politički i socijalni aspekt cijele plemenske zajednice. Paštuni su najveća afganistanska etnička i jezična skupina sunitskih muslimana koji žive od poljoprivrede, stočarstva i trgovine. S druge strane Paštuni čine i okosnicu talibana i AI-Qaide u Afganistanu i Pakistanu. Dobar dio pašunskog stanovništva prognan je iz Afganistana nakon sovjetske okupacije 1979., ali i tijekom građanskoga rata početkom 1990-ih godina. Sada uglavnom žive u zapadnom Pakistanu i Kašmiru. Do 1996. talibani su se uspjeli nametnuti kao vladari većeg dijela Afganistana“ (Nakić, 2011).

„Ono osnovno što donosi globalizam određen je vid prisile na zajednički život, odnosno uzajamnu ovisnost. Dakle upravo ono što plemena, pa tako ni talibani, ne žele i gdje se najviše osjećaju ugroženima. Talibani su glavni nositelji suprotstavljanja svim tim eventualnim evolucijskim promjenama u vlastitom sustavu vrijednosti. Nametanje zapanih vrijednosti u plemenskim

zajednicama doživljava se kao kulturološko nasilje. Antropolozi povezuju te plemenske porive za otporom s antiglobalizacijskim pokretima na Zapadu“ (Nakić, 2011).

Sl. 1. Raspored etničkih skupina u Afganistanu

Izvor: <https://www.loc.gov/resource/g7631e.ct001105/?r=-0.602,0,2.204,0.959,0>

Talibani (perz. *tālibān*: učenici), pripadnici su radikalnoga islamističkoga pokreta koji su od 1996. do 2001. vladali većim dijelom Afganistana. Pokret je nastao 1994. na području Kandahara, pod vodstvom mule Muhameda Omara. Pripadnici su uglavnom Paštuni, znatnim dijelom bivši polaznici medresa (*talib* je učenik, tj. student islama) u Afganistanu te u Pakistanu. Nakon osvajanja Kabula (26. IX. 1996) talibani su Afganistan proglasili emiratom (priznali su ga Pakistan, Saudijska Arabija i Ujedinjeni Arapski Emirati) (Hrvatska enciklopedija, n.d.).

„Također, čini se nužnim razlikovati razlikovati izvorni pojam "talibana" od terorističke mreže Al-Qaida. Za razliku od Al-Qaide kao međunarodne terorističke mreže, većinu talibana ne možemo smatrati teroristima s obzirom na to da je njihovo djelovanje ograničeno na unutarnju borbu za političku moć u Afganistanu. Stoljećima su talibani ostali privrženi svojim školama i traženju više

istine i "čistoće vjere", a jedina stvar koja ih može više preokupirati jest poziv na "sveti rat" (džihad). To se i dogodilo tijekom ruske okupacije Afganistana (1979. - 1989.) te su se nakon odlaska ruskih postrojbi iz Afganistana vratili nazad u škole i džamije. Ipak, u nastalom bezvlašću, plemenskim sukobima i volji "gospodara rata" u liku lokalnih zapovjednika mudžahedina, talibani su preuzeli vlast u svoje ruke bez ozbiljnije središnje uprave i milosti prema nedužnim, preplašenim, gladnim, siromašnim civilima" (Nakić, 2011).

Dolaskom na vlast, talibani su uveli ekstremnu interpretaciju Šerijata ili islamskog prava koje je zgrozilo mnoge Afganistance i muslimanski svijet. U skladu s tim, zatvorili su sve škole za djevojke, a ženama je rijetko bilo dopušteno izaći iz svojih domova, čak i u kupovinu. Talibani su zabranili svaki oblik zabave uključujući glazbu, TV, video, karte kao i većinu sportova i igara. Talibanski oblik islamskog fundamentalizma je bio toliko ekstreman da se činilo da ocrnjuje islamsku poruku o miru i toleranciji te njegovu sposobnost suživota s drugim vjerskim i etničkim skupinama. Oni su trebali potaknuti novi ekstremistički oblik fundamentalizma diljem Pakistana i srednje Azije, a koji odbija kompromis s tradicionalnim islamskim vrijednostima, društvenim strukturama ili postojećim državnim sustavima.

Od kraja hladnog rata nijedan drugi politički pokret u islamskom svijetu nije privukao toliko pozornosti kao Talibani u Afganistanu. Za neke Afganistance su talibani stvorili nadu da će to biti pokret koji vode islamski studenti s ciljem uvođenja mira u zemlju te da bi mogli uspjeti u konačnom obračunu kojim bi se riješili raznih frakcija gospodara rata, budući da je komunistički režim u Kabulu svrgnut u travnju 1992. Drugi su se bojali da će se talibanski pokret brzo izroditi u još jednu frakciju, odlučnu nametnuti despotsku vladavinu afganistanistanskom narodu. Paštunski talibani također su u prvi plan postavili pitanje međuetničkih odnosa u multietničkoj državi, kao i druga pitanja uključujući ulogu islama naspram klanskih, plemenskih i feudalnih struktura kao i pitanje modernizacije i ekonomskog razvoja u konzervativnom islamskom društvu. Razumijevanje fenomena talibana dodatno je otežano zbog pretjerane tajnovitosti koja okružuje njihove političke strukture, njihovo vodstvo i proces donošenja odluka unutar pokreta. Talibani ne izdaju priopćenja za novine, ne daju izjave o politici i ne održavaju redovite konferencije za tisak.

Ipak, talibani su nenamjerno postavili novi plan za islamski radikalizam u cijeloj regiji, šaljući udarne valove i kroz afganistanske susjede. Ne iznenađuje, Iran, Turska, Indija, Rusija i četiri od pet srednjoazijskih republika – Uzbekistan, Kazahstan, Kirgistan i Tadžikistan – podržale su antitalibanski Sjeverni savez oružjem i novcem da pokuša zaustaviti napredovanje talibana.

Nasuprot tome, Pakistan i Saudijska Arabija podržali su talibane. U razdoblju nakon hladnog rata to je stvorilo polarizaciju bez presedana diljem regije. Pobjede talibana u sjevernom Afganistanu u ljeto 1998. i njihova kontrola nad više od 90 % države, pokrenuli su još žešći regionalni sukob jer je Iran prijetio invazijom na Afganistan i optužio Pakistan da podržava talibane. U središtu ovog regionalnog sukoba je bitka za golemo bogatstvo nafte i plina na prostoru Srednje Azije – što su posljednje neiskorištene rezerve energije u svijetu danas. Jednako je važno bilo i intenzivno natjecanje između regionalnih država i zapadnih naftnih kompanija u tome tko bi gradio unosne cjevovode koji su potrebni za transport energije do tržišta u Europi i Aziji. Ovo rivalstvo zapravo je postalo nova Velika igra - povratak u 19. stoljeće i Veliku igru između Rusije i Britanije oko kontrole i dominacije u srednjoj Aziji i Afganistanu.

Kako se borba za cjevovode iz srednje Azije zaoštravala, islamski svijet, a i Zapad su također bili zabrinuti predstavljaju li talibani novu budućnost islamskog fundamentalizma – agresivnog, ekspanzionističkog i beskompromisnog u svojim purističkim zahtjevima da se afganistansko društvo vrati na zamišljeni model iz 7. stoljeća u vrijeme Poslanika Muhameda. Zapad se također bojavao posljedica stalnog širenja trgovine drogom iz Afganistana i talibanskog skrivanja međunarodnih terorista. Štoviše, stručnjaci su se pitali je li talibanski povratak osnovama islamski idealima ispunio strašna predviđanja nekih američkih intelektualaca da će se nakon hladnoratovske ere, novi militantni islamski svijet suprotstaviti Zapadu i stvoriti drugu verziju hladnog rata u novom sukobu civilizacija. To što je Afganistan u središtu takvog sukoba nije ništa novo. Današnji talibani su samo posljednji u dugom nizu osvajača, gospodara rata, propovjednika i filozofa koji su projurili afganistanskim koridorom uništavajući starije civilizacije i religije te

uspostavili nove. Stari kraljevi iz povijesti vjerovali su da je regija oko Afganistana samo središte svijeta i ovo se gledište zadržalo do modernih vremena. Slavni indijski pjesnik Mohammed Iqbal opisao je Afganistan kao 'srce Azije', dok je Lord Curzon, britanski potkralj Indije, u ranom 20. stoljeću nazvao Afganistan „kokpitom Azije“:

Međutim, što je s modernim Afganistanom? „Afganizacija zapravo ne bi trebala biti odgovor na talibanizaciju zemlje, već protuteža alkaidizaciji. Prvo se mora jasno odvojiti pitanje razlikovanja talibana i njihove pozicije od stvarnoga neprijatelja, a to je teroristička mreža Al-Qaida. Što se tiče talibana, pitanje je kako pronaći prave sugovornike među različitim talibanskim skupinama i pobunjenicima. Pretpostavka za perspektivnost i napredak u razgovorima ovisi o ključnim talibanskim predstavnicima koji imaju autoritet i koji mogu kontrolirati većinu talibanskih

plemenskih vođa i lokalnih zapovjednika. Problem predstavlja velika različitost i neovisnost pojedinaca i organizacija među njima samima - od onih umjerenih s prihvatljivim zahtjevima (uglavnom ekonomskim) do radikalnijih talibana“ (Nakić, 2011).

Islam u državi Afganistan⁶

Islam je bio središnji dio diskursa moći i upravljanja socijalnim i političkim odnosima na svim razinama društva u modernom Afganistanu. Međutim, primjena i učinkovitost specifičnih simboličkih resursa islama - to jest, koncepata, vrijednosti, načela, ideologija i institucionalnih praksi - od strane vladara i vjerskih moćnih elita, varirala je kroz vrijeme. Na prijelazu u 20. stoljeće, diskurs islama i džihada u Afganistanu bio je pod utjecajem i pojačan rastućim otporom antikolonijalnog džihada diljem Azije i Afrike, što je također dovelo do snažnih panislamskih reformističkih pokreta. Ideje Jamal al-Din Afganija i njegovih učenika da pokrenu muslimane iz stanja "ignoriranja i bespomoćnosti" kroz obrazovanje, reformu i stjecanje modernih znanosti, i prije svega stvaranje jedinstva muslimanskog *ummaha* (vjerska zajednica) da se odupre zapadnoj agresiji i okupaciji, zahvatilo je muslimansku maštu ovog razdoblja. Ti pokreti, potaknuti Prvim svjetskim ratom, koji je završio raspad već „bolesnog“ osmanskog Carstva, bili su zabrinuti za okončanje ponižavajućeg potčinjavanja muslimana europskim kolonijalnim imperijama.

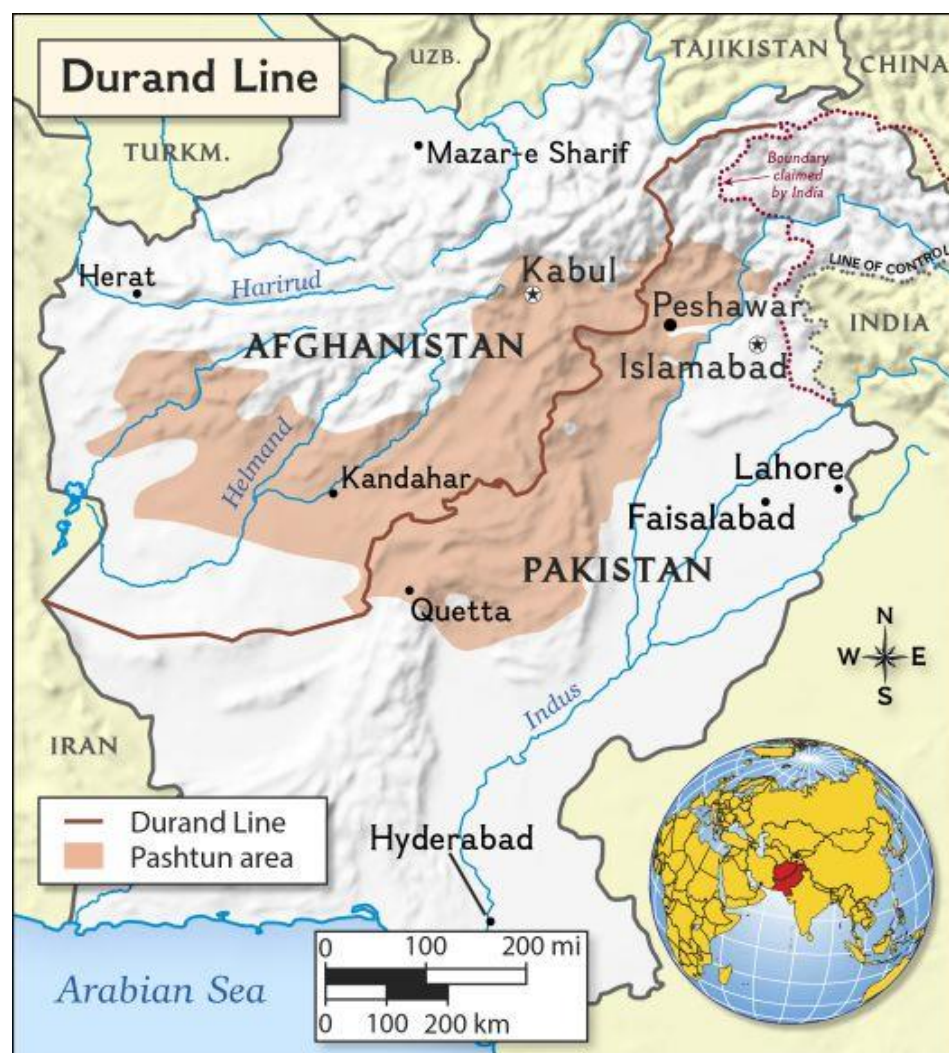
Kraj Prvog svjetskog rata značajno je pridonio rastućoj ideologiji nacionalnog oslobođenja i antikolonijalnog otpora među uskim krugom reformistički nastrojenih elita u Afganistanu. Ubrzo nakon završetka Velikog rata, Amir Habibullah je ubijen tijekom lova u istočnom Afganistanu, a njegov treći sin, Amanullah, tadašnji guverner Kabula i vodeći reformist, polagao je pravo na prijestolje u glavnom gradu. Nakon početnih borbi za vlast sa svojim stricem prijestolonasljednikom Sardarom Nasrullahom, Amanullah je brzo osigurao vojnu i političku podršku u Kabulu i preuzeo vlast kao šah (1919. – 1929.). Zbog njegovih žestokih nacionalističkih, panislamističkih i modernističkih pogleda, divila mu se malobrojna, ali rastuća gradska inteligencija i dvorski službenici, koja se ponekad nazivala Mladoafganistancima ili *mashrutakhawhan* (konstitucionalisti). Njegova najhrabrija, ali očekivana odluka nakon stupanja na prijestolje bila je objava džihada protiv Britanije te ponovno stjecanje potpune neovisnosti Afganistana. Taj mu je hrabar potez priskrbio pohvale, osobito istočno-paštunskih mula ratnika i

⁶ Shahrani, N. M., 2013.

sufijskih *pirova* (sveti ljudi) duž granica, koji su se gorljivo pridružili džihadu protiv Britanske Indije.

Međutim, pod pritiskom britanske Indije i SSSR-a, popustio je u svojim početnim obećanjima i postupno počeo potkopavati vjerske temelje države koju je naslijedio, s pogubnim posljedicama - i za vlastitu vladavinu i za muslimane u Indiji, a posebno u Buhari. Amanulahova pobjeda u Trećem anglo-afganistanskom ratu (1919.) koji se naziva i Rat za neovisnost, izborena je uz ogromnu cijenu. Priznavanje Durandove linije kao granice između neovisnog Afganistana i Britanske Indije podijelilo je Paštune između dvije države, što je dovelo do razočaranja među paštunskim plemenima. Nakon stvaranja Pakistana, sporovi oko Durandove linije postali su izvor političke nestabilnosti u odnosima između Afganistana i Pakistana, kao i općenito u regiji.

Sl. 2. Durandova linija uspostavljena 1893. godine

Izvor: National Geographic, Learn with us; The Durand line, <https://education.nationalgeographic.org/resource/durand-line> (31.1.2023.)

Najznačajnije je u svemu bilo da je Amanullahova vlada izgubila znatnu britansku financijsku, tehničku i vojnu pomoć, što mu je jako otežavalo nastavak njegovog ambicioznog modernizacijskog programa. Zlosretne pravne, ustavne, obrazovne i kulturne reforme šaha Amanulaha imale su trajne učinke na diskurse islama, dugo nakon njegove abdikacije s prijestolja 1929. godine. Amanullahov islamski reformizam, djelomično inspiriran Mladoturcima i kasnije Kemalom Ataturkom te Reza šahom od Irana, pozvao je na temeljitu etatizaciju islama - to jest, potpunu integraciju i kontrolu *din wa dowlat* (vjere i države) od strane monarha.

Ustav je ipak podržao pitanja poput onih koja su bila nepoželjna ultrakonzervativnim klericima i *pirovima*, kao i nekim plemenskim starješinama, poput otvaranja škola za djevojke, miješanje u lokalne brakove i običaje vjenčanja, zabranu poligamije i dječjih brakova, prikupljanje zaostalih poreza samo u gotovini, oporezivanje zemlje, poreza na stoku i sl. Ove posljednje mjere dodatno su opteretile osiromašene seljake, povećavajući mogućnosti za službenu korupciju, stvarajući tako prve militante koji su se protivili Amanullahovoj vladavini 1924. Pobunu, koju su pokrenuli pripadnici pašunskog plemena, predvodili su mule u provinciji Janubi i susjednoj regiji - britanskoj Indiji. No, mule ratnici iz istočnih pašunskih plemena nisu bili jedina skupina koja se pobunila protiv kralja. Tadžikistanski pobunjenici iz Kohistana i Kohdamana, sjeverno od Kabula, također su napali kralja i proglasili džihad na „kralja nevjenika“. Nakon zauzimanja Kabula, vođa tadžikistanskih pobunjenika prisilio je kralja Amanulaha da abdicira i uzeo titulu Amira Habibullaha. Okrunili su ga bivši dvorski vjerski velikodostojnici i dodijelili mu naziv *khaadimi deeni resullallah*, sluga vjere Božiji poslanik. Unatoč početnoj podršci većine nepaštunskih naroda u zemlji, tadžikistanski pretendent na Amanullahovo prijestolje nije mogao učvrstiti svoju moć, prvenstveno zbog svoje neučinkovite, samovoljne, opresivne i korumpirane vladavine. Što je još značajnije, njegova vlada nije uspjela steći priznanje u inozemstvu pa nije mogao ni povećati državne prihode, što je dovelo do ozbiljnih ekonomskih problema. Devetomjesečna kaotična vladavina Amira Habibullaha Kalakanija, i s njom povezan građanski rat, završila je pobjedom nezadovoljnog kraljevskog generala koji je služio Amanullaha Nader Khana. On je uspio je podići plemensku *lashkar* (miliciju) među pograničnim Paštunima s obje strane granice kako bi ponovno

zauzeli Kabul i uspostavili posljednju paštunsku dinastiju – Musahiban, koji je vladala zemljom od 1929. do 1978.

Sovjetska invazija na Afganistan ponudila je Sjedinjenim Državama i Europljanima novu priliku za suradnju s njihovim muslimanskim klijentima u Zaljevu (Ujedinjeni Arapski Emirati i Saudijska Arabija). I Egipat je ponudio značajnu tajnu vojnu i gospodarsku pomoć afganistanskim mudžahedinima, kako bi se mogli boriti protiv zajedničkog neprijatelja - Sovjetskog Saveza. Tijekom novca i oružjem CIA-e upravljao je pakistanski ISI (Međusektorska obavještajna služba). Dolaskom velike financijske i tehničke podrške, mudžahedini su ubrzo izgubili kontrolu nad svojim džihadom u korist vanjskih dobročinitelja. Pakistan i Iran, preuzeli su više od 5 milijuna afganistanskih izbjeglica, te su počeli nametati ograničenja i kontrole afganistanskom otporu džihadista. Afganistanska nacionalna islamska borba protiv komunističkog režima i njihovih sovjetskih pokrovitelja pretvoreni su u transnacionalni i globalni džihad. Dok je džihad bio u početku namijenjen borbi protiv komunizma u Afganistanu, ubrzo se proširio u borbu protiv bilo kojeg nevjernika. Diskurs džihada prevladavao je u antisovjetskom otporu unutar Afganistana kao i u logorima afganistanskih muhadžirina (muslimanskih izbjeglica-ratnika) u Pakistanu i Iranu. Velik broj publikacija džihadske stranke veličao je vrline oružanog džihada i odgovornost muslimana diljem svijeta za potporu mudžahidima. Ideološki, desetljeće džihada u 1980-ima ponovno je potvrdilo prožimajuću konzervativnu predanost islamu među milijunima afganistanskih izbjeglica i ruralnih masa, osobito uz južni paštunski pojas, uz granicu s Pakistanom. Što je još značajnije, otpor koji se očitovao kao džihad pomogao je nekim vjerskim vođama da povrate izgublenu moć i popularnost. U krhkim koalicijama između tradicionalista i islamista, religija je osigurala zajedničko ljepilo i jezik za inače različite etničke i političke skupine. Njihova se borba kolektivno promatrala kao borba protiv ateizma i nevjernika. Također je podignuto očekivanje muslimana diljem svijeta koji su podržavali džihad u Afganistanu. Nakon što je sovjetska Crvena armija razbijena i ostavljena ponižena u Afganistanu, SSSR se ubrzo nakon toga raspao, što je dovelo i do pada njihovog marionetskog režima u Kabulu.

U nedostatku središnje vlasti u Kabulu, zemlja je bila podijeljena na autonomne regionalne cjeline temeljene na etničkim, sektaškim i plemenskim podjelama, na čelu s moćnicima (šurama). Za Kabul su se borile sve strane. Kandahar i okolica jugozapadne pokrajine Durrani (naseljene Paštunima) bile su u krajnjem kaosu i bezakonju. Uspon talibana u Kandaharu stoga nije bio iznenađenje. Mula Omera i njegove sljedbenike pozdravilo je lokalno stanovništvo kao i njihovu

sposobnost da uvedu red u regiju. Pakistan je također shvatio korisnost mule Omara i njegovog talibanskog pokreta. Mudžahedinska prijelazna vlada bila je zauzeta vodeći posredničke ratove za kontrolu nad glavnim gradom i nisu ispunili ništa od svojih islamističkih obećanja koje je očekivala javnost.

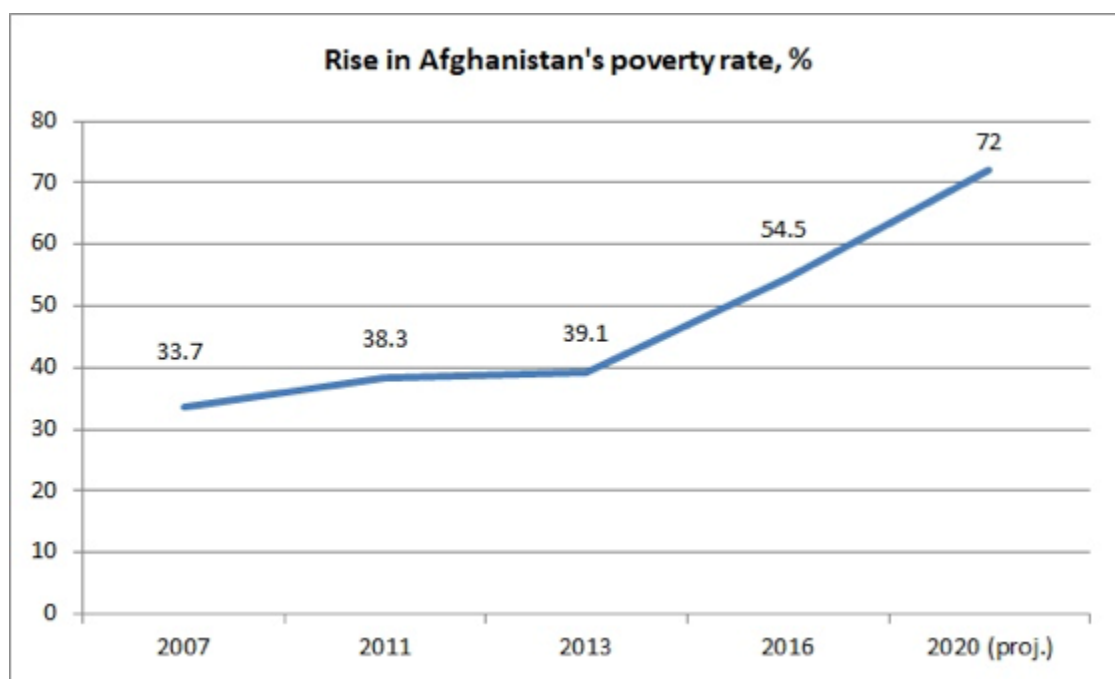
S talibanima koji ponovno uvode politiku sakralizacije države Amira Abdura Rahmana Khana prije jednog stoljeća, Afganistan je napravio puni krug u instrumentalnoj upotrebi islama od strane državne vlasti. Ti elementi talibanizma, kao neke vrste neofundamentalizma, bili su dodatno dopunjeni antišiiitskim i antisufijskim praksama lokalnog stanovništva, kao i protivljenjem Zapadu i modernosti koju zagovaraju njihovi novi međunarodni džihadistički saveznici. Utjecaj provođenja talibanske vjere koju je provodila njihova moralna policija, *Amri bel-Ma`ruf wa Nahi anil-Munkar* (Odjel za promicanje vrlina i sprječavanje poroka) opresivno se osjećao svakodnevno, posebno u Kabulu i većini sjevernih područja koja su kontrolirali. Talibanska vladavina izvan južnih pašunskih područja postala je vladavina terora. Kako je talibanska kontrola u Afganistanu rasla, oni su propustili priliku za učinkovito korištenje islama u državnom upravljanju. SAD i Zapad od 1996. nisu bili svjesni problema nepaštunskih naroda u Afganistanu pod vladavinom talibana i al-Qa`ide, unatoč ponovljenim upozorenjima i molbama za pomoć. Tragični događaji od 11. rujna 2001. skrenuli su pozornost svijeta na strašne posljedice islamskih „igara“ od strane regionalnih i međunarodnih sila u Afganistanu, još od 1992. godine. Kao odgovor na to, SAD je 7. listopada 2001. pokrenuo vojnu kampanju za uklanjanje talibana s vlasti te pokrenuo tzv. rat protiv terorizma.

Sjeverni Afganistan kao prijetnja središnjoj Aziji

„Mnogi čimbenici objašnjavaju otpornost i moć islama u središnjoj Aziji, unatoč tome što je aktivno potkopavan i bez obzira na njegovu trenutnu političku relevantnost. Prvi čimbenik su njegovi duboki povijesni korijeni. Većina središnje Azije bila je islamizirana tijekom prvih stoljeća širenja islama. Drugi faktor je središnje mjesto islama kao oznake identiteta za narode ovih krajeva. Središnja uloga islama kao etičkog, moralnog, pravnog i kulturnog okvira za kolektivni život je treći faktor. Do rusko-sovjetske kontrole, u srednjoazijskim političkim entitetima kao što su Emirati Buhara i Kanati Khiva i Kokand, obrazovni i pravni sustavi su se temeljili na islamu. Te su institucije bile ozbiljno potkopane tijekom rusko-sovjetske vladavine. Ipak, dio te ostavštine preživio je “pod zemljom”, a kasnije dolazi i do radikalizacije.

Radikalizaciju islamskih pokreta u Središnjoj Aziji poticali su gospodarski problemi regije, posebice nezaposlenost, naročito među mladima te siromaštvo. Zapravo, čini se da postoji jasna korelacija između ekonomske situacije i islamske militantnosti. Ferganska dolina, koja obuhvaća dijelove Uzbekistana, Kirgistana i Tadžikistana, jedna je od najsiromašnijih regija središnje Azije i ima većinu islamističkih boraca u regiji. U ovoj regiji su također nastali novi pokreti kao što je Hizb al-Tahrir - koji su razvili korijene privlačeći sljedbenike autohtonih islamskih skupina kao i novih regruta, koji su sada zabranjeni“ (Hunter, 2013).

Sl. 3. Stopa siromaštva u Afganistanu

Izvor: Afghanistan Analysis Network, <https://www.afghanistan-analysts.org/en/reports/economy-development-environment/> (31.1.2023.)

U okviru sigurnosne politike središnje Azije, posebno zabrinjava područje sjevernog Afganistana. Borba za kontrolu nad sjevernim Afganistanom između talibana, Islamske države i drugih terorističkih skupina velika je sigurnosna briga za države Srednje Azije. Od povlačenja SAD-a iz Afganistana u kolovozu 2021., Kazahstan, Kirgistan, Tadžikistan, Turkmenistan i Uzbekistan su se oslanjali na talibane da spriječe djelovanje nedržavnih aktera u sjevernom Afganistanu i njihovo pokretanje prekograničnih napada. Posljednjih mjeseci, međutim, Islamska država je bombardirala džamije blizu granice sa središnjom Azijom, a tvrdila je da je i izvela raketni napad na Uzbekistan,

što pokazuje da talibani gube kontrolu u sjevernom Afganistanu. Stanje koje se pogoršava u regiji pokazuje granice sigurnosne strategije srednjoazijskih država i naglašava da imaju malo opcija s kojima bi se nosile u vezi s novom prijetnjom na svojoj granici.

Od povratka na vlast i povratka moći, talibani su više puta uvjeravali vlade država središnje Azije (tj. Kazahstan, Kirgistan, Tadžikistan, Turkmenistan, i Uzbekistan) da neće dopustiti da se afganistanski teritorij koristiti za napade na njihove susjede.

Stabilnost u sjevernom Afganistanu bit će važna ako se talibani nadaju održati svoje neformalno primirje sa svojim sjevernim susjedima. Međutim, pretežno etnički puštunski talibani nalaze da je teško dovesti ovaj kraj — naseljen uglavnom afganistanskim etničkim manjinama — pod kontrolu. A vlade središnje Azije su više zabrinute za neke od talibanskih saveznika u sjevernom Afganistanu nego za djelovanje Islamske države Horasan (ISH). ISH nastoji kapitalizirati rastuće nezadovoljstvo među etničkim Tadžicima, Turkmenima i Uzbekima protiv talibanske vlasti u sjevernom Afganistanu.

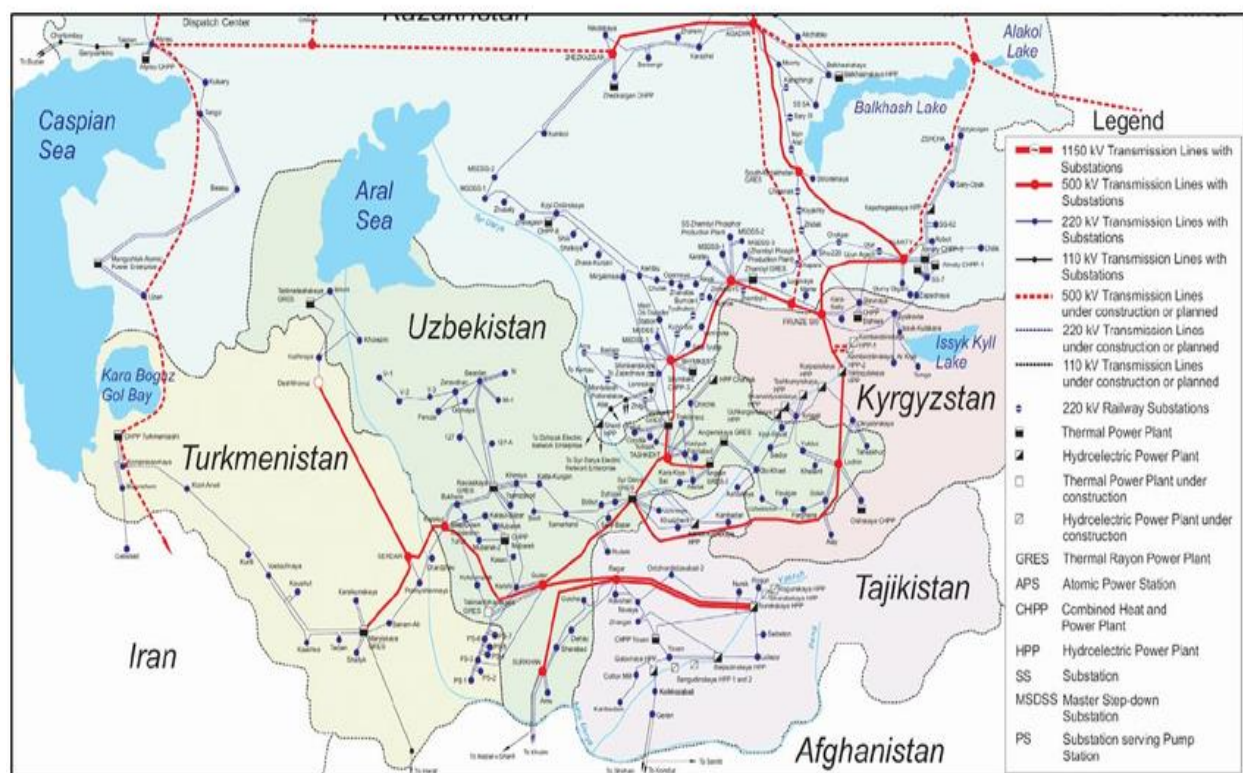
Džemat (Jaamat) Ansarullah je, na primjer, teroristička skupina iz Tadžikistana koja je preuzela odgovornost za napad bombaša samoubojice u sjevernom Tadžičkom gradu Khujand u rujnu 2010. Džemat Ansarullah nekoć je bio tadžikistansko krilo Islamskog pokreta Uzbekistana (IMU), grupe koju su formirali Uzbeki koji su se borili na strani islamske oporba tijekom građanskog rata 1992.–1997. Tadžikistanski mirovni sporazum iz 1997. koji je okončao rat je pozvao opoziciju da se razoruža do ljeta 1999., zbog čega su strani borci unutar tadžikistanske oporbe ostali u neizvjesnoj situaciji. IMU je pretrpio teške gubitke 2001. godine u američkom bombardiranju sjevernog Afganistana. Većina preživjelih pobjegla je u Pakistan, na plemenska područja. Nakon što je IMU preuzeo odgovornost za napad na zračnu luku u Karachiju u lipnju 2014. pakistanska vojska pokrenula je operacije protiv militantata u plemenskim područjima. Mnogi pripadnici IMU-a tada su pobjegli natrag u Afganistan. Većina IMU militantata koji su ostali u Pakistanu vodio je Usman Ghazi, koji je prisegnuo na odanost Islamskoj državi. Ghazijeva IMU skupina također se vratila u Afganistan 2015. Unija islamskog džihada (IJU), osnovana 2005. je još jedna odcijepljena skupina IMU-a. Vjeruje se da je Unija islamskog džihada još uvijek aktivna na sjeveru Afganistana te je bila u savezu s talibanima.

Povezanost središnje Azije s Afganistanom mnogo je veća od kad su talibani bili na vlasti kasnih 1990-ih. Kao rezultat toga, vlade središnje Azije ne mogu ignorirati ono što se događa preko granice. Potencijalni dobici od proširenja trgovine sa državama u južnoj Aziji i dalje se čini da za

sada nadmašuju rizike suradnje s afganistanskom militantnim skupinama. Npr. dalekovodi su građeni za izvoz električne energije iz svih susjednih srednjoazijskih države u Afganistan, a nakon 2001. Afganistan od njih uvozi 73 % svoje električne energije. Gotovo 60 % te električne energije dolazi iz Uzbekistana (17 % iz Turkmenistana i 4 % iz Tadžikistana).

Sl. 4. Energetski sustav u Središnjoj Aziji

Map 4. The Central Asian Power System

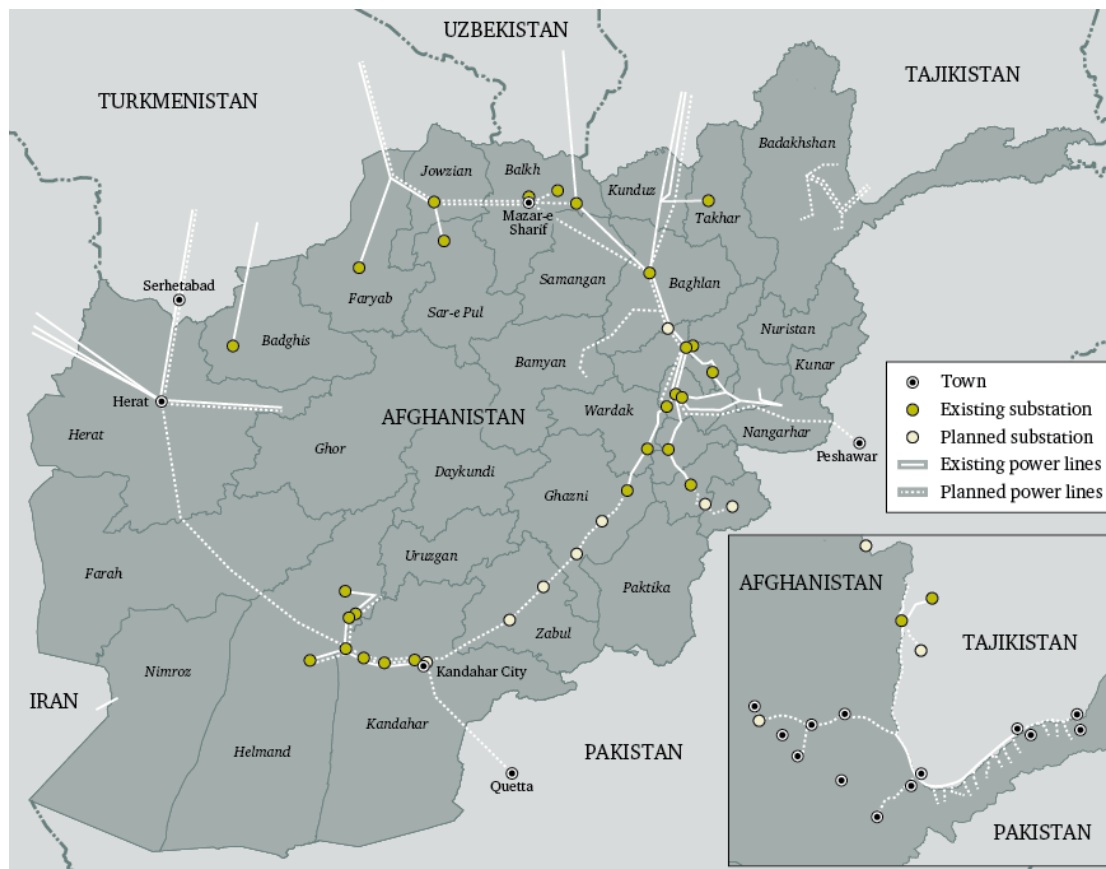

Izvor: Sakal, B.S., 2015, https://www.researchgate.net/figure/CAPS-Central-Asian-Power-System_fig15_289520438

Godine 2018. započela je gradnja na novom dalekovodu od 500 kV iz Surkhona (Uzbekistan) u Pul-e-Khumri (Afganistan) koji bi ako se završi, povećao uzbekistansku opskrbu električnom energijom južnom susjedu dodatnih 70 %. Nedugo nakon povratka na vlast talibani su izjavili da Afganistan ne može platiti tu struju, ali bi to učinio kad bi mogao. Uzbekistan, Tadžikistan i Turkmenistan su to prihvatili i nastavljaju slati struju u Afganistan - u onome što neki vide kao potez za smirivanje afganistanskih militantnih skupina. Međutim, vlade država središnje Azije

svjesne su da Afganistan doživljava humanitarnu krizu i isključivanje električne energije bi naljutilo ne samo talibane nego i milijune afganistanskih građana koji imaju koristi od nje.

Sl. 5. Postojeća i planirana energetska mreža u Afganistanu

Izvor: Chatham House, incorporating information from Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction (SIGAR) and Infrastructure and Cities for Economic Development (ICED), <https://www.chathamhouse.org/2019/07/reconnecting-afghanistan/2-energy-trading>

Rastuće nasilje u sjevernom Afganistanu, i saznanje da je ISH iza mnogo toga, mora biti uznemirujuće za vlade središnje Azije koje su se nadale miru s talibanima koji bi mogli biti jamstvo za sigurnost kod kuće. Srednjoazijske vlade bore se s promjenjivim političkim pejzažom u Afganistanu otkako su postale samostalne 1991. Također, sigurno razmišljaju o raznim scenarijima koji bi se mogli razviti iz nedavne rastuće nestabilnosti na sjeveru Afganistana. Za korist srednje Azije u svrhu sigurnosti za proširenje trgovine na jug, čini se da je najbolja perspektiva u ovom trenutku podržati talibane i nadati se da oni mogu imati čvršći stisak nad sjevernim Afganistanom.

Afganistan i djelovanje ostalih država

„Povijesni razvoj Afganistana i Pakistana te njihov uzajamni odnos, posebno nakon stjecanja neovisnosti, najvećim dijelom i danas predstavlja opterećujući aspekt odnosa u regiji. Svojevremeno je Afganistan bio jedina država koja se suprotstavila primanju Pakistana u UN nakon stjecanja neovisnosti, držeći da referendum iz 1947. nije bio pravovaljan jer su ga Paštuni bojkotirali. Afganistan je polagao pravo na teritorij Paštuna na pakistanskoj strani Durandove linije dugačke 2 600 km, koja je ustanovljena 1893. između Afganistana i tadašnje Britanske Indije (sadašnji Pakistan, odnosno područja nemirnih provincija *North-West Frontier Provincea* (NWFP) i područja *Fedcrally Adminislercd Tribal Areas* (FATA). Kabul ni danas ne priznaje Durandovu liniju kao međunarodnu granicu dviju država“ (Nakić, 2011).

„Problem stabilnosti Afganistana, ali i cijele regije, nije moguće sagledati samo s političkog i/ili vojno-sigurnosnog aspekta. Čini se ključnim imati u vidu i kulturološki segment i povijesno naslijeđe tamošnjih naroda. Širenje utjecaja talibana na pakistanske gradove na granici s Afganistanom traje već nekoliko godina. Njihova vladavina i uvođenje šerijatskog prava u pakistanske gradove poput Peshawara i administrativno središte Swat (Sjeverozapadna pogranična pokrajina) najozbiljnije upozorava na to kako i koliko Pakistan kontrolira situaciju u zemlji. Dodatna otežavajuća okolnost leži u činjenici što talibani u Afganistanu i oni u Pakistanu imaju različite ciljeve. Afganistanski talibani bore se za oslobođenje zemlje od stranaca, dok pakistanski u cilju imaju svrgavanje vlade u Islamabadu“ (Nakić, 2011).

„Po pitanju Afganistana, nameće se potreba jačanja političkih inicijativa koje bi uključile i konkretniji angažman Irana. Više od 1,5 mil. afganistanskih prognanika nalazi se u Iranu (2001. godine bilo ih je oko 3 milijuna) te nemaju interesa na bilo koji način podržavati nastavak nestabilnosti u Afganistanu. Jedna od stvari oko kojih se Iran slaže s SAD-om jest prestanak proizvodnje narkotika u Afganistanu, odnosno osiguranje primjerene stručne pomoći afganistanskim seljacima u uzgajanju drugih poljoprivrednih kultura“ (Nakić, 2011).

„Što se tiče Europe, europski saveznici zauzimaju posebno mjesto u analizama vanjskopolitičkog djelovanja prema Afganistanu. Osnovna teza koja se provlači u ukupnoj ocjeni transatlantskog savezništva svodi se na sljedeći zaključak - Sjedinjene Države vrše pritisak na Europljane da čine više u vojnom smislu, dok sami Europljani pod pritiskom vlastitog javnog mnijenja čine sve kako bi davali manje. Donedavno je afganistanski rat za EU, bio "zaboravljeni rat". Međutim Europska

Unija načelno je shvatila suštinu da ako želi utjecati na američku vanjsku politiku, mora nastojati biti dijelom te politike, ali već u fazi njezinog nastajanja, odnosno planiranja“ (Nakić, 2011).

„Hrvatska je angažirana u Afganistanu od 2003. i to u nekoliko segmenata. Najvećim dijelom to se odnosi na vojni doprinos na terenu, kao i civilne aktivnosti u sklopu provincijskih rekonstrukcijskih timova (*Provincial Reconstruction Teams*). Hrvatska iskustva posebno su važna na području obuke i treninga afganistanske vojske i policije u sklopu Operativno-mentorskih timova (*Operational Mentoring Liaison Team*), što se dodatno cijeni na terenu. Uz konkretnu logističku pomoć, poput 1000 pušaka i 300.000 komada streljiva poslanih 2007. za potrebe Afgnistanske vojske (ANA), šire područje budućeg djelovanja postoji u civilnom sektoru“ (Nakić, 2011).

Budućnost Afganistana⁷

Afganistan je prestao postojati kao održiva država, a kada država propadne, civilno društvo biva u problemu. Velik dio afganistanskog stanovništva raseljeno je, ne jednom nego mnogo puta. Fizičko uništenje Kabula pretvorilo ga je u bivši Dresden 20. stoljeća. Raskrižje Azije na drevnom Putu svile sada nije ništa više osim ruševina. Nema infrastrukture koja može održati društvo – čak ni na najnižoj razini siromaštva. Afganistan ima višestruke podijeljenosti – etničke, sektaške, ruralne i urbane, podjelu na obrazovane i neobrazovane, one s oružjem i one koji su razoružani. Gospodarstvo je crna rupa koja ilegalnom trgovinom i krijumčarenjem droge i oružja usisava svoje susjede pritom ih potkopavajući. Složeni odnosi moći i autoriteta građeni stoljećima potpuno su uništeni. Niti jedna skupina ili ratni vođa nema legitimitet za ponovno ujedinjenje zemlje. Umjesto nacionalnog ili rodbinsko-plemenskih identiteta, teritorijalni regionalni identiteti postali su najvažniji. Afganistanci sami sebe više ne zovu Afganistancima ili čak Paštuncima ili Tadžicima, već Kandaharima, Panjšircima, Heratima, Kabulcima i sl. Fragmentacija je i vertikalna i horizontalna te presijeca etničku pripadnost kako bi obuhvatila jednu dolinu ili grad. Paštunska plemenska struktura uništena je gubitkom zajedničke plemenske imovine te ratom i bijegom. Nepaštuni svoj opstanak poistovjećuju s pojedinim ratničkim vođama i dolinom njihova rođenja. Plemenska hijerarhija koja je nekoć posredovala u sukobima ne postoji. Stara, obrazovana, vladajuća elita pobjegla je nakon sovjetske invazije i nema nove koja bi zauzela njeno mjesto i

⁷ Shahrani, N. M., 2013.

koja bi mogla pregovarati o mirovnom rješenju. Ne postoji politička klasa za kompromise i dogovore. Ima puno vođa koji predstavljaju segmente stanovništva, ali ne i stalnih vođa. U takvom scenariju, bez kraja na vidiku, pitanje je hoće li se Afganistan fragmentirati i poslati daljnje valove etničke nestabilnosti kroz regiju. Velik dio krivnje za nastavak rata leži u rukama autsajdera koji nastavljaju podržavati svoje saveznike u sve većoj spirali intervencija i nasilja.

Srednjoazijske države su novi igrači u ovom području, i brzo su poduzele mjere da zaštite ono što vide kao prijetnje svojim nacionalnim interesima. Paštunska dominacija Afganistanom im ne odgovara i gnušaju se one vrste islamskih osjećaja koje talibani zastupaju. Ipak, sve dok su njihovi etnički rođaci dio neke formule dijeljenja vlasti u Kabulu, države središnje Azije im neće prestati pomagati da se odupru talibanima. Ovo dovodi u opasnost pakistanske planove za pristup cjevovodima i komunikacijskim rutama iz srednje Azije preko Afganistana. Kad su talibani osvojili cijelu zemlju, države srednje Azije prihvatile su talibansku stvarnost, ali malo je vjerojatno da će vjerovati da bi njihov izvoz energije išao neometano preko talibanski kontroliranih prostora Afganistana i Pakistana.

Literatura i izvori:

1. Hunter, S., 2013: Islam and politics in Central Asia, in: Islam and politics, Esposito, J., El-din Shahin, E. (ed.), Oxford University Press
2. Nakić, M, 2011: Afganistan i Pakistan nakon Osame bin Ladena: između globalnog terorizma i plemenskog tradicionalizma, Međunarodne studije, god. 11, br. I, 27-40.
3. Pannier, B., 2022: Northern Afghanistan and the New Threat to Central Asia, Foreign Policy Research Institute, <https://www.fpri.org/article/2022/05/northern-afghanistan-and-the-new-threat-to-central-asia/> (30.1.2023.)
4. Rashid, A. 2010: Taliban - Militant Islam, Oil and Fundamentalism in Central Asia, Yale University Press, New Heaven and London
5. Shahrani, N. M., 2013: Islam and the State in Afghanistan, in: Islam and politics, Esposito, J., El-din Shahin, E. (ed.), Oxford University Press
6. Hrvatska enciklopedija, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=60271>
7. Chatam House, 2019: Reconnecting Afghanistan – Lessons from Cross-border Engagement, <https://www.chathamhouse.org/2019/07/reconnecting-afghanistan/2-energy-trading> (31.1.2023.)

3. ISLAM I DEMOKRACIJA NAKON ARAPSKOG PROLJEĆA⁸

Uvod

Mnogi zapadni promatrači bili su šokirani kada su se Arapi počeli buniti protiv svojih vlada u prosincu 2010. Autoritarna vladavina je bila stvarnost toliko dugo da su neki smatrali da, čak i ako nije preferirani oblik vladavine među Arapima, je barem očekivani oblik i prihvaćanje stvarnosti. Neki su analitičari sugerirali da su naizgled spontani ustanci bili posljedica nepredviđenog učinka spajanja „mladosti”— većina stanovništva je mlađa od 30 godina, nezaposlena i obično bolje obrazovana od svojih roditelja — i njihove povezanosti s novom javnom *cyber*-sferom. Države s muslimanskom većinom povezuje s mnogima drugim državama u razvoju činjenica da većina stanovništva ima manje od 30 godina. Zahvaljujući uspjehu u smanjenju smrtnosti dojenčadi i poboljšanju zdravstvene skrbi u cjelini, ovaj fenomen uzrokuje ogroman društveni pritisak u zemljama koje ne mogu pružiti mogućnosti zapošljavanja za svoje mlado stanovništvo. Nezaposleni mladi u autoritarnim režimima mogu postati moćna sila, osobito u kontekstu novih tehnologija društvenih medija koje se najčešće povezuju s mlađim generacijama. Digitalni društveni mediji omogućili su stvaranje nove, virtualne javne sfere koja omogućuje aktivistima zaobilazanje zabrane slobode, govora, tiska i udruživanja nametnutih od strane autoritarnih vlada. U prvom desetljeću 21. stoljeća sudjelovanje u ovoj virtualnoj javnoj sferi približavalo se kritičnoj masi.

Drugi su sugerirali, tradicionalnije, da su muslimanske zemlje bile posljednji dio svijeta koji mora uhvatiti priključak sa ostalim svijetom. Godine 1991., godine kada se Sovjetski Savez raspao, politolog Samuel Huntington opisao je povijest demokratske tranzicije od američke i francuske revolucije kao niz dugih "valova". Masovni narodni prosvjedi arapskog proljeća koji su rezultirali rušenjem nekih od dugogodišnjih autoritarnih režima arapskog svijeta, naveli su neke da govore o “četvrtom valu demokratizacije”. Ali do ljeta 2013. postalo je očito da ustanci arapskog proljeća nisu uspjeli proširiti demokraciju, osim tamo gdje su i započeli - u Tunisu. Prva demokratska vlada u Egiptu svrgnuta je u vojnom udaru koji je tobože podržavao narod. Sirija je upala u dugotrajan i brutalan građanski rat koji je vratio SAD i druge europske sile borbama na Bliskom istoku, zajedno

⁸ Esposito, Sonn, Voll, 2016

s drugim regionalnim silama. I Libija se fragmentirala; njezina demokratski izabrana vlada skriva se u unajmljenom teretnom brodu na obali Tripolija dok razne milicije kontroliraju različite sektore države.

Ovi događaji pokazuju, da ne postoji neizbježna tranzicija od narodnog ustanka – pod inicijativom mladih i novih društvenih medija, ili ne — prema održivom društvenom ili političkom pokretu.

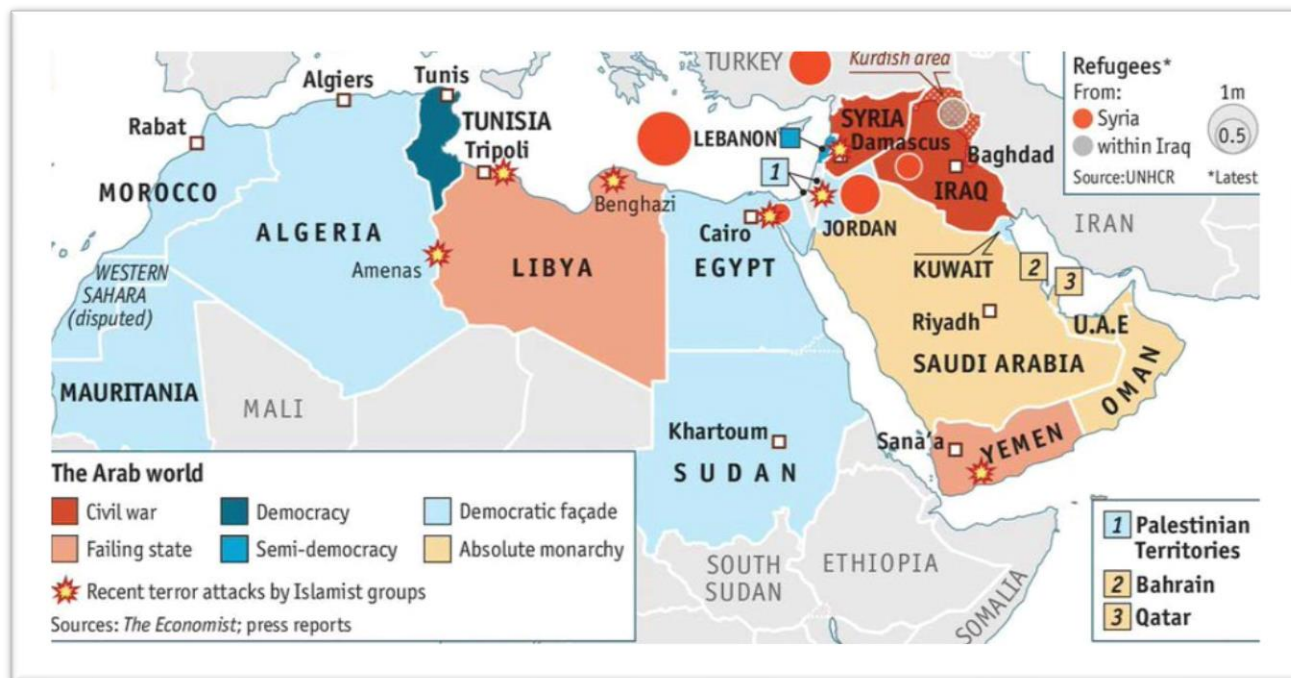
U svakom slučaju, nedvojbeno jednako mladih je sudjelovao u npr. prosvjedima protiv izabranog egipatskog predsjednika Mohammada Morsija, kao i na prosvjedima koji ga podržavaju, te u sirijskim i libijskim milicijama. Istraživanja PEW⁹-a provedena 2012. pokazuju da gotovo dvije trećine Egipćana preferira saudijski model upravljanja u odnosu na turski sekularni model. I kao što pokazuje niz videozapisa ISIS-a, nisu svi tehnički potkovani mladi ljudi podupiratelji demokracije.

Nakon očito propalog Arapskog proljeća, dolazi se do iskušenja o oživljavanju hipoteze da neće biti "vala" u većini muslimanskih zemalja jer je islam doista nepremostiv na putu prema demokratizaciji. Ta se hipoteza povezuje s istim Samuelom Huntingtonom koji je došao do teorije valova demokratizacije ali također je tvrdio da muslimanske zemlje nikada neće imati svoj val, zbog inherentnih proturječja između islama i demokracije.

Ustanci arapskog proljeća predstavljaju samo najnoviji razvoj u borbi za dobro upravljanje i narodni suverenitet u državama s muslimanskom većinom, borbe koje traju više od jednog stoljeća. Pokretale su ih dugogodišnje pritužbe protiv autoritarnih vlada, kako kolonijalnih tako i postkolonijalnih. Jedini koji su bili iznenađeni ovim ustancima u arapskim zemljama su oni koji su u nepoznavanju povijesti, nedemokratske vlade formirane nakon osamostaljenja, smatrali preferiranim ili možda čak potrebnim oblikom vladavine za Arabe pa i muslimane općenito. Iako Arapsko proljeće nije rezultiralo krajem autoritarizma u državama s muslimanskom većinom, demokratizacija nije započela s arapskim proljećem i, sudeći po njegovoj povijesti, još će se dugo nastaviti nakon svoje "zime".

Sl. 1. Arapsko proljeće 10 godina poslije

⁹ Pew Research Center je nestranački američki think tank sa sjedištem u Washingtonu, D.C. Pruža informacije o društvenim pitanjima, javnom mnijenju i demografskim trendovima koji oblikuju Sjedinjene Države i svijet.

Izvor: <https://www.klix.ba/vijesti/svijet/arapsko-proljece-10-godina-poslije-da-li-je-san-o-demokratiji-bio-samo-utopija/210316073> (13.2.2023.)

Nove politike na početku 21. st.

Religija je sve važnija budući da „sve glavne svjetske religije iskorištavaju prilike koje pruža globalizacija kako bi transformirale svoje poruke i dosežući novu globalnu publiku. Demonstracije svrgavanja s vlasti autoritarnih režima u Tunisu, Egiptu, Libiji i Jemenu, veliki građanski rat u Siriji, i demonstracije u mnogim drugim arapskim državama pokazale su snagu narodne podrške demokratizaciji. Međutim, već krajem 1990-ih, nova politika bila je vidljiva na više mjesta u svijetu. Reformacijski pokreti u jugoistočnoj Aziji bili su polazište za novi ciklus demokratizacije. U Indoneziji su velike demonstracije 1998. rezultirale rušenjem autoritarnog vojnog režima Suharta, koji je vladao više od 30 godina. Prijelaz kojeg je stvorio izabrani parlament - izabrao je dva uzastopna predsjednika, a zatim 2004. izravno je izabran novi predsjednik. Uspješna tranzicija na demokraciju, ogleda se tri puta u uspješnom prijenosu vlasti predsjedništva.

Čak i u pažljivo kontroliranom izbornom sustavu u Islamskoj Republici Iran, kasne 1990-e bile su vrijeme velikog reformističkog pokreta. U onome što analitičari smatraju velikom pometnjom, reformistički kandidat za predsjednika, Mohammad Hatami, porazio je na predsjedničkim izborima 1997. kandidata koji je imao podršku većine vladajućeg vjerskog establišmenta. Hatami

je osvojio 70 % glasova na izborima pri čemu je odaziv birača s pravom glasa bio oko 80 %. Hatami je bio pristaša aktivista stvaranja otvorenog društva i izjavio: “Bit iranske povijesti je borba za demokraciju”. Naknadni izbori bili su vrlo kompetitivni unutar granica koje je postavio sustav. Narodna podrška reformističkoj demokraciji se ogledala nakon predsjedničkih izbora u velikim prosvjedima 2009. Prosvjednici su bili protiv rezultata za koje većina vjeruje da su bili namješteni, a također tu je i iznenađujuća pobjeda umjerenog kandidata u prvom krugu predsjedničkih izbora 2013. godine.

Nova politika mogućeg četvrtog vala demokratizacije postala je globalno vidljiva u događajima Arapskog proljeća i kasnijim razvojem događaja. Godina 2011. bila je vrijeme rastućih prosvjeda u svijetu, pri čemu su akcije u okviru Arapskog proljeća prednjačile. Časopis *Time* proglasio je “Prosvjednika” osobom godine. U globalnom usponu oporbene politike *Time* je, uz mnoge druge, identificirao i posebnu ulogu novih elektroničkih medija komunikacije.

Novi pokreti imaju mnogo dimenzija. U cijelom arapskom svijetu i drugdje u svijetu rastućih gospodarstava, postoji siromaštvo i ekonomska nejednakost visoke razine. Ova uskraćenost daje temelj snažnom osjećaju nezadovoljstva među stanovništvom. Arapsko izvješće o društvenom razvoju (*The Arab Human Development Report*) tijekom godina dokumentira nastavak ekonomskih problema u arapskim društvima. Međutim, siromaštvo i ekonomska uskraćenost su dugotrajni problemi i često su akutniji u državama koje nisu doživjele velike demonstracije u okviru Arapskog proljeća, a većina prosvjednika nije bila iz najsiromašnijih slojeva društva. Mohamed Bouazizi, čije je samospaljivanje bilo polazište za tunisku revoluciju i Arapsko proljeće, nije bio osiromašen seljak; bio je licencirani ulični prodavač kojeg je policija maltretirala. Khaled Said, koji je izvučen iz internetskog kafića i pretučen na smrt od strane egipatske sigurnosne policije, postao je simbolom rastućeg otpora u Egiptu, a bio je serviser računala i pripadnik srednje klase. Na Tahriru, trgu u Kairu, sudionici su bili prvenstveno iz obrazovane urbane klase, koju je snažno podupirala radnička klasa. Međutim, novi pokreti nisu bili izrazi klasnih napetosti u njihovim društvima. Zahtjevi su se temeljili na okončanju autoritarne vladavine, korupcije u vladi i veće jednakosti. Što god mogao biti konkretan razlog za prosvjed, bilo protivljenje vojnom diktatoru ili, kao u prosvjedima u Turskoj 2013., rekonstrukcija javnog parka, novi pokreti imaju važan ekonomski temelj za nezadovoljstvo, ali nisu dio samosvjesne klasne borbe.

Mladi su bili i jesu najopterećeniji ekonomskim problemima. Čak i u relativno jakom gospodarstvu poput tuniskog, stopa nezaposlenosti mladih bila je oko 25 %. U većini muslimanskih država, velik

dio stanovništva je ispod 30 godina, s medijanom dobi u rasponu od 31 u Tunisu i Albaniji do 17-18 u Afganistanu, Jemenu i pojasu Gaze. Iako su sudionici prosvjeda u Arapskom proljeću, ali i drugim prosvjednim pokretima u svijetu 2011. iz različitih društvenih slojeva, mladi ljudi, posebno mladi s određenim obrazovanjem i stvarnim očekivanjima ekonomske pokretljivosti i slobode, bili su u centru pokreta.

Žene su također bile važan element u pokretima Arapskog proljeća. Općenito, kako je jedan analitičar opisao šire globalne pokrete, žene su “vrlo brojne kao okosnica pokreta. Nakon 20 godina moderniziranog tržišta rada i pristupa visokom obrazovanju, 'arhetipska' organizatorica, voditeljica i glasnogovornica prosvjeda sada je obrazovana mlada žena. Ipak, nedostatak strukture omogućio je mladim ljudima i ženama da imaju značajan utjecaj u oblikovanju pokreta. Novi pokreti opisani su kao pokreti bez vođa. Razočaranje postojećim vodstvom je globalni fenomen. “Nezadovoljstvo je tako veliko i tako sveprisutno da se čini da se diljem svijeta vjernosti ne pomiču prema novim vođama nego na upravo suprotno — pokrete bez vođa, poput „*Occupy Wall Street*“.

Sl. 2. Žene na prosvjedima 2011.

Izvor: Večernji list, <https://www.vecernji.hr/vijesti/sto-je-ostalo-od-arapskog-proljeca-neke-su-drzave-u-gorem-polozaju-no-duh-pobune-je-ostao-ziv-1454461>

Osim što su po svojoj strukturi relativno bez vođe, novi pokreti uglavnom su neideološki. Već u prvim danima Arapskog proljeća analitičari poput Emada Shahina su primijetili: "Ovo više nije doba ideologije." Stara natjecanja između arabizma, socijalizma i islamizma su zamijenjena

ujedinjujućim zahtjevima “da se okonča korupcija u vladi, uspostavi vladavina prava i olakša ekonomska patnja.” Unutar toga okvira, mobilizacija ljudi da se angažiraju postala je važnija od obraćenja ljudi na ideologiju pokreta. Wael Ghonim tvrdio da je “angažizam važniji od aktivizma”. Neideološki karakter novih pokreta znači da mogu imati vrlo specifičan zahtjev, poput svrgavanja vladavine diktatora, ali obično nemaju konkretne programe i imaju niz zahtjeva.

Islam, demokracija i Turska kao sekularna država

Turski eksperiment s demokracijom i odnosom vjere i države imao je dugu, složenu i ponekad kontroverznu priču. Godinama je Turska je bila moderna sekularna (iako ne potpuno demokratska) država u muslimanskom svijetu, za koju se vjerovalo da je imuna od bilo kakvog ozbiljnog utjecaja političkog islama. Mnogi su vjerovali da je Turska model za nacionalne države s muslimanskom većinom, kada je usvojen Ustav 1928. koji je pružio svjetovni put nužan za modernizaciju i razvoj. Kasnih 1980-ih i ranih 1990-ih promoviran je turski "muslimanski sekularizam" - prema nekima u SAD-u i Europi, kao protuotrov za islamske “fundamentalističke” utjecaje Irana, Saudijske Arabije ili Pakistana.

Međutim, početkom 21. st. kruti, autoritarni laički sekularizam Atatürk i dominaciju sekularnih stranaka u turskoj politici i političkoj kulturi koja je ograničavala prisutnost i ulogu religije u politici i društvu, zamijenila je stranka čiji su glavni lideri — mnogi među kojima su bili muslimani, ali unatoč tome posvećeni demokraciji, pluralizmu i državnom sekularizmu – bili više u skladu s anglosaksonskim nego s asertivnijim francuskim sekularizmom, s obzirom da je prvi dao prostor turskoj islamskoj kulturi i običajima.

Političke i društvene promjene u 1980-ima pridonijele su povećanom profilu islama u turskoj politici i društvu. Ironično, samoproглаšeni branitelji sekularizma, vojska i izabrani premijer, Turgut Özal, bivši član Nacionalne stranke spasa (NSS-a), zaslužni su za nova otvaranja. I vojska, pod vodstvom generala Kenana Evre, i Özal, nakon izbora Domovinske stranke 1983., naglasili su važnost vjerskih vrijednosti. Dok je prisutnost religije bila proširena, država je kontrolirala nastavu vjeronauka (učitelji i nastavni plan i program) i time “brend” islama (anti- ili ne- “fundamentalistički”; čitaj islamistički) koji se bio podučavao. Religija je korištena za suzbijanje utjecaja ljevice (komunista/marksista), jačanje moralnog tkiva društva i jačanje napora Turske da ojača svoje gospodarske veze s drugim tržištima u državama s muslimanskom većinom.

Izbor Turguta Ozala i Domovinske stranke u svibnju 1983. pojačao je uvođenje politike liberalizacije. Ozal (1927.–1993.) je bio praktični musliman, diplomirao je na Tehničkom sveučilištu u Istanbulu i neko vrijeme 1970-ih bio član NSS-a. I on je također vjerovao da je islam bitan dio turske kulture i identiteta. Ozal je ponovno potvrdio važnost islamskog nasljeđa Turske kao primarnog izvora turskog identiteta, jedinstva i društva, te protuutjecaj ljevici u okviru sekularne države. On je ustvrdio da je važan uzrok turskog *“jedinstva i naše kohezivnosti činjenica da smo svi građani Turske Republike ... Naša država je svjetovna. Ali ono što drži našu naciju na okupu, što na najmoćniji način služi našoj nacionalnoj kohezivnosti i što igra ključnu ulogu je islam.”* Vjeronauk je postao obveznim predmetom u osnovnim i srednjim školama i Imam-Hatipu (škole za obuku molitvenih vođa), što je omogućilo njihovim maturantima da se kvalificiraju za upis na sveučilište te za poslove u državnom i privatnom sektoru. Kao rezultat toga, mnogi su pronašli svoj put u vladu, služeći u administraciji i ministarstvima obrazovanja i kulture.

Iznenadna smrt Turguta Ozala 1993. godine predstavlja razdoblje tranzicije u kojem je Stranka blagostanja profitirala na neuspjesima države, međusobnim borbama turskog političkog vodstva, te korumpiranim i neučinkovitim koalicijskim vladama, kao i od predanosti i učinkovitosti vodstva i članova stranke. Stranka blagostanja je koristila demokraciju kao mjerilo prema kojemu se procjenjuje da je neuspjeh turskog sekularizma uistinu pluralistički i poštuje prava svih svojih građana, uključujući njihovu slobodu savjesti ili pravo na život prema vlastitom vjerovanju.

Godine 1994. Stranka blagostanja postala je vodeća politička stranka na općinskim izborima. Glasanje se jednako odnosilo na politiku i ekonomiju (dvoznamenkasta i troznamenkasta inflacija, urbano siromaštvo, neadekvatne socijalne usluge i zdravstvena skrb, zagađenje, zagušenost, visoka nezaposlenost, neadekvatno stanovanje, kriminal, korupcija) kao i veliku potporu stranci radi njezine ideologije. Istraživanje iz 1994. pokazalo je da samo jedna trećina glasača glasala za nju, prvenstveno zato što je bila islamska stranka.

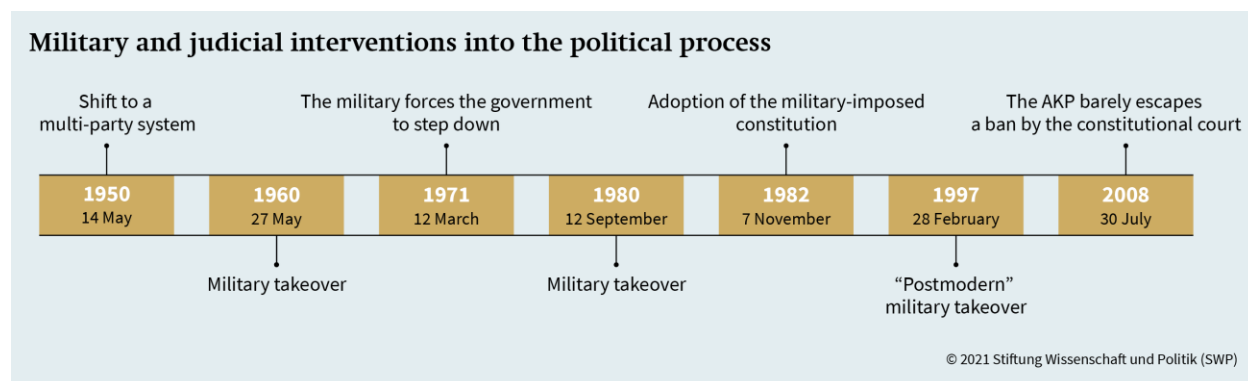
Tijekom kratkog mandata Necmettina Erbakana kao premijera (1996. - 1997.), Stranka blagostanja poticala je proširenje uloge vjere u društvu, povećanje broja škola, vjerske zaklade, tvrtke, banke, socijalne službe i medije. Unatoč javnim uvjerenjima stranke, i sekularni muslimani i vjerske manjine, poput muslimanske manjine Alevi u Turskoj (možda 20 % od ukupno 98 % muslimanskog stanovništva), bilo je skeptično prema predanosti stranke pluralizmu. Na vlasti se Erbakan pokazao pragmatičnijim nego što su neki očekivali. Kako bi se suprotstavio svojim kritičarima i također spriječio mogućnost vojne intervencije, Erbakan je veličao vrijednosti

demokratskog poretka tijekom svog inauguracijskog govora - posebno istaknuvši da će poštivati laicistički put Turske.

Turska vojska ima dugu povijest utjecaja i intervencija u unutarnju politiku, preuzimajući vlast u periodima 1960.–1961., 1971.–1973. i 1980.–1983. Čvrsti sekularisti (neki bi mogli reći militantni sekularisti) su dosljedno zastupali ulogu branitelja kemalizma u svojim političkim intervencijama. Počela je „zamjenska“ uloga vojske koja je intervenirala u politički život svaki put kada je ocijenila da se država udaljila od vodećih načela koje je utvrdio Atatürk, posebno načela laicizma, jedinstva i ugleda turske nacionalne države. Izravna intervencija vojske radi zaštite sigurnosti i stabilnosti zemlje opravdavala se svaki put kao primjerena reakcija na stalna kršenja Ustava od strane stranke na vlasti (Biagini, 2012).

„Alergijska reakcija“ vojske na bilo koji oblik religije u javnom životu posebno je dolazila do izražaja u protivljenju prava studentica da nose maramu (hidžab) i svakom obliku islamskog političkog aktivizma. Dana 28. veljače 1997. god. Glavni stožer vojske predstavio je Erbakanovoj vladi memorandum koji je sadržavao skup od 18 zahtjeva namijenjenih zaustavljanju islamističke prijetnje sekularnoj državi. To je uključivalo ograničenja na nošenje islamske nošnje; mjere za sprječavanje ulaska islamista u vojnu ili državnu upravu; pomnije praćenje financijskih institucija koje pripadaju vjerskim redovima; i mandat da će Imamsko-hatipske škole - vjerske škole za koje se vjerovalo da podučavaju vjersku propagandu i mogu poslužiti kao poligon za islamiste - biti zatvorene zbog njihove antisekularne pristranosti.

Sl. 3. Vojna i sudska intervencija u politički proces u Turskoj, 1950-2008.

Izvor: Stiftung Wiessenschaft und Politik, <https://www.swp-berlin.org/en/publication/turkeys-presidential-system-after-two-and-a-half-years> (15.2.2023.)

Iako je politika represije dodatno pogoršala percepciju Turske u svjetskoj javnosti, nova intervencija vojske 1980. bila je motivirana stanjem izazvanog procvatom tzv. Islamskog integralizma na političkoj sceni (zbog dolaska Homeinija na vlast u Iranu, a i slične situacije u ostalim državama, počelo se strahovati od sličnih dramatičnih protuudara). Integralističko „propovijedanje“ predstavljalo je prijetnju za temelje kemalističke laičke države čijom se predstavnicom, nasljednicom i čuvaricom smatrala vojska. Ipak, 1980-ih osnivanje islamskih grupa i pokreta postalo je nezaustavljivo, između ostalog, kao i posljedica rata između Iraka i Irana. Vlade i strani političari, nisu shvatili značaj onoga što se događa na vjersko-političkom planu, ne samo u Turskoj, već i u cijelom islamskom svijetu (Biagini, 2012).

Kratka vlada Erbakana i Stranke blagostanja pokazala se kao gromobran za militantne sekulariste, pridonoseći povećanoj polarizaciji društva. Kao i u Alžiru, sekularistički je establišment bio spreman kompromitirati predanost Turske demokraciji kako bi se spriječili islamisti od sudjelovanja u politici i društvu te očuvanja vlasti, i ne dopustiti glasačima da izaberu putem slobodnih i otvorenih izbora.

Erbakan i Stranka blagostanja morali su se boriti s pojačanim pritiskom vojske, izglasavanjem nepovjerenja u parlamentu, a u svibnju 1997. od strane glavnog tužitelja predana je peticija Ustavnom sudu Turske da se zabrani djelovanje Stranke blagostanja zbog kršenja članaka turskog ustava o sekularizmu i guranja zemlje prema vjerojatnom građanskom ratu. Dana 28.1998., turski Ustavni sud donio je nalog o zabrani Stranke blagostanja. Erbakan je izbačen iz Parlamenta i pet godina mu je zabranjeno sudjelovanje u političkom procesu. Imovina stranke je zaplijenjena. Njemu i brojnim drugim vođama suđeno je za pobunu.

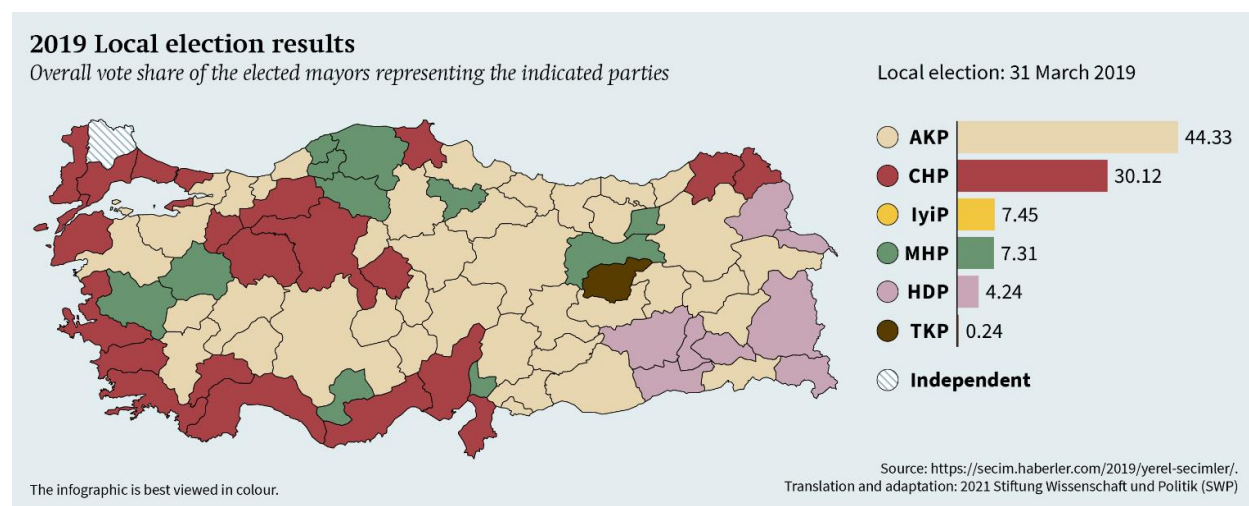
Uspon Stranke pravde i razvoja (AKP-a)

Godine 1998. bivši članovi i pristaše Stranke blagostanja ponovno su se okupili i osnovali Stranku vrline (SV) (Fazilet), neslužbenu nasljednicu Stranke blagostanja. U lipnju 2001. Ustavni Sud (najviši sud u Turskoj) proglasio je SV ilegalnim islamskom organizacijom i zabranio je. Sud je citirao Ustav Turske, koji postavlja sekularizam kao kamen temeljac države. Oko mladih reformista se grupirala nova garda zajedno s karizmatičnim bivšim gradonačelnikom Istanbula Recepom Tayyipom Erdoganom, Abdullahom Gülom i Bülentom Arinçom. Erdoganova popularnost kao gradonačelnika Istanbula se velikim dijelom temeljila na učinkovitoj administraciji te učinkovitim vođenju grada i širenja njezinih usluga. Politička organizacija pod

njim udružila se oko njegove vizije za zemlju i ideološku promjenu koju je ponudio — onu koja je bila u skladu s turskim republikanskim pravilima i poštivala načela obaju demokracije i laicizma.

Godine 2001. službeno je osnovana Turska stranka pravde i razvoja (AKP). Do studenog 2002. AKP je osvojio nevjerojatnih 34,3 % glasova i 363 od 550 mjesta na parlamentarnim izborima. Pobjeda je značila da je prvi put u više od desetljeća, stranka osvojila dovoljno mjesta u parlamentu da ostvari jasnu većinu i uživa u jednostranačkoj vladi. AKP je obećao novi društveni ugovor – onaj koji se temelji na načelima demokracije, ljudskih prava, socijalne pravde i temeljnih etičkih i moralnih načela. Izborna strategija AKP-a nije bila usmjerena na religijskoj ideologiji ili spoju politike i religije već na pitanjima "kruha i maslaca" koja su odjeknula u mnoštvu političkih, socioekonomskih, kulturnih i vjerskih podjela. Govor Tayyipa Erdogana, 2003. izrazio je uključivu prirodu stranka ne samo u društvenom, nego i u političkom smislu. Doista, izborna pobjeda AKP-a bila je rezultat širokog spektra biračkih blokova. Nacionalistički, konzervativni i ekonomski liberalni glasači okupili su se da izaberu Erdogana i AKP. Ne samo da je AKP pobijedio glasovima onih registriranih građana koji su ranije glasali za druge stranke, već su osvojili i 29 % novih birača. U narednih 15-ak godina potpora AKP-u se još dodatno povećala, tako da je u ožujku 2019. godine na lokalnim izbrima iznosila gotovo 45 %.

Sl. 4. Rezultati lokalnih izbora u Turskoj, 2019.

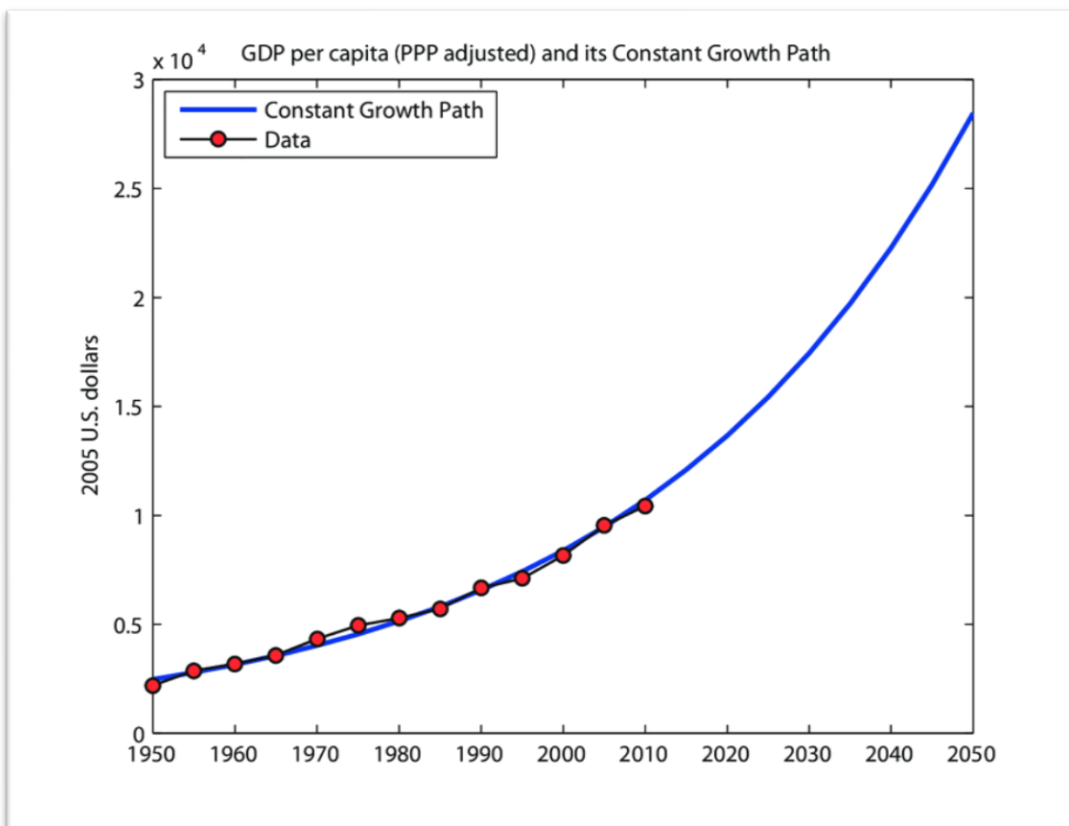

Izvor: Stiftung Wissenschaft und Politik, <https://www.swp-berlin.org/en/publication/turkeys-presidential-system-after-two-and-a-half-years> (15.2.2023.)

Vodstvo AKP-a uključivalo je novu generaciju muslimanskih političara koji su posjedovali jasno definiran islamski identitet, kao što su Abdullah Gül, Bülent Arinç, Ali Babacan i drugi; također su imali sveučilišno obrazovanje i kao rezultat širenja obrazovanja i medija, bili su izloženi europskim idejama u odnosu na turske vođe u prošlosti. To je iznjedrilo svjetonazor koji je izgrađen na preklapanju tradicije i moderniteta, onaj u kojem su se globalni diskursi iskristalizirali u narodni jezik dobro povezanih i dobro utemeljenih političara. Rezultat je bio hibridni stranački identitet — istovremeno turski, muslimanski i zapadni — i dok je stranka bila duboko ukorijenjena u tursko-osmanlijskoj tradiciji, miješanje identiteta, religijskog i političkog, stvorilo je manje prijeteće mogućnosti za njenu vladavinu.

Pokret je također riješio – barem zakonski – dugogodišnju diskriminaciju protiv kurdske i kršćanske manjine, iako problemi i dalje postoje. Kurdska radnička stranka, PKK, stavljena je van zakona i proglašena terorističkom. Uz to, AKP je donio eksponencijalni rast u turskom BDP-u, provedbu stabilizacijskog programa MMF-a, koji je zahtijevao privatizaciju bankarskog i energetskeg sektora, reformu socijalnog i poreznog sustava te otvaranje pristupa stranim ulagačima. U 2004. inflacija je potonula ispod 10 % prvi put u više od tri desetljeća (do 2010. Turska je postala šesto najveće gospodarstvo u Europi i dobila mjesto u skupini G-20).

Sl. 5. Kretanje BDP-a u Turskoj 1950. – 2050. (predviđanje)

Izvor: Ajkutt, A. M. (2013) https://www.researchgate.net/figure/GDP-per-capita-and-its-Constant-Growth-Path-in-Turkey-1950-2050-Note-Purchasing-power_fig1_299254694 (15.2.20203.)

U okviru međunarodne politike, Turska je također rasla, zahvaljujući prije svega svojoj sve većoj gospodarskoj prisutnosti na Kavkazu, Srednjem istoku, pa i Brazilu. Ona se nametnula u međunarodnom kontekstu kao autonoman igrač (čak i u odnosu na SAD) koji je odlučan igrati ulogu srednje regionalne sile između Mediterana, Bliskog i srednjeg istoka, Balkana i Kavkaza te dalje prema Aziji (Biagini, 2012).

Turska vanjska politika pod AKP-om, dakle, bila je višeznačna, što je odraz sinkretičke prirode same stranke, iako je glavno obilježje za nju bila je usmjerenost na Zapad. AKP je svoj odnos s Europom nastojao učiniti središtem svoje vanjske politike i s državama koje čine EU je uspostavio bliske odnose. Dolaskom na vlast Sulejmana Demirela 1991. godine Turska si je zadala kao prioritetan cilj ulaska u EU. Službeni zahtjev za članstvom, Turska je podnijela 1987. godine. Dapače, stjecanjem članstva u EU stranka je počela definirati, više ili manje, odnos Turske s Europom. Iskazujući svoju predanost provedbi EU zahtjevima i normama civilne demokracije,

AKP je nastojao redefinirati pa čak i ograničiti ulogu vojske i njezinih saveznika. Turski vođe zamišljaju državu definiranu, ne toliko vojnom moći, koliko svojim strateškim geopolitičkim odnosima. Ipak, to se pokazalo kao težak put. Popularna podrška u Europi za uključivanje Turske u EU značajno se smanjila na francuskim i nizozemskim referendumima u svibnju 2005., čime je odbačena mogućnost proširenja Unije za primanje nove, neeuropske države. Velik dio opozicije ujedno je tvrdio da Turska kulturno nije dio Europe. Hvatanje u koštac s vlastitim identitetom, kao rezultatom porasta muslimanskog stanovništva, mnogi se bojali utjecaja islamističke vlade na stabilnost društva.

Težak odnos između vlade AKP-a i vojske došao je do vrhunca u nizu suđenja koja su istraživala navodnu zavjeru da se sruši vlada. Dana 12. lipnja 2007., nakon istrage, tužitelji su tvrdili da su otkrili niz zavjera državnog udara protiv Vlade. Započeo je opsežni val uhićenja, a u siječnju 21. 2008. uhićena je trideset i jedna osoba nakon podignutih optužnica (Ergekon¹⁰). Godine 2010. 31 pripadnik vojske uhićen je i zatvoren pod optužbama za planiranje svrgavanja vlade. Dvije godine kasnije, 2012., 330 vojnih časnika osuđeno je za zavjeru za svrgavanje Erdoganove vlade 2003. i osuđeno na do 20 godina zatvora.

Slučaj Ergenekon i srodne zakonske reforme podrezale su krila i nekontroliranu moć vojske. Međutim, dok su mnogi vidjeli nužan i važan korak u stavljanju vojske pod civilnu kontrolu, mnogi drugi su tvrdili da je to sredstvo kojim vlada potiskuje svoje protivnike (vojsku, novinare i političare). Kritičari su sve više optuživali Erdogana i njegovu Vladu, koja se dugo smatrala progresivnom, da postaje sve više i više autoritarna. Upravo je ta promjena u percepciji dovela mnoge na ulice 2013. u parku Gezi, gdje su ljutiti prosvjedi protiv vlade okupili neviđenu koaliciju iz cijelog političkog i društvenog spektra, ujedinjenu u svom protivljenju vladi.

Od pobjede na općim izborima 2011. Erdogan je praktički zamrznuo EU proces, a zaustavljene su i demokratske reforme. Počeo je vrlo oštro kritizirati EU i nastavio govoriti o Šangajskom sporazumu i suradnji. On i njegovi pristaše počeli su se zalagati za predsjednički sustav u turskom stilu s vrlo moćnom izvršnom vlašću bez učinkovite kontrole i ravnoteže.

Kada su se revolucije u arapskom svijetu dogodile u Egiptu i Tunisu, Erdogan i AKP aktivno su pozivali na provedbu demokracije u tim državama. Erdogan je imao bliske odnose posebno s Muslimanskim bratstvom u Egiptu i tuniskom Ennahdom te je bio popularna osoba, privlačeći

¹⁰ Ergenekon je bio naziv za navodnu tajnu, sekularnu ultranacionalističku organizaciju u Turskoj s mogućim vezama s pripadnicima vojnih i sigurnosnih snaga države.

velike mase. Igrao je konstruktivnu ulogu ne samo u regiji nego i sa Sjedinjenim Državama i Europom. Omer Taspinar ukazuje na paradoks koji je zaoštrilo Arapsko proljeće: pogrešna predodžba "prozapadne" naspram "islamske" podjele u turskoj vanjskoj politici. "Stanovništvo Turske je gotovo isključivo muslimansko, a AKP, stranka s islamskim korijenima, pobijedila je na tri uzastopna izbora. Mnogi stoga pretpostavljaju da je tursko odstupanje od Zapada - "gubitak" Turske — proizvod islamskog preporoda ili islamizacije."

Iako je Atatürk stvorio i oblikovao modernu Tursku kao sekularnu državu, u isto vrijeme, islam je ostao jak u neurbanim područjima, najvećem dijelu zemlje, te u pučkoj pobožnosti. Politička stvarnost nakon njegove smrti je proizvela fluidniju povijest u kojoj su islam i turski muslimanski identitet, posebice u kulturi, postali vidljiviji u politici, što je iskorišteno od strane i vojske i vlade. U protekla dva desetljeća Turska je svjedočila nastanku i progresivnom rastu i utjecaju političkog islama, koji je u početku kulminirao izbornim uspjesima Islamističke stranke blagostanja.

Uspon AKP-a na vlast pokazao je zadivljujući uspjeh 2002. i sposobnost bivših članova islamističke Stranke blagostanja da uče iz iskustva i uspostave raznolikiju i inkluzivniju političku stranku, čija ekonomska i društvena platforma i politike, a ne islamski politički program, privlače široku podršku. Vojska, nekoć moćna intervencionistička sila, pristala je na sudske slučajeve Ergenekona, u kojima su mnogi vojni časnici bili suđeni i osuđeni. Političke stranke općenito, iako još uvijek jake u svom protivljenju Erdoganu i AKP-u, nerado prihvaćaju izborne rezultate. U isto vrijeme, unatoč mnogim postignućima i pobjedama na uzastopnim izborima, Erdogan i vlada AKP-a pribjegla je autoritarnom stilu kada se suočila s izazovima njihovom autoritetu. Demokratska budućnost AKP-a i Turske ovisi o njegovanju pluralnije političke kulture i vrijednosti dijeljenja moći, čuvajući smislen sustav ravnoteže, te jačanje institucionalnih zaštitnih mjera i ravnoteže kao i slobode koje javnosti omogućuju prosvjede i načine da izraze svoje nezadovoljstvo bez straha od gušenja građanskih prava.

Tunis

Tunis, kolijevka arapskog proljeća, dugo je bio zreo za ustanak, i prije događaja od 17. prosinca 2010. koji su zahvatili primorski grad Sidi Bouzid, preko Egipta, Libije i Sirije do Bahreina i Jemena, odražavajući duboko ukorijenjeni narodni bijes i ogorčenost autokratskim arapskim vođama. Iako je Tunis imao samo dva predsjednika - Habiba Bourguibu i Zinea El Abidine Ben Alija — od stjecanja neovisnosti od Francuske 1956. mnoge su zapadne nacije prihvatile njegovu

autoritarnu vladu. Država većinom homogenog stanovništva s nekoliko etničkih, plemenskih ili vjerskih podjela, imala je liberalizirano gospodarstvo; njezina srednja klasa nije bila samo pozamašna, već i dobro obrazovana i produktivna. Dohodak po glavi stanovnika bio je dvostruko veći od dohotka tuniskih susjeda, Maroka i Egipta, a i veći od Alžira, koji je imao koristi od blagodat naфте, koja je Tunisu nedostajala. No nije sve bilo u redu u najmanjoj državi sjeverne Afrike. Ben Alijev režim (1987.–2011.), vješt u kontroliranju slike i održavanju iluzije zapadne sekularno-arapske sinteze, uskoro će biti izazvan od strane običnih građana kojima je bilo dosta prešutnih vladinih pogodbi, ekonomske neravnoteže, neobuzdane predatorske korupcije, slamanja političkih nezadovoljnika — podjednako islamista i sekularista — i nedostatka stvarnog političkog sudjelovanja.

Mohamed Bouazizi, 26-godišnji ulični prodavač, čiji je čin samospaljivanja pokrenuo revoluciju, nije bio jedinstven. Njegovo samoubojstvo bilo je, ne samo izraz njegove vlastite tragedije, već je također naglasio nevolju tuniške mladeži i mnogih drugih mladih u arapskom svijetu. Bila je to tragična manifestacija marginalizirane i otuđene mladeži, nezaposlene ili marginalno zaposlene unatoč njihovom obrazovanju i vještinama. Prosvjedi su izbili u neprivilegiranim područjima na jugu – koje je poznato kao "rudarski pojas." Do drugog tjedna u siječnju prosvjedi u predgrađima Tunisa su se proširili, potaknuti društvenim medijima poput Facebooka i Twittera, kroz koje su mladi prosvjednici organizirali i koordinirali masovnu mobilizaciju građana da dođu u glavni grad Tunis.

Unatoč progresivnoj fasadi, Ben Alijev odgovor otkrio je pravu prirodu njegova režima. Sigurnosne snage, sastavni dio predsjednikovog prisilnog upravljanja, upotrijebile su brutalnu silu protiv prosvjednika.

Sindikati, studentske skupine, strukovni sindikati i druge oporbene skupine u desecima gradova su demonstrirali i organizirali štrajkove. Kako je broj poginulih rastao, Ben Ali se povukao, smijenio svog ministra unutarnjih poslova i najavio neviđene ustupke. Obećao je da se neće ponovno kandidirati 2014. godine te obećao da će istražiti odgovor vlade na prosvjede. Također je obećao da će uvesti više sloboda, ali njegovi su postupci samo ogorčili rastuću gomilu, koja je vjerovala da su njegova uvjeravanja neiskrena i samo pokušaj da ostane na funkciji. Kad su njegovi ustupci propali, uveo je izvanredno stanje, smijenio cijeli svoj kabinet i obećao parlamentarne izbore u roku od šest mjeseci. Ali u konačnom udarcu svojoj 23-godišnjoj vladavini rasporedio je vojsku s naredbom da puca u demonstrante, ali se taj potez izjalovio kada je načelnik stožera general Rachid

Ben Ammar odbio uputiti svoje trupe da ubijaju građane na ulicama. U nemogućnosti da obuzda prosvjede i upotrijebi vojsku za gušenje ustanka, Ben Ali pobjegao je iz zemlje 14. siječnja, pa se konačno nastanio u Jeddahu, u Saudijskoj Arabiji, gdje živi u egzilu. No, iako je Ben Ali otišao, vlada je sa svojom vojskom, policijom i sigurnosnim aparatom, nefunkcionalna birokracija, a ostali su i korumpirani službenici. "Diktator je pao, ali ne i diktatura", izjavio je Rachid Ghannouchi, čelnik islamske oporbene stranke Ennahda ili "Renesansa."

Njegova stranka bila je jedna od mnogih skupina koje su bile zabranjene i potisnute za vrijeme vladavine Ben Alija. Kao što je svojevremeno primijetio Nathan Brown, tuniski režim je "zgnječio politiku" i "nitko zapravo ne zna što je na jelovniku." Dok su Rachid Ghannouchi i drugi vođe Ennahde, koji su pobjegli u Englesku i Francusku više od dva desetljeća prije, bili odsutni tijekom ustanka, brzo su se vratili da sudjeluju u obnovi "novog Tunisa" nakon svrgavanja Ben Alija. Unatoč njihovoj odsutnosti iz Tunisa, donijeli su „besprijeekorne političke iskaznice“ i vjerodostojnost. Prema riječima Mohammeda Hedija Ayanija, člana Ennahde: "Bili smo na prvim linijama protiv režima godinama i platili smo cijenu. Mi smo pretrpjeli svakoake nepravde." Korijeni Ennahde u Tunisu i vladina represija datiraju iz 1960-ih, ali politička klima koja ih je proizvela zapravo je počela desetljeće ranije - osamostaljenjem Tunisa od Francuska 1956. i "ocem" nacionalističkog pokreta "vrhovnim borcem" i prvim predsjednikom Tunisa, Habibom Bourguibaom.

Gdje su bili islamisti?

Mnogi su se u prvim danima prosvjeda pitali zašto u njima, kako je napisao Olivier Roy iz *New York Timesa*, "u tome nema ničeg islamskog." Glavni razlog, bio je taj što je Ennahda bila isključena od sudjelovanja u stranačkoj politici i djelovala iz „podzemlja“, dok su mnogi najutjecajniji vođe pokreta, poput Ghannouchija bili u progonstvu u inozemstvu.

Dodatno, budući da se pobuna nije prvenstveno odnosila na islam, Tunižani su bili manje zabrinuti za ulogu islama u tranziciji i brinuli se više o novoj vladi, njenim političkim institucijama i demokratizaciji. Ankete provedene na 1201 Tunižaninu i 4080 Egipćana u razdoblju listopada–studenja 2012., gotovo godinu dana nakon postrevolucionarnih izbora, pokazale su da manjina stanovništva — 26 % u Tunisu i 28 % u Egiptu — vjeruje da bi islam trebao imati vladajuću ulogu. Konkretno u Tunisu, samo 27 % Tunižana koji su glasovali za Ennahdu je 2011. željelo blizak

odnos između vjere i politike, a 32 % anketiranih stavlja gospodarski rast na vrh svojih liste prioriteta. Uoči izbora za ustavotvornu skupštinu, Tunisko više biračko tijelo (ISIE) registriralo je više birača diljem zemlje, a do kraja kolovoza 2011. procjenjuje se da se registriralo s pravom glasa približno 4 milijuna birača od 7,5 milijuna. Dana 23. listopada su održani prvi slobodni izbori u zemlji otkako je stekla neovisnost 1956.; time su obilježeni prvi izbori u arapskom svijetu od početka arapskog proljeća.

Izbori su, po većini pokazatelja, bili trijumf demokracije i ništa manje od povijesnog u regiji koja je dugo opterećena unaprijed određenim rezultatima. Uz stopu izlaznosti veću od 50 %, većina Tunizana — oko 40 % — glasala je za Ennahdu. Stranka je bila daleko najjača u zakonodavnom tijelu i odmah je pristala surađivati s dvije drugoplasirane stranke, Kongresom za Republiku (CPR) i Ettakatolom.

Podaci ankete provedene nakon prvih izbora koji su dovele prvu Islamističku stranku na vlast je upečatljiva. Dok su mnogi Tunizani vjerovali u to da bi religija trebala informirati politiku, većina je izjavila da nisu tražili aktivnu ulogu vjere ili vjerskih dužnosnika u javnom životu. Na primjer, 78,4 % ispitanika složilo se da „ljudi od vjere” ne bi trebali utjecati na to kako građani glasaju na izborima, a samo 30,6 % je reklo da vjeruje da bi bilo bolje da Tunis ima više vjerskih službenika u uredu. Štoviše, 78,5 % složilo se s tvrdnjom da je religija osobna stvar i treba biti odvojena od društvenog i političkog života. Oko 94 % ispitanih reklo je da vjeruje da će se revolucija donijeti bolje ekonomske mogućnosti i poboljšanje ljudskih prava, a 63 % reklo je da je glavni uzrok pobuna ekonomsko nezadovoljstvo. Stoga pojavljivanje Ennahde kao pobjednika na izborima za ustavotvornu skupštinu ukazuje na to da je vizija islama Rachida Ghannouchija, čimbenik tuniškog identiteta, kulture i politike, ali ne i pokretač, što je u skladu se sa željama većine Tunizana.

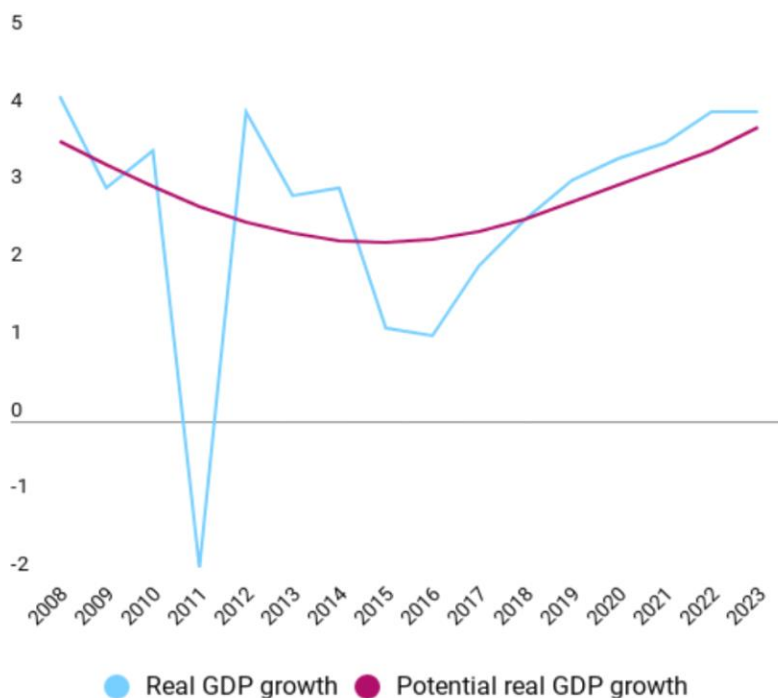
Prvih šest mjeseci tranzicije svjedočilo je ozbiljnim problemima koji su nadilazili vjerske i ideološke brige. Turizam je teško pogođen revolucijom, s padom prihoda za 40 % i padom stranih izravnih ulaganja od 60 %. Gospodarski rast je bio mali, a nezaposlenost je posvuda skočila na 20 % (za osobe sa sveučilišnom diplomom, nezaposlenost je 2011. iznosila 25 %).

Sl. 6. Stvarni i potencijalni BDP u Tunisu, 2008. - 2023.

A more robust recovery is underway

Driven by agriculture and tourism, real GDP growth in Tunisia is on track to reach 2.6 percent in 2018.

(percent)

Sources: Tunisian authorities; United Nations; and IMF staff estimates and calculations.

INTERNATIONAL
MONETARY FUND

Izvor: IMF, <https://www.imf.org/en/News/Articles/2018/10/17/NA102218-tunisias-economic-outlook-in-four-charts>

Kako bi se stvari dodatno zakomplicirale, Tunis je također izgubio prihode putem doznaka jer su građani bježali od početnog nasilja u Europu i drugdje, a vlada se također morala nositi s rastućom izbjegličkom krizom: libijski građanski rat koji je bjesnio u susjedstvu značio je da je oko 150.000 blokiranih građana trebalo pomoć duž granice. Koalicijska vlada je, unatoč razlikama, funkcionirala zajedno za dobrobit stabilnosti Tunisa.

Proljeće 2013. bilo je vrijeme teške tranzicije, obilježeno s nekoliko žarišnih događaja koji su naglasili rastuće nezadovoljstvo i neprijateljstvo između svjetovne opozicije i Ennahde i između Ennahde i tvrdokornih salafista. Salafisti su se sastojali od nekoliko različitih grupa koje su se razlikovale u stupnjevima militantnosti. Ennahda je u početku pružila ruku salafistima kao i drugim skupinama, zbog svoje predanosti političkom pluralizmu, jer je ih je vidjela kao potencijalne saveznike, a također kako ne bi bila ranjiva na salafističke optužbe da vlada kompromitira islamsku vjeru i vrijednosti. Stoga su u novoj klimi slobode izražavanja, napredovali i ekstremniji salafijski elementi. Salafisti su jednostrano preuzeli vlast nad stotinama džamija (otprilike 1.000 od 5.000 džamija u Tunisu), istjeravši izvorne imame i vjernike. Mnogi su zahtijevali da šerijat bude osnova ustava, organizirajući česte prosvjede protiv onoga što su smatrali prijetnjom islamu ili kršenjem islamske kulture i prakse, te mobilizirali nezadovoljne frakcije stanovništva, uključujući mnoge mlade koji su se pridružili njihovom programu vigilantizma, što se posebno odnosilo na umjetnike.

Saif Allah Bin Husein, bivši borac al-Qaide u Afganistanu, prijetio je ratom vladi pod vodstvom Ennahde, optužujući je za politiku koja krši islam. U jeku vojnog udara u Egiptu, koji je svrgnuo Muhameda Morsija i stavio njega i stotine njegovih kolega iz Muslimanskog bratstva u vojni pritvor, tuniska vladajuća stranka postala je jedina vlada pod vodstvom islamista u regiji. Mnogi, uključujući čelnike stranih vlada i dužnosnike UN-a, bojali su se da će događaji u Egiptu imati ozbiljan utjecaj na budućnost i stabilnost drugih arapskih zemalja, uključujući Tunis. Vlada Tunisa osudila je vojni udar u Egiptu i brutalno nasilje i represiju u Egiptu. Rachid Ghannouchi pozvao je Muslimansko bratstvo da ostane na ulicama Egipta dok Morsi ne bude oslobođen.

Grupa "Tamarod" (pobunjenička) po uzoru na egipatsku organizaciju koja je pomogla pokrenuti egipatski vojni udar, pojavila se u Tunisu, pozivajući na to da se Parlament odmah raspusti. Najveći sindikat u zemlji, Tuniski opći radnički sindikat (UGTT), pozvao je na smjenu vlade pod vodstvom Ennahde, tehnokratskom vladom, optužujući je da nije sposobna raditi svoj posao. Strahujući od političkih previranja, članovi prijelazne konstituirajuće Skupštine počeli su povlačiti svoje članstvo, razbijajući time kritične temelje stabilnosti i institucionalnog kapaciteta zemlje. U kolovozu, sekularna oporba odbacila je prijedlog za "nacionalni dijalog" za rješavanje pitanja upravljanja i sigurnosti.

Dana 28. rujna 2013., nakon višemjesečnog političkog prepucavanja, Ennahda se povukla iz vlade. Ovo je bila druga prigoda da je stranka izabrala kompromis kako bi se obuzdala politička

nestabilnost i zaštitila nacionalno jedinstvo. Ennahda je predala vlast privremenoj vladi koja će voditi zemlju prema parlamentarnim izborima (novi kabinet je bio prisegnuo dva dana nakon odobrenja ustava). Proces finalizacije ustava obilježile su oštre rasprave i sporni pregovori tijekom jeseni i rane zime 2013. Konzervativnija većina i sekularna opozicija su se sukobile više od jednom, oko temeljnih pitanja kao što su prava žena i sloboda govora i vjere.

Unatoč tim zabrinutostima, 26. siječnja 2014., tri godine kasnije nakon demonstracija koje su svrgnule Ben Alija, tuniski političari uspjeli su postići sporazum o ustavu, što je prihvaćeno kao povijesni uspjeh. Dok bi konkretni članci vjerojatno biti predmet rasprava i rasprava tijekom godina, konsenzus koji se pojavio bio je dokaz demokratske tranzicije Tunisa koja je uslijedila svrgavanjem Ben Alija: restrukturiranje političkog procesa na način da se poštovalo institucije demokracije i nije dopuštalo da jedna grupa ili pojedinac dominiraju procesom. Dok je egipatski ustav oblikovan u korist samih ljudi koji će na kraju doći na vlast, provedba tuniškog ustava uoči predsjedničkih i parlamentarnih izbora bila je ohrabrujući znak da će dokument formirati nepokolebljivu strukturu niti vodilja kakva bi i trebala biti u demokratskim društvima. Središnje mjesto u ovom procesu bilo je uključivanje UGTT-a i društvenih skupina civilnog društva, uključujući sindikat poslodavaca, Tunisku odvjetničku komoru i Ligu za ljudska prava. UGTT je bio učinkovit mobilizator, posebno zato što je služio kao platforma za tako veliku raznolikost glasova i mišljenja, spajajući ih zajedno u svrhu služenja zajedničkom cilju. Grupa je okupljala građane iz svih društvenih slojeva. Njegovo nestranačko vodstvo, značilo je da se bolje moglo okupiti zajedno širok spektar političkih stranaka i ideoloških usmjerenja. Udruživanjem tako raznolike skupine s gore navedenim skupinama civilnog društva, UTGG je bio zastrašujući izazov za vladu, što ju je u konačnici natjeralo na pregovore.

Krajem siječnja 2015. premijer Habib Essid najavio je vladu koja je isključila Ennahdu, drugu najvažniju političku snagu sa 69 mjesta u parlamentu. To isključenje je izazvalo val kritika. Unatoč ovoj činjenici, Ghannouchi i čelništvo Ennahde podržalo je vladu u parlamentarnom glasovanju o povjerenju, pokazujući svoje prihvaćanje izbornih rezultata i svoju predanost nacionalnom jedinstvu i demokratskom postupku. Na kraju može se zaključiti da se tuniska politika ne može percipirati kao, niti postati natjecanje između islamističkih i sekularističkih snaga koje žele demokratsku ili nedemokratsku budućnost. Islamsko-sekularistička podjela mora ustupiti mjesto nijansiranim razumijevanju demokracije: sustavu vlada koja okuplja više glasova i aktera, smatra

se željama javnosti, te ističe učinkovitost demokratskog procesa i dobrobit države umjesto ideoloških razlika i potiskivanje neslaganja.

Zaključak

Nova politika 21. stoljeća dramatična je kombinacija novih tipova društvenih pokreta i nastavak važnih elemenata stare političke dinamike 20. stoljeća. Politička moć vojske može se transformirati na mnogo mjesta, ali neće nestati. Mladi, ali i žene imaju moć i utjecaj kakav nikada prije nisu imali, ali njihov aktivizam ne uzrokuje da starije patrijarhalne navike izgube velik dio svoje snage. Nove tehnologije komunikacije i informacija transformirale su rječnik politike i stvorile nove načine mobiliziranja javne podrške, ali stare metode licem u lice, institucionalne i politike „ulice“ i dalje su nužan dio učinkovitog političkog djelovanja.

I odnos između vjere i politike moraju preispitati oni koji su pretpostavili radikalnu razliku između njihovih sfera djelovanja. Kao rezultat europske povijesti u kojoj je postojala podrška crkve autoritarnim vladama, zapadne liberalne demokracije razdvojile su svoje političke i vjerske institucije, što se tradicionalno manifestiralo u odsutnosti otvorenih vjerskih zahtjeva u političkom diskursu. Ali povećana prisutnost religijskog diskursa u američkim političkim kampanjama tijekom posljednja dva desetljeća sugerira da je “zid razdvajanja” zapravo poročan; odvajanje religije i politike nije tako definitivno kao što se nekada činilo, čak ni na Zapadu. U državama s muslimanskom većinom, islamski pokreti nisu bili skloni podržavanju autoritarnih vlada. Dapače, vjerski čelnici su često artikulirali narodno političko nezadovoljstvo, s čestim pozivanjem na islamske teme. Dakle, dok je u Europi, sekularni diskurs bio sredstvo političke opozicije autoritarnim vladama, u državama s muslimanskom većinom vjerski je diskurs često izražavao populističko suprotstavljanje autoritarizmu. Izbor dakle možda ne leži između vjerskih i demokratskih političkih sustava, već je za neke kombinacija to dvoje.

Literatura i izvori:

Ajkutt, A. M. (2013): Growth and Demography in Turkey: Economic History vs. Pro-Natalist Rhetoric, https://www.researchgate.net/figure/GDP-per-capita-and-its-Constant-Growth-Path-in-Turkey-1950-2050-Note-Purchasing-power_fig1_299254694 (15.2.2023.)

Adar, S., Seufert, G. (2021): Turkey's Presidential System after Two and a Half Years, Stiftung Wiessenschaft und Politik, <https://www.swp-berlin.org/en/publication/turkeys-presidential-system-after-two-and-a-half-years> (15.2.2023.)

Biagini, A. (2012): Povijest moderne Turske, Srednja Europa, Zagreb, p. 185.

Esposito. L. J., Sonn, T., Voll, O. J. (2016): Islam and Democracy after Arab Spring, Oxford University Press

Muharemi, A. (2012): Turska – Uvod u povijest, unutarnju i vanjsku politiku, Novi liber, Zagreb.

4. PAKISTAN – DRŽAVA IZA KRIZA¹¹

Uvod

Pokušaj razumijevanja pakistanskih unutarnjih struktura i dinamike je dosta kompliciran. Pakistan je podijeljen, neorganiziran, ekonomski zaostao, korumpiran, nasilan, nepravedan, često ugnjetava siromahe i žene, a dom je iznimno opasnih oblika ekstremizma i terorizma – ‘a ipak se kreće’. Na mnogo načina Pakistan je iznenađujuće čvrsta i otporna država i društvo. Također ga ne obilježava baš tako velika nejednakost kao što izgleda izvana.

Podrška ekstremističkim i terorističkim skupinama prisutna je diljem pakistanskog društva, ali od 2010. masovna potpora islamističkoj pobuni protiv pakistanske države je za sada prisutna samo u patanskim područjima, i to samo u nekima od njih – drugim riječima, kod manje od 5 % stanovništva. To ni izdaleka nije dovoljno za revolucionirati Pakistan u cjelini. Tijekom svoje vladavine, Britanci su se suočavali s ponovljenim pobunama u područjima Patana, bez da su se ozbiljno bojali da bi to dovelo do pobune drugdje u njihovom indijskom carstvu. Svaka pakistanska nacionalna revolucija morala bi steći ne samo masovnost nego i većinsku podršku u dva velika urbana središta Pakistana, Lahoreu i Karachiju. Kada terorističke skupine napadnu Indiju ili zapadne snage u Afganistanu, njihove akcije uživaju određeni stupanj instinktivne, intuitivne simpatije većine Pakistanaca – ne zbog islamističkog ekstremizma, već zbog muslimanskog nacionalizma i neprijateljstva prema ulozi SAD-a u muslimanskom svijetu općenito te pakistanskoj regiji posebno.

Važno je ne biti u zabludi što se tiče širenja terorizma u Pakistanu u razdoblju 2009.-2010. Na mnogo načina, terorizam pakistanskih talibana znak je ne snage, već slabosti. Ni jedan pokret, oslanjajući se samo na terorizam, nije nikada srušio državu. Pakistanski talibani izgledali su istinski prijeteći kada su preuzeli većinu plemenskih područja pod federalnom upravom (FATA),

¹¹ Preuzeto iz: Lieven, A. (2013): Pakistan: A hard country, Public Affairs, N.York

a potom i Swat i Buner. Pakistan je stoga bio samo djelomičan saveznik u 'ratu protiv terorizma' - ali još uvijek vitalan i nezamjenjiv. Na kraju treba se zapamtiti da jedino legitimne muslimanske vlade i sigurnosne službe mogu kontrolirati terorističke zavjere na njihovu tlo. Zapadni pritisak može biti neophodan da ih se gurne u pravom smjeru, ali treba se paziti da taj pritisak ne postane tako pretjeran da potkopava ili čak uništava navedene vlade, ponižavajući ih u očima vlastitog naroda. Pakistan ujedno posjeduje nuklearno oružje i jednu od najmoćnijih vojski u Aziji. Pakistan je stoga vjerojatno još daleko od situacije u kojoj se nalazio Iran kasnih 1970-ih ili Rusija 1917. Također, vojska je složna i disciplinirana institucija i dokle god je tako, bit će dovoljno jaka da porazi otvorenu pobunu – kao što je dokazala porazivši Talibane u Swatu i na jugu Waziristana 2009. Za razliku od Afrike i drugdje, vojne udare u Pakistanu uvijek je provodila vojska kao cjelina, po zapovijedi stožernih načelnika i generala.

Slaba država, jako društvo

Temeljna politička činjenica o Pakistanu jest da je država slaba, a društvo je, u raznim oblicima, snažno. Bilo tko ili bilo koja skupina, s najmanjom moći u društvu koristi je međuostalim, da državu traže za pokroviteljstvo i usluge i da to okreću u svoju korist u funkcioniranju zakona i birokracije. Otuda zapanjujuća činjenica da jedva 1 % stanovništva plaća porez na dohodak, dok oni najbogatiji u državi npr. zemljoposjednici, uopće ne plaćaju izravne poreze.

Slabost države daleko nadilazi ovisnost o pokroviteljstvu za opstanak vlada. Do mjere koju bi većina zapadnjaka teško shvatila, nedostatak državnih usluga znači da većinu vremena država kao takva – „kao agent s vlastitom neovisnom voljom“ – ne mora nužno utjecati na mnoge ljude, bilo u smislu koristi ili ugnjetavanja. Prisutnost policije, sudaca i službenika može učiniti da izgleda kao da je država prisutna, ali velik dio vremena ti ljudi zapravo rade – a ponekad i ubijaju – za svoj račun ili po nalogu onoga tko ima najveću moć, utjecaj i novac na određenom području.

Britanski kolonijalni dužnosnik iz 19. stoljeća Sir Thomas Metcalf opisao je tradicionalna sela sjeverne Indije kao "male republike", koje upravljaju svojom vlastitom pravdom, odlučujući o svojim poslovima i plaćajući samo onoliko danka 'državi' koliko bi im se moglo izvući silom. Ova je neovisnost bila uvelike smanjena tijekom godina, ali u usporedbi s bilo kojim zapadnim društvom dobar dio toga još uvijek postoji u mnogim područjima, ako ne konkretno na selu, onda u lokalnom društvu općenito. Društvo je prije svega jako u obliku rodbinskih mreža, koje su daleko najvažnija žarišta lojalnosti većine ljudi.

Srodstvo je ključno za slabost pakistanske države, ali i za njezinu stabilnost, prije svega zbog odnosa staleža. Jer pakistanske političke elite, osobito na selu, ne oslanjaju se samo bogatstvo već i na snagu, te njihovo vodstvo klanova ili srodničkih mreža - srodstvo igra ključnu ulogu u održavanju dominacije 'feudalnih' elita i mnogih urbanih šefova. Pomažući da se elitama nametne određeni stupanj odgovornosti za njihove sljedbenike i spuštanje pokroviteljstva prema dolje, srodstvo također igra ulogu u omekšavanju – u ograničenoj mjeri – klasne dominacije. Srodstvo je dakle djelomično odgovorno za iznenađujuće nisku ocjenu društvene nejednakosti u Pakistanu prema Ginijevom koeficijentu. Na oba ova načina, srodstvo je kritična antirevolucionarna snaga, bilo da je revolucija potencijalno društvena ili islamistička. Uvelike zbog snage rodbinske lojalnosti, pakistansko društvo je vjerojatno dovoljno jako da spriječi svaki pokušaj da se to radikalno promijeni kroz islamističku revoluciju. Ipak, ovo je samo drugo lice nečeg što nije tako dobro, a to je sposobnost društva da ga frustriraju čak i najbolje osmišljeni i dobronamjerni pokušaji reformi i pozitivnog razvoja.

Jedina institucija koja se tome donekle uspjela oduprijeti u ime državne lojalnosti i profesionalne meritokracije je vojska – i moglo bi se reći da je to djelomično uspjelo samo tako što se pretvorila u neku vrstu divovskog klana, služeći kolektivnim interesima svojih članova na račun države i društva, i potkrijepljeno do neke mjere drevnim lokalnim srodničkim skupinama među sjeverozapadnim Punjabima i Patanima.

Sl. 1. Prostorni raspored glavnih etničkih skupina u Pakistanu

Izvor: Daanish, M., Brown, K. (2010), https://www.researchgate.net/figure/Distribution-of-major-ethnic-groups-in-Pakistan_fig1_240798759

„Ispregovarana“ država

Tijekom 60-godišnje povijesti Pakistana, kroz jedan civilni i tri vojna režima, bilo je nekoliko različitih pokušaja da se radikalno promijeni Pakistan. Generali Ayub Khan i Pervez Musharraf, vojni vladari u periodu 1958. – 1969. i od 1999. – 2008., su za svoj model uzeli Mustafu Kemala 'Atatürka', sekularnog modernizacijskog nacionalista i utemeljitelj Turske. General Zia-ul-Haq, vojni vladar od 1977. do 1988., zauzeo je sasvim drugačiji put, pokušavajući ujediniti i razviti Pakistan kroz stroži i puritanski oblik islama koji bi bio pomiješan s pakistanskim nacionalizmom.

Zulfikar Ali Bhutto, osnivač pakistanske Narodne stranke i civilni predsjednik Pakistana, 1970-ih, pokušao je iza sebe okupiti pakistanske mase s programom antielitističkog ekonomskog populizma, također pomiješanog s pakistanskim nacionalizmom. I svi su propali.

Svakome od njih režime su „progutale“ elite za koje su se nadali da će ih smijeniti te su se bavili istom pokroviteljskom politikom kao i režimi koje su srušili. Nitko nije uspio osnovati novu masovnu stranku koju bi činili profesionalni političari i ideološki opredijeljeni aktivisti radije nego lokalni 'feudalci' i urbani gazde i njihovi sljedbenici. Osim Z. Bhuttoa nitko to nije ozbiljno pokušao učiniti, a nakon kratkog vremena, Bhuttova stranka također je prestala biti radikalna stranka svojih ranih godina i postaje ovisna o istim starim lokalnim klanovima i lokalnom pokroviteljstvu.

Vojne vlade, koje su preuzele vlast obećavajući da će maknuti političke elite i njihovu korupciju, također su se našle u situaciji da one njima upravljaju, djelomično zato što niti jedan vojni režim nije bio dovoljno dugo jak bez parlamenta – a članovi parlamenta biraju se iz iste stare političke elite i odražavaju društvo kakvo vojni režimi načelno žele promijeniti. Zapad zahtijeva da takvi režimi istovremeno reformiraju državu i obnove 'demokraciju' čime sveobuhvatno promašuju bit. Sve to promijeniti i stvoriti radikalni nacionalni pokret za promjenu poput Atatürkova, zahtijevao bi dvije stvari: prvo, snažan pakistanski nacionalizam srodan modernom turskom nacionalizmu – nešto što etnički podijeljeni Pakistan nema i ne može stvoriti; i, drugo, sposobnost za nemilosrdnost jednaku onoj Atatürka i njegovih sljedbenika u suzbijanju etničkih, plemenskih i vjerskih suprotnosti.

Prema standardnim zapadnim modelima, a i prema pakistanskom ustavu koji proizlazi iz njih, vlast proizlazi iz suverenog naroda putem izbora, a zatim se širi prema dolje od vlade kroz hijerarhijske strukture, koje prenose naredbe odozgo, od nadređenih do nižih službenika, u skladu sa zakonima koje donosi parlament ili barem neka formalna vlast. U Pakistanu oružane snage djeluju samo u drugoj polovici ovog puta. Za ostatak države, zakon, pravosuđe i policija te autoritet - je stvar stalnih pregovora, uz nasilje ili prijetnju nasiljem, kao vrlo često jedna od karata koje se mogu odigrati s obje strane.

Zapadna analiza Pakistana pri tome, promašuje cilj, jer očekuje institucije kao što su 'zakon' i 'policija' da rade onako kako im je predviđeno raditi na Zapadu, prema pravilima, a ne pregovorima. Također, zapadnjačka retorika o 'korupciji' u Pakistanu sugerira da se ona može i treba iskorijeniti iz političkog sustava; ali dokle god politički sustav počiva na pokroviteljstvu i

srodstvu, a korupcija je isprepletena s tim pokroviteljstvom i srodstvom, da se to prekine, trebalo bi „rasporiti pakistansko društvo kao ribu“.

To je upravo ono što bi islamistički revolucionari htjeli učiniti. Moderne islamističke političke skupine pokušavaju zamijeniti politiku klana i pokroviteljstva 'feudalnih' zemljoposjednika i urbanih „gazda“ - vlastitom verzijom moderne masovne politike, ali to čine do sada s vrlo ograničenim uspjehom. Osim Džemata Islami, islamističke političke stranke je također progutao sustav pokroviteljstva. Što se tiče pakistanskih talibana (*Tehriq-e-Taleban Pakistan*, ili TTP), oni su do sada samo zbrka gerilskih i terorističkih skupina, koji bi se u potpunosti izgubili da su sami odgovorni za Peshawar, a kamoli za Lahore ili Karachi. Naravno, oni crpe veliki dio svoje snage iz očite nejednakosti i ugnjetavanja pakistanskog sustava, a iznad svega pravnog sustava. Zakon države mnogi obični ljudi smatraju, ne samo namještenim u korist bogatih, nego i beznadno sporim, korumpiranim i neučinkovitim, ali i stranim – stranim lokalnoj tradiciji, islamu, stvaranju stranih kršćanskih vladara i dirigiranom od elite u vlastitu korist.

Prema standardnoj zapadnoj verziji, po kojoj je zapadnjački način jedini put do modernosti, ključna ideološka borba u Pakistanu je između vesternizirane modernosti (uključujući demokraciju, vladavinu prava i sl.) i islamskog konzervativizama. Točniji način gledanja na to bilo bi vidjeti da je veliki dio Pakistana vrlo konzervativan, arhaičan, čak ponekad i prilično inertan i čine ga uspavane mase različitih društava, s dva modernizacijska impulsa boreći se da ga probude. Zapadni modernizatori imaju na svojoj strani prestiž i uspjeh zapadnog modela općenito u svijetu, kao i nasljeđe britanske vladavine, uključujući nejasnu vjeru u demokraciju.

Islamistički modernizatori mogu se osloniti na mnogo stariju i dublje ukorijenjenu tradiciju, onu islama – ali su „osakaćeni“ konzervativnom prirodom pakistanskog društva, pakistanskom ekstremnom rascjepkanošću, neuspjehom njihova programa drugdje u muslimanskom svijetu kao i činjenicom da velika većina pakistanske elite odbacuju njihov model, iz kulturnih i klasnih razloga. Oba modela - zapadnjački i islamistički - vide svoju međusobnu bitku kao apokaliptičnu, i koja može završiti pobjedom „dobra ili zla“. Ipak, postoji velika šansa da će Pakistan zapravo na oboje slegnuti ramenima, okrenuti se i „vratiti se na spavanje.“

Pakistanska ekonomija

Pokrajine Britanske Indije (od 1876. Indijsko Carstvo) od kojih je 14. kolovoza 1947. godine stvoren Pakistan bile su većim dijelom nerazvijene, s oskudnom industrijskom infrastrukturom.

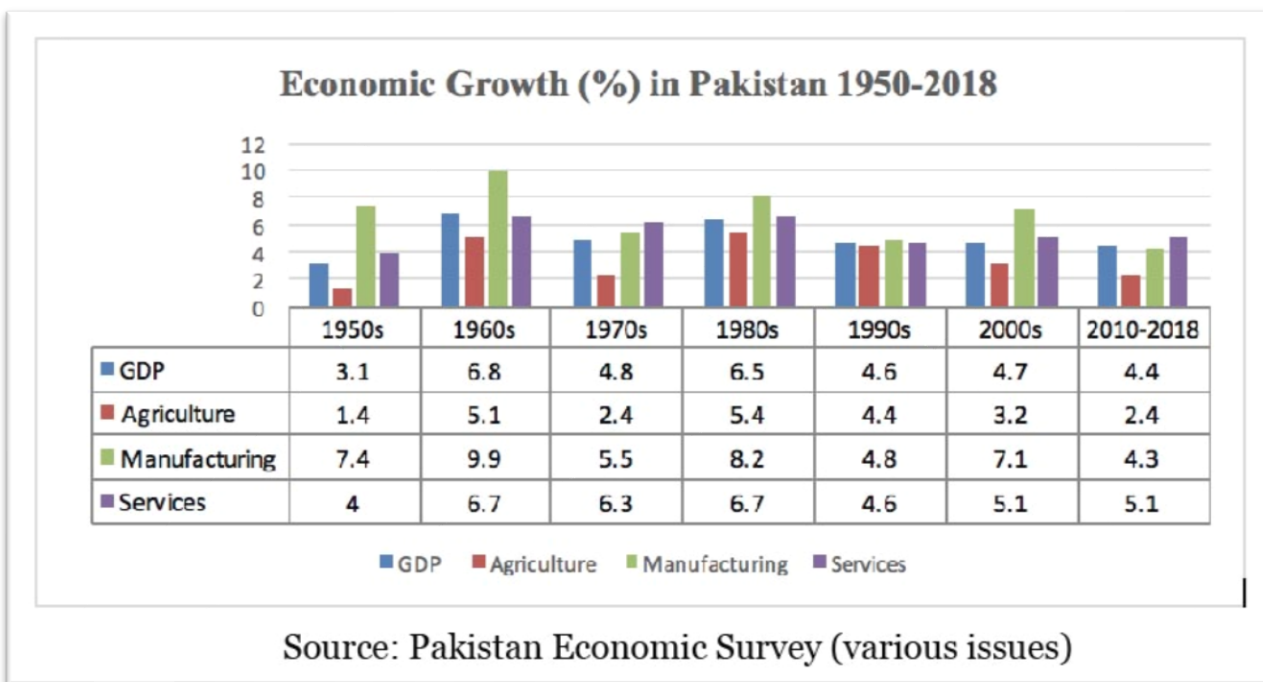
Kolkata, glavni grad Bengala i najveći grad potkontinenta i industrijsko-komercijalno središte, pripala je u Indiji. Shema podjele raspodijelila je ekonomsku imovinu između dviju novih država na takav način da je Pakistanu pripalo samo 10 % industrijskih poduzeća, 6,5 % industrijske radne snage, 5 % električnih kapaciteta i 10 % ukupnih mineralnih naslaga. Pakistanski industrijski udio sastojao se od proizvodnih jedinica koje su uglavnom bile male i bazirane na sirovinama. Nije iznenađujuće da su područja koja su postala Pakistan bila neto uvoznici industrijske robe iz Indije u vrijeme neovisnosti. Također, čak 90 % stanovništva novonastale države živjelo je u ruralnim područjima. Uglavnom agrarno gospodarstvo imalo je izrazito manjak poljoprivrednih viškova, koji podupiru industrijalizaciju. Juta je bila glavni izvor deviza, ali ironično, Pakistan nije imao niti jednu tvornicu jute, jer su sve tvornice bile smještene u provincijama koje su činile Indijsku uniju (Zaidi, H., n.d.).

Pakistan je niska priobalna zemlja, a rijeke Indskog sustava, koje čine krvotok nacionalnog gospodarstva, ulaze u Pakistan preko teritorija koji drži Indija. Poput Kašmira, pitanje raspodjele voda sustava rijeka Inda između dviju država naslijeđe je podjele. Time je došlo do podjele na zapadni Punjab (Pakistan) i istočni (indijski) Punjab. Važni radovi na točkama skretanja plovnog puta Firozpur (Ferozepur) i Madhpur pripali su Indiji. Tim radovima navodnjavalo se oko 1,7 milijuna hektara zemlje u zapadnom Punjabu. Ideja je bila da se dvjema novim državama da zajednička kontrola vodenih kanala. Sklopljen je sporazum o mirovanju kako bi se zadržao status quo do 31. ožujka 1948. Međutim, u roku od 24 sata nakon isteka sporazuma, indijska vlada je prekinula vitalnu opskrbu Pakistana iz dva glavna pogona čime je narušeno i onako krhko pakistansko gospodarstvo (Zaidi, H., n.d.).

U modernom periodu, Pakistan nikad nije slijedio 'azijske tigrove' u njihovom uspješnom, modernom razvoju i ne pokazuje znakove da će to učiniti, ali veći dio vremena od 1947. njegove su stope rasta bile znatno veće od indijskih. Pakistan bi bio daleko razvijenija i prosperitetnija država danas da nije bilo ekonomske katastrofe - nacionalizacijskih programa Zulfikara Ali Bhutta 1970-ih, što je dovelo do strmog pada rasta.

Nakon još jednog razdoblja ekonomske stagnacije u 1990-ima (pogoršane SAD-ovim sankcijama uvedenih radi pakistanskog nuklearnog programa), pod Musharrafovom administracijom od 1999. do 2008. gospodarski rast vratio se na razinu između 6,6 i 9 % godišnje, prije nego što je ponovno pao kao rezultat globalne ekonomske recesije.

Sl. 2. Kretanje ekonomskog rasta u Pakistanu, 1950. – 2018.

Izvor: Hilal English, The Pakistan Armed Forces Magazine, Hilal English, <https://www.hilal.gov.pk/eng-article/detail/MTE0Mg==.html>

Svakako, većina ljudi u Pakistanu je siromašna; ali kao rezultat ekonomskog rasta, zajedno s islamskim milosrđem i kao posljedica državnog pokroviteljstva prema rodbini i sljedbenicima, u Pakistanu nema velike koncentracije apsolutnog siromaštva koje se može naći u indijskim gradovima i selima. Zapravo, apsolutno siromašni i bespomoćni ljudi u Pakistanu su često isti kao u Indiji – potomci starih „nedodirljivih“ kasta, koji su – videći da za njih nema ništa u Indiji nakon podjele – ostali u Pakistanu, ali nikada nisu pobjegli od svog tradicionalnog siromaštva i marginalizacije. Ipak, sve ih je manje u Pakistanu.

S ove točke gledišta, Pakistan izgleda prilično srednjovjekovno. Država je jako loša u pružanju modernih usluga kao što su čista voda, zdravstvo, usluge javnog prijevoza i školstva, jer je preslaba da prisili velik dio stanovništva da plaća poreze ili da kontrolira korupciju među dijelovima vlastite administracije. Dijelom kao rezultat lošeg obrazovanja, obični ljudi vrlo su loši u samoorganizaciji traženja i stvaranja takvih usluga. Određene skupine su potpuno izvan sustava i nemaju pristup zaštiti, pokroviteljstvu ili milosrđu. S druge strane, sustav osigurava da velika većina stanovništva barem ima dovoljno hrane. Također, kada država odluči da je određeni razvojni projekt od velike

nacionalne važnosti, može ga zapravo djelomično izolirati od korupcije i ostatka sustava te osigurati njegov uspjeh. Ovo je vrijedilo za veliko proširenje brana i navodnjavanja u 1950-ima, a posljednjih godina to se odnosi i na izgradnju luke Gwadar i autocesta koje povezuju velike gradove sjevernog Pakistana.

Pakistanski BDP 2009. iznosio je 167 milijardi dolara, što ga čini 48. najvećim gospodarstvom u svijetu (odn. 27. ako se prilagodi kupovnoj moći). Unatoč slici Pakistana kao izrazito ruralnog društva i dominacije političkih, društvenih i kulturnih obrazaca preuzetih sa sela, poljoprivreda od 2009. čini samo oko 20 % BDP-a. Pakistan također ima i određene „otoke“ visoke tehnologije – prije svega nuklearnu industriju, koja je (što god mislili o njezinoj strateškoj implikaciji) vrlo značajno postignuće za zemlju s pakistanskim ekonomskim profilom. To ujedno i pokazuje što pakistanska država može postići ako to stvarno želi i može mobilizirati dovoljno obrazovanih, poštenih i predanih ljudi. Međutim, jasno je da – kao i s drugim južnoazijskim državama – se veći dio pakistanskog gospodarstva nije napravio skok ka modernom razvoju i čini se da nije ni blizu tome.

Nastanak Pakistana

Posljednja generacija britanske vladavine doživjela je dva muslimanska masovna politička pokreta u južnoj Aziji - Muslimansku ligu i Pokret hilafeta (kalifata). Muslimanska liga je osnovana 1906. i pod jakim utjecajem tradicije Sir Syeda započeta je kao elitni pokret za obranu muslimanskih interesa, izvlačenje ustupaka od Britanaca, te da se suprotstavlja ili surađuje s Indijskim nacionalnim kongresom¹² kao taktička prednost. Pravi masovni pokret postala je posljednjih godina tj. pred sam kraj britanske vladavine.

Iako osnovana u Dhaki, u današnjem Bangladešu, daleko je najjača podrška Muslimanskoj ligi bila je u središtu muslimanskog područja urdu kulture, u Ujedinjenim provincijama između Delhija i Allahabada (današnja indijska država Uttar Pradesh). Ključni trenutak u njenom osnivanju dogodio se 1900. godine kada su se Britanci složili da hindski (hindustani na 'hinduskom' devanagari pismu) treba staviti u jednak položaj s urduom (hindustani na 'muslimanskom')

¹² Ili Kongresna stranka - indijska politička stranka osnovana 1885. s programom borbe za neovisnost Indije. Vodeća stranka u Indiji od trenutka stjecanja neovisnosti, na vlasti s kraćim prekidima. Od 1920. na njezinu se čelu smjenjuju najveće ličnosti moderne Indije: Mahatma Gandhi, Džavaharlal Nehru, Indira Gandhi i Radživ Gandhi. U vrijeme vodstva Indire Gandhi stranka je usvojila socijalistički program, ali je poslije odustala od jednog dijela njegovih ciljeva. Do rascjepa u stranci dolazilo je 1969. i 1978. (izvor: Proleksis: <https://proleksis.lzmk.hr/27913/>).

arapskom pismu) kao službeni jezik, s jasnom implikacijom da je hindu brojčano nadmoćniji, pa bi urdu na kraju bio izbačen iz vlade.

Drugi veliki muslimanski pokret pod britanskom vlašću bio je više u tradiciji šaha Waliullaha, budući da je bio i eksplicitno religiozan i puno više radikalan. Ovo je bio pokret hilafeta (kalifata), od 1919. do 1924., čiji je jedan od vođa bio gore spomenuti Maulana A. K. Azad. On je nastao u savezu s Indijskim nacionalnim kongresom, i bio je glavni muslimanski aspekt nemira koji su nakon toga zahvatili Indiju nakon završetka Prvog svjetskog rata. Međutim, kao što mu ime govori, formalno katalizator pokreta bio je čisto muslimanski i odražavao je odanost ne prema Južnoazijskom cilju, već univerzalnom Ummetu¹³.

Južnoazijski muslimani okupili su se iza pokreta u znak protesta protiv nadolazećeg ukidanja kalifata ili titularnog vodstva muslimanskog svijeta, na kojeg su osmanski sultani polagali pravo. Pitanje kalifata postalo je protestni vapaj protiv britanskog i francuskog podjarmljivanja cijelog Srednjeg Istoka i uništenja posljednje muslimanske velike sile, kao i protiv britanske kolonijalne vladavine u Indiji i drugih nedaća lokalnih muslimana. Jamaat i druge islamističke skupine u Pakistanu danas svoje neprijateljstvo prema SAD-u ističu kao izravno proizašlo iz ove islamističke antikolonijalne tradicije. Kako je sam Mahatma Gandhi 1922. napisao:

„Velika većina hindusa i muslimana pridružila se [antibritanskoj] borbi vjerujući da je ona religiozna. Mase su se pridružile jer žele spasiti kalifat i kravu. Oduzeti muslimanu nadu da će pomoći hilafetu, i on će izbjegavati Kongres. Reci Hindusu da ne može spasiti kravu ako se pridruži Kongresu i on će izaći iz njega.“

Halifatski pokret predvodila su dva svećenika, braća Maulana Mohamad Ali Jauhar i Maulana Shaukat Ali, te su generirali val vjerskog entuzijazma među južnoazijskim muslimanima. Iz tog razloga nije ga volio Mohammed Ali Jinnah¹⁴, koji je ostajao u tradiciji Sir Syeda Ahmeda i održavao taktičku suradnju s Britancima, a k tome je vjerski fanatizam smatrao duboko antipatičnim. Toliko je velik bio taj vjerski entuzijazam da je 1920. godine, 20 000 indijskih muslimana pokušalo emigrirati u Afganistan, kao posljednju nezavisnu muslimansku državu koja

¹³ U terminološkom smislu ummet je zajednica muslimana bez obzira na njihovu nacionalnu i državnu pripadnost. U jezičkom smislu ovom se riječi označava skupina, zajednica, sljedbenici.

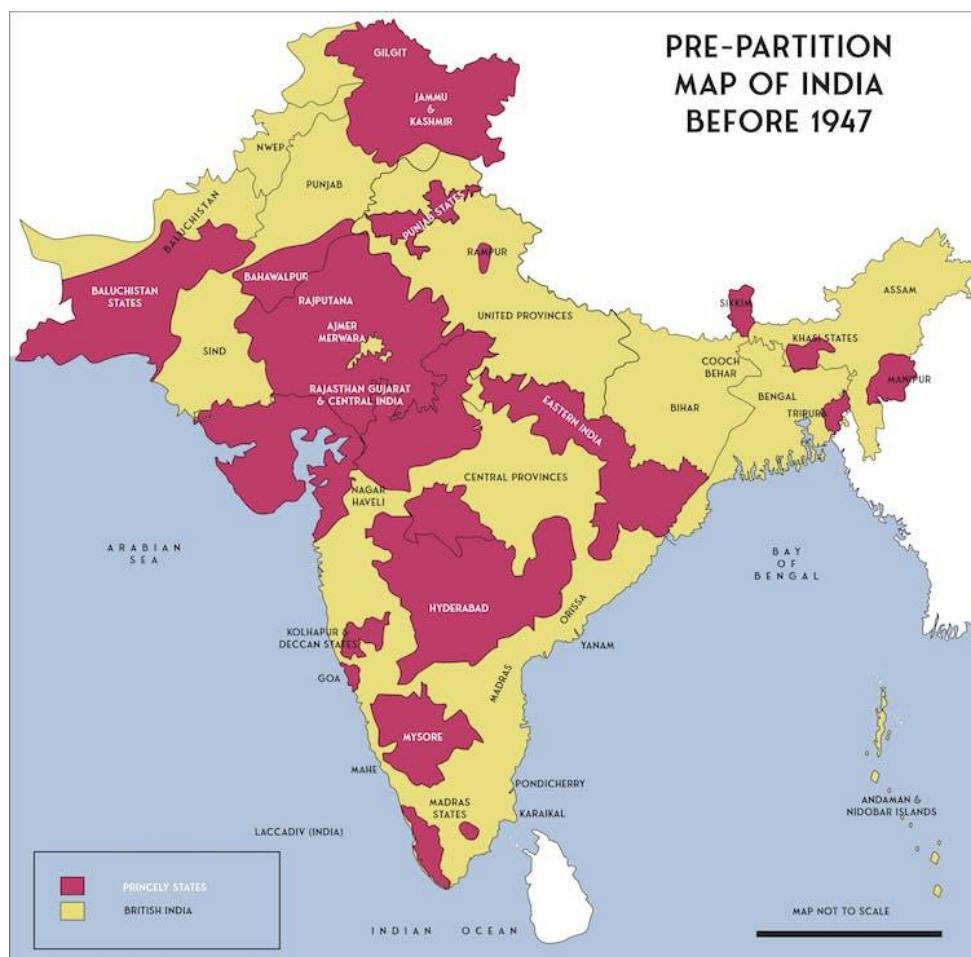
¹⁴ Mohammad Ali Jinnah (1876.-1948.) bio je odvjetnik, političar i osnivač Pakistana. Bio je vođa Sveindijske muslimanske lige od 1913. do pakistanske neovisnosti 14. kolovoza 1947. i prvi pakistanski generalni guverner od neovisnosti do svoje smrti.

je prema njima, ostala postojati u regiji. Na kraju su bili protjerani od strane afganistanskih vlasti nakon što su ih opljačkali – pa su niti prvi, niti posljednji put doživjeli da nade južnoazijskih islamista, što se tiče Afganistanaca, budu srušene.

Retorika kalifatskog pokreta bila je pod jakim utjecajem retorike džihada, a nasilna oštrina pokreta dovela je do povećanja napetosti s Gandhijem i Kongresom. Pokret je konačno propao pod britanskom represijom, a Kalifat je na kraju ukinut, ne pod kolonijalnom moći, već od strane Kemala Atatürka i nove turske sekularne republike. Masovni vjerski entuzijazam koji je pokretao hilafetski pokret na kraju se pretočio u vrlo drugačiju strategiju Muslimanske lige, koju je u 1920-ima vodio Sir Muhammad Iqbal (1877. – 1938.), a od 1936. Jinnah. Radikalno pojednostavljeni prikaz strategije Lige u ovim godinama bio bi da je uključivao selektivnu suradnju s Kongresom kako bi se izvršio pritisak na Britance za dodjelu veće zakonodavne i samoupravne ovlasti Indiji i indijskim provincijama, kao i selektivnu suradnju s Britancima za ograničavanje moći Kongresa te osigurati muslimanima zajamčeni udio u novim zakonodavnim tijelima i vladama.

Ideja o stvaranju zasebne države za muslimane u južnoj Aziji došla je vrlo kasno. Prvi ju je predlagao Iqbal 1930. godine – iako je još uvijek bilo predviđeno da bi takva država bila dio šire Indijske konfederacije. Ubrzo nakon toga, za novu predloženu državu skovan je naziv 'Pakistan'. Takozvana ‘Teorija dvije nacije’ je na neki način bila implicitna u ideologiji Muslimanske lige od početka. Ova teorija tvrdi da indijski hindusi i muslimani imaju obilježja dva različita etnokulturna naroda, slično kao što na primjer u Libanonu, Sjevernoj Irskoj i drugim državama, u kojima različite nacije žive na jednom prostoru, prema dogovoru za suživot - što međutim znači da ne diktiraju nužno teritorijalno odvajanje.

Sl. 3. Karta Britanske Indije prije podjela na Indiju i Pakistan 1947.

Izvor: The conversation, <https://theconversation.com/five-myths-about-the-partition-of-british-india-and-what-really-happened-187131>

Odlučujući trenutak za Pakistan došao je Zakonom o vladi Indije 1935. i izborima iz 1937. koji su uslijedili. Prije izbora, Kongres je Ligi dao neformalna obećanja da će dvije stranke formirati koalicijske vlade u pokrajinama sa značajnom muslimanskom manjinom. Međutim, kako se pokazalo, pobjeda Kongresa bila je takva da je vodstvo stranke odlučilo da ne mora dijeliti vlast s Ligom, i tako prekršio svoje obećanje. Ova 'izdaja' Kongresa uvjerila je Jinnaha i druge vođe Lige da bi muslimanske stranke bile isključene iz vlasti u Kongresu nezavisne Indija, a muslimani svedeni na potpuno podređenu zajednicu. U pozadini svih tih poteza i protupoteza bile su 'komunalne pobune', u kojima su lokalni problemi i vjerske predrasude nagnale Hinduse i Muslimane da napadaju jedni druge, što je često rezultiralo velikim gubicima. Konačni rezultat bila je Rezolucija iz Lahorea iz 1940., u kojoj je na poziv Jinnaha, Muslimanska liga postavila zahtjev za nezavisnom muslimanskom državom. Međutim, Jinnah još uvijek nije govorio o

potpunom odvajanju, već o "podjeli Indije na autonomne nacionalne države". Još 1939., Jinnah je izjavio da, iako hindusi i muslimani jesu odvojene nacije, „moraju dijeliti svoju vlast u zajedničkoj domovini“.

Godine 1947., s raspadom britanske vladavine i hindusko-muslimanskim rastućim nasiljem, Britanci su se dogovorili s Kongresom i Ligom o neovisnosti i podjeli. Pakistan se trebao sastojati od dvije polovice odvojene s gotovo 1.600 km indijskog teritorija: na istoku, područja provincije Bengal s muslimanskom većinom; a na zapadu, većinski muslimanska područja provincije Punjab, zajedno sa Sindhom, sjeverozapadnom graničnom pokrajinom i susjednim plemenskim i kneževskim područjima. Do neke mjere, pokret za Pakistan možda je izašao iz ruku Jinnaha. Kako je bilo rečeno u njegovom slavlno govornu u Pakistanskoj ustavotvornoj skupštini,

... „u Pakistanu, hindusi bi prestali biti hindusi, a muslimani bi prestali biti muslimani, ali ne u vjerskom smislu, jer to je osobna stvar svakog pojedinca, već u političkom smislu kao građani države“.

Ovaj odlomak jasno pokazuje da je Jinnah očekivao da Pakistan bude većinski muslimanska, ali suštinski sekularna zemlja u kojoj bi muslimani bili "državotvorni narod", ali bi velike hinduističke i sikhse manjine i dalje postojale i imale udjela u vlasti. Pakistan bi stoga i dalje bio dio šireg južnoazijskog jedinstva, u kulturnom, društvenom i gospodarskom smislu, uz mogućnost nekog oblika konfederacije ravnopravnih partnera, koja bi se s vremenom pojavila.

Pakistanski pokret je stoga bio onaj u kojem je svjetovno orijentirano vodstvo u tradiciji Sir Syed Ahmed Khana nelagodno koegzistirao s masovnom podrškom, motiviranom prije svega sloganom 'Islam u opasnosti', i nejasnim snovima o stvaranju modela islamskog društva. Kombinacija ovog vjerskog žara s Jinnahovim izvornim planom za balansiranje protiv hindusa u Indijskoj konfederaciji bio je najviše odgovoran za katastrofalan aspekt novog Pakistana, prvenstveno ujedinjenje Zapadnog Pakistana (sadašnji Pakistan) s muslimanskim Istočnim Bengalom. Ova unija nije imala apsolutno nikakvog geografskog, povijesnog, gospodarskog ili strateškog smisla, i bila je osuđena na kolaps, prije ili kasnije. Osim svega ostalog, Istočni Pakistan je bio neobranjiv i suočen s ozbiljnim indijskim napadom, kao što je pokazao rat 1971. Ujedinjenje Zapadnog i Istočnog Pakistana diktirano je u prvi mah potrebom ujedinjenja svih muslimana kako bi formirali najveći mogući blok protiv hindusa unutar Indijske konfederacije. Nakon toga, sasvim drugačija ideja za nezavisni Pakistan kao domovini svih muslimana Južne Azije, i izvor njihove sigurnosti i

napretka, značilo je da je uloženi golemi politički i emocionalni kapital u nastojanje da se Pakistan održi kao jedna država – iako bi dvije prijateljske savezničke države imale mnogo više smisla.

Sl. 4. Podjela Britanske Indije 1947.

Izvor: <https://www.asianstudies.org/publications/ea/archives/teaching-about-the-1947-partition-of-british-india-literature-and-oral-history/>

Pokušaji promjene odozgo

Od raspada Muslimanske lige ranih 1950-ih, Pakistan je doživio četiri pokušaja radikalne transformacije, od kojih tri u sekularnoj tradiciji Sir Syeda Ahmed Khana¹⁵, i jednog u islamističkoj tradiciji koja seže do Šaha Waliullaha¹⁶. Tri od ova pokušaja bili su vojne uprave, a

¹⁵ Sir Syed Ahmed Khan (1817.-1898.) bio je indijski muslimanski reformator, pravnik, filozof i edukator. Bio je u pozadini oživljavanja indijskog islama te poboljšanja statusa muslimana u 19. st. Poznat je i kao Otac pakistanskog pokreta.

¹⁶ Shāh Walī Allāh (1703.-1762.) bio je indijski učenjak islama i reformator koji je počeo tumačiti Kuran u svjetlu promjena u svijetu.

jedan civilna uprava. Međutim, obzirom da se pakistanska povijest ne može uredno podijeliti na razdoblja 'demokracije' i 'diktature', civilna uprava Zulfikara Alija Bhutta, je na mnogo načina bila diktatorskija od vojne uprave generala Ayub Khana i Perveza Musharrafa. Većinu vremena Musharrafova vladavina bila je blaža od 'demokratske' vlade Nawaza Sharifa kojeg je svrgnuo 1999. Obje glavne 'demokratske' stranke dok su bile na vlasti koristile su se ilegalnim i diktatorskim metodama protiv svojih protivnika – katkada kako bi suzbili etničko i sektaško nasilje, a ponekad i kako bi pokušali održati vlastitu vlast pred višestrukim izazovima političkih suparnika, etničkih separatista i vojske. Sumornim riječima pakistanskog biznismena:

„Jedan od glavnih problema za Pakistan je to što su naši demokrati pokušali biti diktatori, a naši diktatori demokrati. Dakle, demokratske vlade nisu razvile demokraciju, a diktature nisu razvile državu. To bi zapravo od njih zahtijevalo da budu puno više diktatorske“.

Ali bilo civilna ili vojna, više ili manje autoritarna - ni jedna pakistanska vlada nije uspjela radikalno reformirati Pakistan – uslijed čega, Pakistan, koji je bio ispred Južne Koreje u razvoju ranih 1960-ih, danas značajno zaostaje. Međutim, također je vrijedno istaknuti da nije sve u potpunosti zakazalo: generali Ayub Khan, Zia-ul-Haq i Musharraf bili su na vlasti u razdobljima prilično značajnog ekonomskog rasta, a vladavina Zulfikara Ali Bhuttoa, iako ekonomski katastrofalna, oslobodila je mnoge Pakistance iz njihovog prethodnog položaja potpune podređenosti ruralnoj eliti, a dao im je i određeni stupanj ponosa i neovisnosti koji nikad do tada nisu u potpunosti izgubili.

Jammat (Džemat) Islami

Džemat Islami je sasvim drugačija vrsta stranke, impresivna i na svoj način zastrašujuća – čak toliko dojmlija da je njen nedostatak političkog uspjeha tim više upečatljiv. Džemat ima vrsne islamske intelektualne vjerodajnice. Osnovan je u Lahoreu 1941. od strane Syed Abu Ala Maududija (1903. – 1979.), jednog od vodećih mislilaca međunarodnog islamističkog kanona. Na neki način Džemat je i danas previše „intelektualan“. Maududi i Džemat bili su pod jakim utjecajem Deobandijskog¹⁷ neprijateljstva prema britanskoj vladavini i privrženosti ideji univerzalnog muslimanskog Ummeta. Također su gajili duboko nepovjerenje u sekularizam Jinnaha i drugih muslimana, vođa Muslimanske lige. Na tim su se osnovama u početku protivili

¹⁷ Deobandijski pokret ili deobandizam je revivalistički pokret unutar sunitskog islama koji se pridržava hanefijske pravne škole. Osnovan 1866. godine. Nastao je oko medrese Darul Uloom u Deobandu u Indiji, odakle potječe ime.

stvaranju Pakistana, radije se boreći za savršenije muslimansko društvo unutar Indije. Nakon što je podjela postala neizbježna, Maududi i njegovi glavni sljedbenici preselili su se u Pakistan. Džemat vjeruje da Kuran i šerijat, pravilno protumačeni i prilagođeni, sadrže odgovor na svako društveno, gospodarsko i političko pitanje.

Džemat je doživio najveći uspjeh među obrazovanim slojevima i stekao utjecaj na sveučilištima i u medijima te ih učinio ključnim dijelom svoje strategije – svojevrsna islamistička verzija reformsko-marksističkog 'dugog marša kroz institucije'. Međutim, to također odražava neuspjeh stranke da privuče šire mase i nadiđe oko 5 % biračkog tijela koje ima u posljednjih 60-ak godina. Iako njegove vođe često dolaze iz starih ulemanskih loza, džemat ostaje stranka nadobudnih urbanih nižih srednjih slojeva, a posebno njihovih obrazovanih elemenata. Osim neprijateljstva pakistanskih dominantnih klasa i nedostatka klanske i pokroviteljske baze, stranka također pati od činjenice da je njezin cijeli puritanski i intelektualni stil prilično stran, ne samo masi ruralnog stanovništva već i gradskom proletarijatu.

Činjenica da je stara urbana srednja klasa stalno preplavljena novim migrantima sa sela, izaziva stanovitu sumnju da li – kako su neki analitičari predvidjeli - brza urbanizacija Pakistana nužno znači povećanje privrženosti Deobandi tradiciji i s time povećanje podrške Džematu i drugim islamističkim skupinama. Da bi se ovo dogodilo, dovoljan broj bivših migranata i njihovih potomaka, moraju biti ne samo urbanizirani, već i biti socijalno pokretni prema gore.

Glavni cilj stranke je transformacija Pakistana u islamsku državu, kojom upravlja šerijatski zakon, kroz postupan pravni i politički proces. Jaamat islami se snažno protivi kapitalizmu, komunizmu, liberalizmu i sekularizmu kao i ekonomskim praksama kao što je nuđenje bankovnih kamata. Ji je avangardna stranka: članovi su samo "elitni" pristaše, ispod njih su "pridruženi", a ispod njih "simpatizeri". Vođa stranke se zove amir. Iako nema veliku popularnost, stranka je prilično utjecajna i smatra se jednim od glavnih islamskih pokreta u Pakistanu. Jamaat-e-Islami Pakistan je bio pod ozbiljnom represijom vlade 1948., 1953. i 1963. godine. Tijekom ranih godina režima generala Muhammada Zia-ul-Haqa, položaj Jamaat-e-Islamija se poboljšao i na njega se gledalo kao na "ideološku i političku ruku režima", s članovima stranke koji su povremeno držali resore informiranja i emitiranja, proizvodnje te vodnih, energetske i prirodnih resursa (iako nitko nije dugo ostao na svojim pozicijama).

Godine 1971., tijekom rata za oslobođenje Bangladeša, JI se protivio neovisnosti Bangladeša, međutim, 1975. s Abbasom Ali Khanom osnovao je Jamaat-e-Islami Bangladeš. Od ranih 1980-ih, također je razvio bliske veze s Jamaat-e-Islami Kašmirom i djelovao kao prethodnica oružane pobune u toj pokrajini.

Bez da su sami uzeli oružje, džematlije su također pokazale značajne simpatije prema militantnosti. Velik dio članova Al Qaide uhićen od strane pakistanske vlasti, privedeni su dok su boravili kod članova Džemata, iako stranačko vodstvo odlučno nijeće da to odražava stranačku politiku. Hizbul Mujahidin, kašmirska militantna skupina koja je provodila terorizam protiv Indije, zapravo je ogranak Džemata.

Jammu i Kašmir

Pakistan je nastao u užasnom krvoproliću između Hindusa, Sikha i muslimana; i unutar dva mjeseca od njegovog nastanka, izbile su borbe s Indijom za većinski muslimanski Kašmir. Ova borba nastavlja se od tada. Dva od tri rata Pakistana s Indijom bili su oko Kašmira, kao i nekoliko manjih kampanja. To uključuje i ogorčenu 25-godišnju borbu za ledenjak Siachen (vjerojatno strateški jedaa od besmislenijih borbi u okviru ljudskih sukoba) koja je pokrenuta od strane Indije 1984. Velika većina pakistanskih vojnika služila je u Kašmiru u nekom trenutku, i za mnoge je ova služba utjecala na njihov pogled ovog problema. Kašmir stoga igra ulogu iredente za Pakistan, te se pridružio dugom povijesnom popisu takvih opsesija. I u pakistanskoj i u indijskoj vojsci, predanost borbi za Kašmir tijekom godina je ojačana žrtvama koje su tamo podnesene.

Indijska savezna država Jammu i Kashmir, općenito poznata kao Kašmir, teritorij je u sjeverozapadnom dijelu indijskog potkontinenta omeđen na SZ Afganistanom, Kinom na SI, na jugu indijskim državama Himachal Pradesh i Punjab, a na zapadu su pakistanske pokrajine Khyber Pakhtunkhwa i Punjab. Ima površinu od 101 387 km² s 12 541 302 st. (2011), a pakistanski dio Kašmira 85 793 km² s 5,8 milijuna stanovnika. Dio kašmirskoga teritorija (Aksai Chin) pod kontrolom je NR Kine. Znači, 46 % Kašmira pripada Indiji, 38 % Pakistanu i 16 % Kini. Glavni grad indijskoga dijela je Srinagar (ljetna rezidencija) i Jammu (zimski rezidencija), a pakistanskoga Muzaffarabad. Kašmir se sastoji od niza zavala okruženih visokim planinskim lancima Himalaje, Karakoruma, Ladaka i Pir Panjala. Između njih se nalazi plodna i gusto naseljena, 135 km duga i 30 do 40 km široka dolina rijeke Jhelum (tzv. Kašmirski dolina), populacijsko i gospodarsko središte Kašmira. Cijelim područjem teče nekoliko većih rijeka (Ind,

Chenab i dr.), ali njihove doline nemaju veću gospodarsku važnost. Stanovnici su pretežno muslimani. Bave se uglavnom uzgojem riže, povrća i voća (dud), a u planinama stočarstvom (ovca, koza). Industrija je nerazvijena; prerađuju se domaći poljoprivredni proizvodi i drvo (pilane). Na glasu je proizvodnja šalova, sagova, vunenih (kašmir) i svilenih tkanina te filigranske robe. Najstarije vijesti o kašmirskoj povijesti donosi kašmirski povjesničar Kalhana (12. st.) u epu *Rājataranṅiṇī* (Rijeka kraljeva). Prema legendi, ime je dobio po mudracu Kashyapi, koji je isušio jezero što je prekrivalo dolinu. U 3. st. pr. Kr., Kašmir je osvojila indijska dinastija Maurya. Za njezinog najznačajnijega vladara Aške, budizam je u Kašmiru postao dominantna religija. Njega je tek u 9. st. u potpunosti potisnuo hinduizam. Pod vlašću indijskih vladara Kašmir je ostao sve do 1346., kada su njime zavladao muslimanski vladari. Godine 1586. osvojio ga je veliki mogul Akbar. Od 1756. do 1819. bio je pod vlašću Afganaca, a potom ga je zauzeo vladar Pandžaba Ranjit Singh. On je malenu kneževinu Jammu predao Gulab Singhu, koji je, nakon prvoga rata Britanaca protiv Sikha, dobio od Britanaca 1846. cijeli Kašmir uz uvjet da prizna britanski suverenitet. Njegovi su potomci vladali područjem sve do sredine 20. st. (Hrvatska enciklopedija, n.d.).

U vrijeme podjele potkontinenta prema Zakonu o neovisnosti Indije, Kašmir je mogao postati neovisna država ili se pridružiti Indiji ili Pakistanu. U početku, maharadža Hari Singh nije izabrao nijednu od te dvije države i želio je da Kašmir postane neovisna država, ali u listopadu 1947., kada su pripadnici pakistanskog plemena napali državu, maharadža je odlučio pridružiti se Indiji u zamjenu za njenu pomoć protiv plemenske invazije. Kao rezultat toga, Indija je poslala trupe u Kašmir, a kao posljedica te odluke izbio je rat između Indije i Pakistana. Pakistan je nastavio značajno osvajati regiju kada se Indija obratila Ujedinjenim narodima tražeći od njih da interveniraju. Potom je 1949. godine potpisan sporazum o prekidu vatre između dviju nacija kao rezultat posredovanja u organizaciji Ujedinjenih naroda. Ovaj je sporazum doveo do linije prekida vatre između dijelova Kašmira pod pakistanskom i indijskom kontrolom i regija je postala podijeljena. Od tada je postala najmilitariziranija regija u svijetu te je dovela do tri rata između Indije i Pakistana u posljednjih šest desetljeća.

Sl. 5. Karta Kašmira

Izvor: Geopolitika News, <https://www.geopolitika.news/analize/velika-analiza-geopoliticko-znacenje-kasmira/>

Kašmirska strategija pakistanske Međugranske obavještajne službe (ISI-ja) odražavala je dugogodišnju pakistansku strategiju promicanja pridruživanja Kašmira Pakistanu, a ne neovisnost Kašmira. Stoga su koristili propakistanske islamističke skupine kako bi stavili po strani Jammu i Kašmirski oslobodilački front, koji je u početku vodio Kašmirski ustanak. Ova strategija uključivala je ubojstva značajnog broja islamističkih militantnih skupina koje su podupirale ISI. Islamističke radikalne skupine, medrese i mreže koje su služile za aktiviranje pakistanskih dragovoljca za afganistanski džihad, oduvijek su mrzile i Indiju i bili su spremni prihvatiti pakistansku vojnu pomoć, uključujući financiranje, oružje, zalihe, pružanje obavještajnih podataka i stvaranje kampova za obuku koje vodi pakistanska vojska. Međutim, kao što su u Afganistanu prvo mudžahedini pa talibani nestali iz američkih i pakistanskih scenarija i odvojili se za vlastiti račun, militanti u Kašmiru počeli su također otuđivati (svojom bezobzirnošću i ideološkim fanatizmom) velik dio domorodačkog stanovništva Kašmira. Također rascijepaju se i ponovno

cijepaju u sve manje skupine koje se bore međusobno, unatoč ISI-jevim naporima za promicanje suradnje.

Literatura i izvori:

Daanish, M., Brown, K. (2010): The Taliban, Public Space, and Terror in Pakistan, https://www.researchgate.net/figure/Distribution-of-major-ethnic-groups-in-Pakistan_fig1_240798759 (8.3.2023.)

Lieven, A. (2013): Pakistan: A hard country, Public Affairs, N.York

Kabir, A. (2020): Kashmir Timeline: A Brief History of Kashmir Conflict, <http://ashhtalk.202012/kashmir-timeline-brief-history-of.html>

Zaidi, H., n.d., Saga of Pakistan's economy since 1947, Hilal English, The Pakistan Armed Forces Magazine, Hilal English, <https://www.hilal.gov.pk/eng-article/detail/MTE0Mg==.html> (3.3.2023.)

Hrvatska enciklopedija, Kašmir, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=30716>

5. JUŽNA AZIJA KAO KRIZNA REGIJA I PROSTOR NOVOG GEOPOLITIČKOG ZNAČAJA

Južna Azija regija je koja obuhvaća države Indiju, Pakistan, Afganistan, Nepal i Butan, Bangladeš te Šri Lanku i Maldive. U regiji živi jedna petina svjetskog stanovništva i zauzima potencijalno kritičan geostrateški položaj, okružena Kinom i rastućim gospodarstvima istočne Azije i Indijskog oceana. Ujedno, Južna Azija je jedna od najmanje stabilnih regije svijeta. Nerazumijavanje putuje naprijed i natrag preko granica, hraneći se unutarnjom nestabilnosti i doprinoseći međunarodnim napetostima. Ovaj rezultat je nastao dijelom zbog nestabilnih granica koje je stvorio britanski kolonijalni pristup u južnoj Aziji, a dijelom i zbog neuspjeha upravljanja u zemljama regije. Na primjer, dugogodišnje natjecanje između Indije i Pakistana nad Kašmirom je doprinjelo trajnim regionalnim napetostima i neuspjehu Južnoazijskog udruženja za regionalnu suradnju (SAARC) koja bi poslužila kao platforma za suradnju.

Ovaj regionalni nesklad je, pak, privukao vanjski utjecaj i uplitanje te pretvorio subregionalne napetosti u globalne. Na primjer:

- Sposobnost Kine da se "miješa" u problematičnom "dvorištu" Indije, kako to vidi Indija.
- Unošenje više 'puritanske' Zlatne verzije islama u regiju poznatu po svojim sinkretičkim vrijednostima i sveprisutne sufijske verzije islama (što je fundamentalniji oblik islama koji ranije nije postojao u regiji).
- Korištenje južne Azije kao prostora dokazivanja i 'plodnog tla' globalnog terorizma usmjerenog protiv Zapada i hinduističke većinske Indije.
- Daljnja nuklearno natjecanje Indije i Pakistana, uz pomoć izvana – uz pomoć sila poput Kine i Sjeverne Koreje.

Indija je regionalni div po broju stanovnika, gospodarstvu i konvencionalnoj vojnoj snazi. Okružena daleko manjim zemljama — koje sve dijele granicu s njom, osim Maldiva—Indija pati od sindroma 'Kautilian dictum', prema kojem manje okolne zemlje prirodno nastoje uravnotežiti svog divovskog susjeda približavajući se udaljenijim, većim silama. Kina se istaknula u ovom balansiranju, osobito s Pakistanom, ali i sa svim ostalim južnoazijskim državama, osim Butana.

Sl. 1. Države članice Južnoazijske zajednice za regionalni razvoj

Izvor: SAARC (South Asian Association for Regional Cooperation),

<https://lotusarise.com/saarc-upsc/>

Dok očito predstavlja jedinstvenu civilizaciju, indijskom potkontinentu je, zbog mnogih razloga, kroz veći dio povijesti nedostajalo političko jedinstvo Kine. Štoviše, potkontinent je bio otvoren za invazije s njegova sjeverozapada, najmanje definirane i najmanje zaštićene od svih pograničnih regija, gdje je Indija opasno blizu i srednjoazijske stepe i Perzijsko-afganistanske visoravni. Glavni motiv za ove invazije kroz povijest bila je plodnost Punjaba, budući da su rijeka Ind i njezini pritoci točno na mjestu gdje se perzijsko-afganistanska visoravan spušta na potkontinent. Doista, invazije te infiltracije iz zapadne i srednje Azije su te koje su prekinule nastojanje za jedinstvom i stabilnošću Indijskog potkontinenta duboko u modernu eru.

Prednosti i nedostaci Indije dok traži status velike sile u ranom 21. stoljeću, još uvijek pripadaju široj subkontinentalnoj geografiji. Kako je zabilježio povjesničar Burton Stein, karta Indije kroz srednjovjekovno bi se doba proširila u dijelove središnje Azije, Afganistan i Iran, dok u isto vrijeme pokazuje samo tanku poveznicu između doline Inda na sjeverozapadu i poluotočne Indije južno od Gangesa. Baš kao što današnja Kina predstavlja kulminaciju odnosa između unutarnjo azijske stepe i poplavnih ravnica kineske jezgre, Indija je tisućljećima bila pod snažnim utjecajem svojih susjeda na većoj nadmorskoj visini kao što su Afganistan i Burma, kojima za razliku od Kine, tek ima potrebu dominirati, tako da Indija u tom smislu ostaje manje važna sila.

Veze između indijskog potkontinenta i jugoistočnog Afganistana očite su zbog njihova susjedstva (i danas je za indijske elite mišljenje da je Afganistan, pa čak i Pakistan dio Indije, ne samo prirodno, već i povijesno opravdano), ali i one između Indije i srednjoazijske stepe, kao i Indije i Iranske visoravani, jednako su duboke. Tu treba spomenuti i alkalne pustinje Makran i Baludžistan koje spajaju Iran s potkontinentom, kao i nekadašnji srednjovjekovni pomorski promet koji je ujedinio Arabiju s Indijom na temelju predvidljivih monsunskih vjetrova. Andre Wink, kao poznavatelj Južne Azije, naziva cijelu regiju od istočnog Irana do zapadne Indije “Granica Al-Hinda” koja je kroz povijest bila fluidni kulturni organizam, te definirala državne granice kao inherentno problematični.

Unutarnja dinamika u regiji Južna Azija

Indija

Na granici Indije i Bangladeša najduža je granična ograda na svijetu, a nalazi se duž većeg dijela 4 000 km duge indijske granice oko mnogo manjeg susjeda.

Primarno je ograda tu da spriječi ilegalno useljavanje. Izbjeglice i ilegalni useljenici nahrupili su u Indiju iz Afganistana, Šri Lanke, Mijanmar, Tibeta, Pakistana i Bangladeša. Ipak najveći broj useljenika dolazi iz Bangladeša, kojeg Indija okružuje s tri strane. Manjine poput hindusa i kršćana, tvrde da ih se progoni, a zemlju prožima vjerska netolerancija koju potiču radikalni islamisti. Bangladeški ustav ne priznaje manjine, pa je prirodno da su mnogi izbjegli u Indiju. Procjenjuje se da je u 21.st. iz Bangladeša u Indiju izbjeglo više od 15 milijuna ljudi. Najviše ih je u indijskim saveznom državama blizu granice – Zapadnom Bengal, Assam, Megalaji, Mizoram i Tripuri. Najviše ih je u Assamu na SI Indije.

Tijekom Bangladeškog oslobodilačkog rata najveći broj ljudi koji su bježali u Indiju bili su hinduisti, no ubrzo im se pridružio i velik broj muslimana. Između 1971. i 1991. muslimanska populacija povećala se za 77 %, sa 3,5 mil. na 6,3 mil. Domaće se stanovništvo pobunilo tvrdeći da su im ugroženi kultura i identitet, poslovi i domovi. Popis iz 2017. pokazao je da su etnički Asamejci sada manjina u cijeloj državi, a s novim useljavanjima ta će se brojka još smanjivati. Stoga smatraju i da je podizanje ograde za spriječavanje ulazaka opravdano.

Uz pomoć situacije u Assamu mogu se razumjeti širi problemi s kojima se Indija suočava. Kao i drugdje, konfiguracija terena čini prepreku potpunom osiguranju granice, jer njen dio čini i rijeka Brahmaputra koja svake godine poplavljuje i mijenja tok, zbog čega je teško postaviti trajnu oznaku granice.

Sl. 2. Riječni tokovi Bangladeša – prirodni i pogranični problemi

Izvor: www.commonswikimedia.org

Godine 2017. predsjednik hinduističke nacionalističke stranke Bharatya Janata (BJP) Amit Shah, optužio je političare opozicijske Kongresne stranke, koji su protiv deportacija, da državu Assam žele učiniti dijelom Bangladeša. Mnogi u vladi promatraju situaciju kao problem nacionalne sigurnosti. S gledišta nacionalne sigurnosti, Pakistan nije nikada Indiji oprostio što je pomogla Bangladešu u borbi za neovisnost. Da posije nesklad, započinje strategiju pod nazivom „dubinski strateški napredak“ kojim podupire ilegalnu imigraciju i sponzorira prekogranični terorizam iz Bangladeša te podržava aktivnosti skupina kao što su Hakat -ul-Jihad al Islami i Jaamat-ul-Mujahideen Bangladesh te ulazak stotina njihovih boraca u Indiju. U toj teoriji, tvrdi se, da će promjenom hindu-muslimanske demografije u indijskim regijama koje graniče s Bangladešom, nastati političke stranke koje će tražiti autonomiju i na koncu neovisnost te stvoriti novu domovinu za muslimane. Prema toj teoriji, Indija će oslabjeti a Pakistan ojačati, uz Bangladeš.

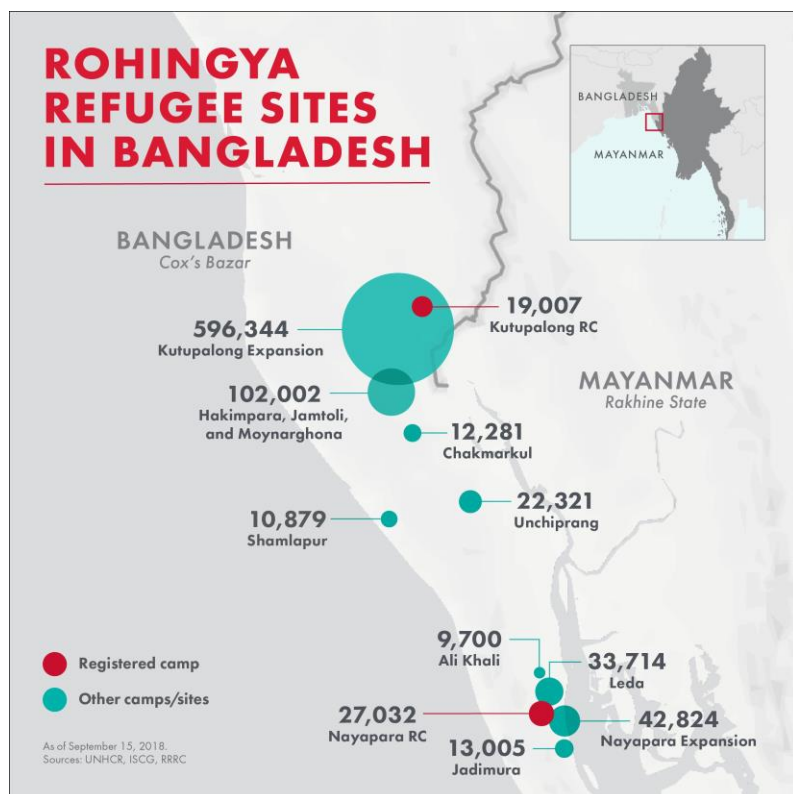
Na izgradnju ograde u Bangladešu se gleda kao na arogantan i agresivan, štetan čin za međusobne odnose.

S obzirom da je Bangladeš i na udaru klimatskih promjena (80 % zemlje nalazi se tik iznad razine mora, a otapanje leda s Himalaje već je dobar dio bangladeškog dragocjenog plodnog tla pretvorilo u pustinju) one će za lokalno stanovništvo imati katastrofalne posljedice. To znači, da ako petina zemlje bude poplavljena, a ostatak ne bude prikladan za poljoprivredu, velik će broj iseljavati, primarno u Indiju. Tada će ona imati mnogo veći politički i humanitarni problem nego što ga ima danas. Kriza masovne migracije otvorila bi brojna pitanja, koja bi dovela do političke scene koja hrli u ekstremizam.

No Bangladeš ima i svojih priblema. Početkom 1990-ih oko 250 000 Rohindža iz susjednog Mijanmara, koje su etnički srodne sa stanovnicima Chittagonga u južnom Bangladešu, prebjeglo je u Bangladeš zbog religijskih progona, ubojstava, silovanja, mučenja i prisilnog rada za vojnu huntu. Isprva ih je Bangladeš prihvatio, no suočen sa sve većim brojkama, počeo ih je prisilno deportirati. Unatoč svojem statusu jedne od najsiromašnijih država, Bangladeš je u ovom stoljeću primio oko pola milijuna izbjeglica, no strahovito je loše opremljen za brigu o njima.

Danas stotine tisuće Rohindža živi u divljim naseljima oko bangladeškog lučkog grada Cox's Bazara, a imigranata se ljudi plaše kao izvora bezakonja i kriminala. Prisutna je bojazan da će nemir u regiji privući i terorističke organizacije koje bi iskoristile taj sukob i proširile svoja ekstremistička djelovanja među manjinama. Regija bi tako mogla postati leglo radikalnih ideja čime bi se tamošnje nasilje samo povećalo.

Sl. 3. Izbjeglička područja u Bangladešu

Izvor: <http://swww.mercycorps.org/blogrohingya-refugee-crisis-fact>

S druge strane, kada gledaju svoju kartu potkontinenta Indijci vide Afganistan i Pakistan na sjeverozapadu, kao što vide Nepal, Butan i Bangladeš na sjeveroistoku, kao dio svoje sfere utjecaja, te s Iranom, Perzijskim zaljevom, bivšim sovjetskim srednjoazijskim republikama i Mijanmarom kao kritičnim područjem utjecaja. Ne gledati ova područja kroz navedenu prizmu, iz perspektive New Delhija, znači ignorirati lekcije iz povijesti i geografije.

Indija je dom za 154 milijuna muslimana, i time ima treću najveću muslimansku populaciju na svijetu, nakon Indonezije i samog Pakistana. Indija je imala i tri muslimanska predsjednika. Jinnah, otac Pakistana, izvorno je zamislio odnos koji se razvija između dvije zemlje bude poput Kanade i SAD-a, pa je čak i očekivao da će svoju starost provesti u svojoj kući u Mumbaiju.

Ali Indija je sekularna demokracija na temelju činjenice da je tražila bijeg od politike religije kako bi izliječila hindusko-muslimanske podjele u većinski hinduističkoj državi. Pakistan, iako je također demokracija, je Islamska republika s radikalnim elementima. Dakle, na neki način, to je uvreda vrlo liberalnim osnovama na kojima je Indija osnovana.

Činjenica da se Indija boji Pakistana – i obrnuto – egzistencijalno ne bi trebalo nikoga iznenaditi. Naravno, Indija bi mogla poraziti Pakistan u konvencionalnom ratu. Ali u nuklearnom napadu, ili ratu protiv terorizma, Pakistan bi mogao parirati Indiji.

Granice

Nisu sve indijske granice toliko problematične. Indija i Butan u bliskim su odnosima, i s obzirom da 98 % Butanova izvoza otpada na Indiju ni jedna strana ne namjerava ojačati granicu. Osnosi Indije i Nepala manje su skladni, pogotovo nakon blokade granice 2015. g. Ipak New Delhi ne namjerava zagradi 1600 km dugu granicu, naročito zato što želi zadržati svoj utjecaj u toj zemlji, a ne sve prepustiti Kini.

Od Kine je dijeli prirodna barijera – Himalaja - i to duž gotovo cijele 4000 km duge granice. Između ove dvije zemlje traje prepirka kome bi trebala pripasti indijska država Arunachal Pradesh, no zbog toga nije došlo do graničnih problema. Svjedno, Kina s pomoću satelita iz svemira nadzire granicu.

Problemi ponovno nastaju duž indijske granice s Pakistanom. Granica je „vruća“ i Indija je sagradila 550 km dugu barijeru duž sporne „linije kontrole“ unutar Kašmira, a čini je dvostruka ograda visine 36 metara. Indija je zaključila da do konačnog rješavanja problema Kašmira, mir može sačuvati samo izgradnjom barijera kojima se spriječavaju diverzantski upadi pa i širi oružani sukobi. Često se krši krhki prekid vatre gdje indijske i pakistanske snage pucaju jedna po drugima, a Delhi optužuje Islamabad za financiranje terorističkih skupina koje prelaze na indijsku stranu i napadaju tamošnje gradove. Kašmir ostaje najveći problem koji dijeli ove dvije zemlje. Granicu su im odredili stranci i ona sada stoji kao spomenik neprijateljstvu između dvije nuklearne sile.

Indija, dakle, zatvara „otvore“ na svojim sjevernim i zapadnim granicama, a cilj je zatvoriti kompletnu zapadnu granicu, od Gudžarata na Arapskom moru sve do Kašmira na Himalaji.

Između Indije i Pakistana svake godine se može pojaviti novi spor koji nije riješen početkom 1960-ih. Prije 25 godina Indija je započela s „politikom gledanja na istok“ (dijelom da omete uspon Kine) te istodobno gradeći odnose na području koje Kina smatra svojim dvorištem. S Japanom i Vijetnamom drži pod kontrolom sve veću dominaciju Kine u Južnom kineskom moru. U tome joj je novi saveznik i SAD, iako ga Indija drži na distanci.

Geostrateški odnosi

Indija ne objavljuje strategiju nacionalne sigurnosti. Međutim, njene osnovne parametre možemo sa sigurnošću ekstrapolirati iz geostrateških čimbenika koji na njega utječu. Indija će ostati na čelu informacijske tehnologije, predvođena rastućom klasom visokotehnoloških radnika i poduzetnika. Indijska strategija mora se nositi s tri izazova; Kina, Pakistan i njeni manji susjedi – Nepal, Butan, Bangladeš, Burma, Šri Lanka i Maldivi. Unutarnja stabilnost ovih manjih država sve je veća briga za New Delhi, budući da bi svaka nestabilnost zahtijevala povećanu sigurnost granica i ekstremnu sposobnost projiciranja regionalne sile, i to u kratkom roku.

Drugi krug političkih zabrinutosti za New Delhi uključuje Perzijski zaljev, središnju Aziju i jugoistočnu Aziju. S više od 70 % indijske nafte crpljene iz Zaljeva i očekivanjem da će potražnja dramatično porasti u narednim desetljećima, Indija ima vitalni interes za stabilnost u Iranu i arapskim zaljevskim državama. Indija je također potpisala sporazum vrijedan 40 milijardi dolara za uvoz LNG-a iz Irana i razvoj iranskih naftnih polja. IOC će uložiti milijardu američkih dolara za sufinanciranje razvoja najvećih iranskih polja prirodnog plina. Nadalje, procjenjuje se da 3,5 milijuna Indijaca radi u Zaljevu, osiguravajući vrijedne doznake i obvezujući New Delhi da vodi računa o njihovoj sigurnosti. Iran je također važan kao potencijalni put za komercijalni pristup središnjoj Aziji i Afganistanu. Dobri odnosi sa svim tim zemljama služe sigurnosnoj svrsi uskraćujući Pakistanu iluziju "strateške dubine" u njegovim poslovima s Indijom. Dok održava povoljne veze s bliskoistočnim državama, New Delhi je također izgradio izvanredan odnos s Tel Avivom, pri čemu je Izrael posebno važan izvor vojne tehnologije. Trgovinski i sigurnosni problemi također potiču širenje indijskih komercijalnih i strateških kontakata sa zemljama Udruge zemalja jugoistočne Azije (ASEAN).

Najširi krug indijske sigurnosti obuhvaća globalna pitanja i interakciju s udaljenijim vladama, ponajprije SAD-om. Široke i duboke veze s jedinom svjetskom supersilom središnje su za daljnji gospodarski uspjeh Indije i za ono što indijski čelnici vide kao oporavak "pristojnog statusa Indije u svijetu".

Nakon što je najavljeno da će Kina osposobiti svoj prvi nosač zrakoplova 2011. godine, kao i pariranje kineskoj gospodarskoj i vojnoj ekspanziji, administracija Baraka Obame najavila je jačanje gospodarskih i vojnih odnosa sa Vijetnamom i Indijom.

Indija je danas dominantni faktor u regiji – smatraju je *velikom silom u nastajanju* i nezamjenjivim američkim partnerom i protutežom rastućoj Kini. Nakon 2004. g. Washington i New Delhi razvili su strateško partnerstvo utmeljeno na sličnim geopolitičkim interesima. Slijedile su brojne

gospodarske, sigurnosne i globalne inicijative pa i planovi mirnodobske nuklearne suradnje, potpisan je i 10-godišnji okvirni obrambeni sporazum, održane zajedničke vojne vježbe i ugovorena prodaja američkog oružja Indiji. Trgovinska razmjena se u tom razdoblju utrostručila. Upošljavanje indijskih stručnjaka u Americi nadmašilo je zapošljavanje svih drugih etničkih skupina, a više od 100 000 indijskih učenika i studenta školuje na američkim koledžima i sveučilištima.

Ali u njihovim odnosima bilo je i padova. Indijci su otkrili da su meta američke špijunaže njihova misija u UN-u i veleposlanstvo u Washingtonu, a NSA je špijunirala i pojedince te neke političke stranke u Indiji, među njima i predsjednika vlade Nerendru Modija. Nakon američkog približavanja Pakistanu odnosi su postali zategnutiji i Indija, iako pozvana, nije sudjelovala na konferenciji o obnovi Afganistana. Do neslaganja je došlo i u nizu regionalnih pitanja, od srdačnih odnosa Indije s Rusijom i Iranom, pa do neslaganja koja se odnose na probleme Šri Lanke, Maldiva, Mijanmara i Bangladeša.

Indijska ratna mornarica je 2010. objavila nacionalnu pomorsku doktrinu u kojoj su naglašene potrebe za aktivnošću na moru od Hormušskog prolaza do Malajskog prolaza. Posebno se spominje potreba kontrole međunarodnih pomorskih puteva, kritičnih prolaza i točaka u Indijskom oceanu. Povećavajući strateške zalihe nafte te obnovom civilizacijskih spona u regiji, Indija u *stoljeću Azije*, nastoji preuzeti središnju ulogu. Želi ostvariti strateško partnerstvo s Rusijom, Vijetnamom, Japanom, Singapurom i Iranom kako bi preduhitrla pomak strateške ravnoteže između azijskih sila nastao naglim rastom Kine. Želja za nadzorom oceanskih prostranstava Indijskog oceana dovela je Indiju do istočnih obala Afrike, a u smjeru juga i istoka do vojnih vježbi s Japanom, Australijom i SAD-om. Ipak se istodobno održavaju i mjere gradnje povjerenja s Kinom, s ciljem očuvanja mira i stabilnosti. Najnoviji razvoj pokazuje da Indija i Kina koje se stalno natječu u geopolitičkim pitanjima, žele premostiti razlike i unaprijediti trgovinsku razmjenu.

Američki pokušaji sklapanja saveza u indopacifičkom području pokazuju da se azijske države ne žele podvrgnuti zapadnom svjetskom poretku i slijepo provoditi tuđa geopolitička stajališta i pravila koja ne odražavaju interese azijskih država. Indijci opravdano smatraju da je bitna pogreška američke vanjske politike uvjerenja da SAD mogu nametnuti rješenje za svaki problem.

Američka suradnja s Indijom dugo je zaostajala za sovjetskom odn. rusko-indijskom suradnjom. Zaokret se dogodio 2006. g. kada je otvorena trgovina nevojnim nuklearnim proizvodima, a Indija je od SAD-a nastavila kupovati nuklearne reaktore i nuklearno gorivo za civilnu upotrebu. Indiji

su ujedno odobreni prodaja mornaričkih zrakoplova, jurišnih helikoptera te transportnih zrakoplova i helikoptera, kao i turbomlaznih motora. Time su SAD, uz Izrael i Rusiju, postale najveći indijski vojni dobavljač.

U isto vrijeme, Indija nije napustila ideal strateške autonomije. Bliski odnosi s Rusijom, Kinom, Japanom i Europskom unijom služe gospodarskim potrebama Indije i povećavaju njezinu slobodu djelovanja u odnosu na SAD. Da bi unaprijedila svoj program na globalnoj razini, Indija mora biti vojno vjerodostojna, interno stabilna, ekonomski jaka i diplomatski potkovana.

Indija se osjeća sve više opkoljenom Kinom u široj regiji. Teorija „niske bisera” – kineske inicijative koja bi zaokružila morske granice – podigla je strah od kineske prijetnje, koja je sada prisutna više od 14 godina. Indija se nije u svojem neposrednom susjedstvu osjećala ugroženom mnogo godina. Ali situacija se jest promijenila; kineska prisutnost je sada posvuda, i ekonomski i politički.

Pakistan

U Pakistanu nacionalni identitet nije vrlo jak – jači je kulturni regionalizam nego odanost državi. Pakistan je akronim: pak – čist, tan – zemlja. Slova koje čine njegovo ime znače: P – Punjab, A – Afganija, K – Kašmir, S – Sind, T – za tan: iz tih 5 regija nastala je država, ali ne i nacija. Pakistan je, dakle dom četiri velike etničke skupine, od kojih svaka gaji neprijateljstvo prema drugoj i gdje je svaka vezana za određenu regiju: Punjab na sjeveroistoku, Sindh na jugoistoku, Baludžistan na jugozapadu i Pokrajina Sjeverozapadna granica (Khyber Pakhtunkhwa) kojom dominiraju Puštuni. Islam je bio navodno ljepilo za ujedinjenje države, ali je u tom smislu zakazao. Vjerske napetosti su neprestane. Islamske skupine u Pakistanu postale su sve radikalnije, a Baluči i Sindhi vide Pakistan kao strani entitet kojim vladaju Pandžabci, dok se Puštuni na sjeverozapadu sve više uvlače u talibansku politiku na prostoru afganistansko-pakistanskog pograničnog područja. Bez vojske kojom dominiraju Punjabi, Pakistan bi mogao prestao postojati.

Regija Baludžistan poseban je slučaj u okviru Pakistana. On ima presudnu važnost - bez njega nema Pakistana. Obuhvaća 45 % zemlje i bogat je prirodnim resursima (mali dio prihoda vraća se u regiju). S druge strane, zona je nemira i nestabilnosti. Poseban značaj u njemu ima luka Gwadar – luka dubokog gaza, otvorena 2007. godine. Kina je koristi kao vezu za dopremu nafte iz Irana i Kaspijskog jezera čime se stvara Kinesko-pakistanski gospodarski koridor.

Pakistan je, u suvremenom periodu pomogao na vanjskopolitičkom planu, formiranje i naoružanje Talibana. S Afganistanom je već desetljećima vojno povezan. 1230 km dugu granicu između Pakistana i Afganistana oblikovali su stranci. Granicu i dalje zovu Durandova linija kojim su 1893. on i afganistanski emir Abdur Rahman Khan iscrtali liniju kojom su Afganistan pretvorili u tampon zonu između Indije pod britanskom i srednje Azije pod ruskim nadzorom. To je bila i bit će problematična granica. Paštuni s obje strane granice tu podjelu ne prihvaćaju, a ni Kabul je ne priznaje. Paštuni, dakle, pakistansko-afganistansku granicu smatraju zapadnjačkom izmišljotinom. Ne prihvaćaju ni prevlast nepaštunske sile kojom dominiraju Pandžabi. Umjetna priroda afganistanske i pakistanske države, krajnji je uzrok nedostatka njihove geografske koherentnosti kao srca indo-islamskog i indo-perzijskog kontinuuma kroz koje je gotovo nemoguće povlačiti granice.

Pakistanu, kojeg guši Paštunski nacionalizam, u strahu od odcjepljenja, odgovara slabi Afganistan. Stoga Pakistan podupire talibane u Afganistanu, premda postoje i talibani u Pakistanu koji rado ubijaju pakistanske vojnike i civile.

Pakistan je „umjetna“ slagalica teritorija koji se prostire na granici između iransko-afganistanske visoravni i nizina Indijskog potkontinenta, obuhvaćajući zapadnu polovicu Punjaba, ali ne i istočnu polovicu, ujedinjujući Karakorum na sjeveru (neki od najviših planina na svijetu) s pustinjom Makran gotovo 1000 milja južnije uz Arapsko more.

Afganistan

Zemlja opijuma, Afganistan stoljećima je bio nesređeno i nestabilno područje Srednjeg Istoka. Iako je ranih 1900-ih proglasio samostalnost i dalje je ostao pod jarmom stranih sila. Poslije povlačenja Sovjeta zemljom je godinama vladalo bezvlašće, a brojne oružane frakcije nastojale su se učvrstiti u Kabulu, Kandaharu, Dželalabadu, i drugim gradovima te u teško pristupačnim planinskim dijelovima. Nametanjem i provedbom surovih šerijatskih zakona, sredinom 1990-ih Afganistanom su zavladaali talibani, a ubrzo se formiralo i nekoliko terorističkih organizacija od kojih je najmoćnija postala al-Kaida, na čelu s veteranom prethodnog afganistansko-sovjetskog rata, Osamom bin Ladenom.

„Posljednji predsjednički izbori održani su u rujnu 2019., a na njima je najviše glasova dobio Ashraf Ghani (50,64 %) i tako pobijedio Abdullaha Abdullaha (39,52 %). SAD i talibani potpisali su 29. veljače 2020. u Dohi Zajedničku izjavu o miru između Afganistana i SAD-a,

bilateralni mirovni sporazum u koji nije bila uključena vlada Afganistana. Tom prilikom su se SAD i NATO obvezali na postupno povlačenje svojih snaga i oslobađanje zatvorenika. SAD se također obvezao započeti diplomatski angažman s drugim članicama Vijeća sigurnosti UN-a i Afganistanom kako bi se članove talibana uklonilo s popisa sankcija UN-a.

Pregovori između vlade Afganistana i talibana usmjereni na uspostavu uvjeta za sveobuhvatni prekid vatre i političko rješenje sukoba započeli su u Dohi u rujnu 2020. Više mirovnih konferencija održano je 2021. u Dohi, Moskvi i Istanbulu, no bez pozitivnih rezultata. Ti razgovori nisu doveli do pomaka, a situaciju su dodatno otežale podjele unutar vlade, pandemija bolesti COVID-19 i sve gora humanitarna situacija.

Talibani su od svibnja 2021. počeli brzo preuzimati kontrolu nad sve većim brojem područja u Afganistanu. Afganistanske sigurnosne snage pružile su tek neznatan otpor, što je talibanima omogućilo da u manje od četiri mjeseca preuzmu kontrolu nad cijelom zemljom. Talibani su 15. kolovoza 2021., samo nekoliko sati nakon što je predsjednik Ghani pobjegao u Dubai, proglasili pobjedu u Kabulu. Talibani su 7. rujna 2021. predstavili tehničku vladu u kojoj su isključivo muškarci i talibani iako su prije toga obećali da će nova vlada biti inkluzivna. Cijelo to vrijeme provode teška kršenja ljudskih prava, posebno nad ženama, djevojčicama i pripadnicima manjina.

SAD i NATO završili su 30. kolovoza 2021. povlačenje iz Afganistana, ranije od očekivanog, u skladu s načelom skupnog djelovanja („*in together, out together*”). To je označilo kraj rata u Afganistanu koji je trajao od 2001. do 2021. godine, ali i ostavilo zemlju u kaotičnoj humanitarnoj situaciji. Sigurnosna situacija u Afganistanu dodatno se pogoršala povlačenjem postrojbi SAD-a i NATO-a.

Veze talibana s Al-Qaidom i tzv. Islamskom državom nisu sasvim jasne, a u toj zemlji primjetna je i podjela između urbanih i ruralnih zajednica. Mladi i urbani Afganistanci radije bi nastavili živjeti u relativno otvorenom društvu na koje su se naviknuli, a nacionalne manjine – Tadžici, Uzbeki i Hazari – ne žele da njima vladaju talibani.

S obzirom na to da je riječ o jednoj od zemalja koje najviše ovise o vanjskoj pomoći, Afganistan je suočen s humanitarnom katastrofom zbog koje polovica stanovništva nema pristup osnovnim potrepštinama kao što su hrana, voda i lijekovi. Stanje je i dalje dramatično, a pogoršalo se zbog nedavnih potresa i poplava 2022.“ (<https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hr/sheet/181/juzna-azija>).

Indijsko-kinesko natjecanje na Himalaji: Nepal i Butan

Odnosi među južnoazijskim zemljama nakon 1947. mogu se okarakterizirati kao oscilirajući između indijskih pokušaja da stekne veći utjecaj i protunapora njezinih susjeda da im se odupru. Jedna od njihovih uspješnih protustrategija bila je igrati na "kartu Kine" u odnosu na Indiju, mnogo prije nego što je pokrenuta inicijativa Pojas i put (Belt and Road initiative - BRI).

Butan i Nepal predstavljaju dva ekstremna slučaja ovog scenarija. Butan je bio i još uvijek je najpouzdaniji saveznik Indije, dok su odnosi između Indije i Nepala doživljavali ekstremnije uspone i padove. Unatoč tim razlikama, dvije zemlje dijele neke zajedničke točke u svojim odnosima s Indijom. Prvo, obje su s Indijom povezane nizom ugovora koji imaju dalekosežne političke, gospodarske i vojne implikacije. Drugo, zbog svog geografskog položaja, obje zemlje su desetljećima ovisne o Indiji u međunarodnoj trgovini. Treće, obje su zemlje među najvećim primateljima indijske razvojne pomoći. Različite domaće konstelacije i sigurnosni problemi objašnjavaju zašto su Butan i Nepal odabrali vrlo različite politike kako bi se nosili s Indijom i kako su se nosili s Kinom.

Butan i Nepal predstavljaju dva suprotna slučaja u tekućem rivalstvu između Indije i Kine u južnoj Aziji. Butan je uvijek bio izuzetak, jer Indija i Butan dijele zajedničke sigurnosne interese u odnosu na Kinu, a domaći diskurs u Butanu o Indiji mnogo je manje kontroverzan u usporedbi s drugim južnoazijskim zemljama. S druge strane, Nepal predstavlja iskustvo koje dijele druge zemlje poput Bangladeša i Šri Lanke, gdje su dugogodišnji bilateralni problemi s Indijom i kontroverzni domaći diskurs o Indiji, dali Kini laku priliku za postizanje većeg utjecaja. Za razliku od Indije, Kina nudi prijeko potrebne investicije i infrastrukturne projekte, a njezin imidž zasad nije opterećen negativnim povijesnim iskustvima. Međutim, kako se Kina suočava sa sve više kritika o BRI-ju, to bi Indiji moglo dati novi prostor za manevriranje kako bi preoblikovala odnose sa svojim susjedima u Južnoj Aziji.

Nepal

Tijekom svog modernog postojanja, nepalski arhitekti vanjske politike i obrambeni planeri morali su izvesti nesigurno balansiranje kako bi osigurali opstanak nacije. Kao zaštitnu mjeru, stranim vojnicima nije dopušteno boraviti u Nepal. Indija i Kina njegove granice smatraju valjanim međunarodnim granicama. Unatoč tome, geostrateški položaj zemlje između nemirnog

tibetanskog stanovništva Kine i središta Indije stavlja ga u ranjiv položaj. Iako nema izlaz na more, geografska, gospodarska i kulturna orijentacija kraljevstva tješnje je povezana s Indijom. Dok mnogi nepalski čelnici naglašavaju razlike koje definiraju nacionalnu egzistenciju Nepala, indijski kreatori politike skloni su naglašavanju sličnosti koje povezuju dvije države. Južna Azija, prema percepciji New Delhija, čini cjelovitu sigurnosnu cjelinu u kojoj glavnu ulogu ima Indija. Mnogi Nepalci negoduju zbog ovakvog tumačenja i optužuju Indiju da je neosjetljiva na status Nepala kao neovisne nacije.

Geografske, povijesne, sociološke i kulturne veze između Indije i Nepala previše su isprepletene da bi ih se naglašavalo. Tri glavne rijeke Karnali, Gandaki i Kosi, koje izvire u Tibetu i teku kroz Nepal, spajaju se s Gangesom u Indiji. Regija Terai u Nepal, koja ostvaruje 75 % prihoda Nepala, ekonomski je i društveno povezana s Indijom. Rekrutiranje Gorkha u indijsku vojsku nije samo prilika za zapošljavanje, već potiče trajnu društvenu poveznicu.

Indija i Nepal imaju jedinstven odnos. Nepal je bio jedina hinduistička zemlja do 2008., nepalski je službeni jezik u Indiji, a otvorena granica rezultirala je velikom migracijom radne snage iz Nepala u Indiju. Ugovor o prijateljstvu iz 1950. kao i tajni sporazumi ograničili su vanjsku politiku Nepala u korist Indije. Ipak, od 1960-ih, vlade u Kathmanduu uvijek su iznova igrale na "kinesku kartu" kako bi izbjegle utjecaj Indije.

Preuzimanjem Tibeta od strane komunističke Kine, Nepal je postao kritična geostrateška točka za Peking jer je 1959. korišten kao prolaz za Tibetance koji su bježali od kineske brutalnosti. Nakon što je Dalaj Lama pobjegao u Indiju, Khampa pobunjenici - tibetanski borci otpora koji su se protivili kineskoj kontroli u Tibetu - koristili su Nepal kao rutu za bijeg i stratešku bazu za nastavak borbe protiv Kineske narodne oslobodilačke vojske (PLA). Od tada nadalje, kineska osjetljivost se uvećala, jer se strahovalo od izgradnje vanjske potpore tibetanskom separatizmu i aktivizmu izvezenom u Tibet preko Nepala. Kao rezultat toga, Kina je neprestano gurala i provodila politiku "Jedne Kine" s Nepalom, osiguravajući da se ondje ne pojave pokreti "slobodnog Tibeta". Također, indijsko gostovanje tibetanskoj vladi u egzilu i njezina potpora Dalaj Lami zabrinjava Kinu kako bi Indija mogla iskoristiti svoj povijesni utjecaj u Nepal te poduprla tibetanske aktivnosti, što bi potencijalno izazvalo nemire u Tibetu. Slično tome, Kina se brine da bi američko zagovaranje demokratskih vrijednosti, ljudskih prava i vjerskih sloboda Tibetanaca moglo potaknuti pokrete i organizacije koji dovode u pitanje autoritativne političke i sigurnosne strukture Kine.

Stoga Kina sveukupni utjecaj Indije i Sjedinjenih Država u Nepal u vidi kao izazov stabilnosti u Tibetu i daljnjem razvoju dinamike regionalne moći Pekinga. Proteklih godina povećana suradnja između Indije i Sjedinjenih Država kroz projekte koje vodi Washington, smatra se izazovim kineskom BRI-ju u Nepal. Millennium Challenge Corporation - MCC, američka agencija za inozemnu pomoć koja kako se ističe, radi na globalnom smanjenju siromaštva, gospodarskom razvoju i povezanosti, dobila je ratifikaciju za bespovratna sredstva vrijedna 500 milijuna dolara od nepalskog parlamenta u veljači 2022. Kineski državni mediji brzo su pokrenuli napade optužujući Sjedinjene Države za pljačkanje Nepala pod krinkom demokracije. Dok bespovratna sredstva MCC-ja imaju za cilj "održavanje kvalitete cesta, povećanje dostupnosti i pouzdanosti električne energije i olakšavanje prekogranične trgovine električnom energijom između Nepala i Indije — pomažući u poticanju ulaganja, ubrzanju gospodarskog rasta i smanjenju siromaštva", Kina smatra da je MCC duboko ukorijenjena u Indo-pacifičku strategiju koju predvode SAD s ciljem obuzdavanja Kine. Nepalske lijeve političke stranke, usklađene s kineskim narativom protiv MCC-a, opstruirale su parlamentarnu ratifikaciju MCC-a od njegova potpisivanja. Maoistička stranka centra protivila se svom političkom savezu s tadašnjom vladom kako bi se suprotstavila MCC-u.

Rastuća strateška suradnja između Indije i Sjedinjenih Država potaknula je dovoljno povjerenja da se ne vidi značajno protivljenje Indije u vezi s diplomatskim naporima koje predvode SAD u Nepal. To uključuje niz posjeta iz Washingtona, D.C., Kathmandu, koji su dobili tiho odobrenje Indije prema onome što se može nazvati pristupom "Indija+1", usmjerenom na pomoć Nepal na raznim frontama i rješavanje postavljenih izazova od strane Kine. Općenito, zajednički interesi Indije i Sjedinjenih Država u Nepal pružaju snažnu osnovu za bilateralnu suradnju i koordinaciju. Godine 1988. Nepal je kupovao oružje od Kine i kontroverze oko obnove trgovinskog i tranzitnog ugovora uzrokovali su pogoršanje odnosa s Indijom. Sljedeća ekonomska blokada Indije 1989. otvorila je put demokratskoj tranziciji u Nepal 1990. Ipak, Nepal je doživio više intervencija Indije u svojoj domaćoj politici nego bilo koja druga zemlja, počevši od sporazuma iz Katmandua 1951. do posredničkih napora New Delhija u građanskom ratu između 1996. i 2006. To je dovelo do ambivalentne konstelacije u Nepal. S jedne strane, glavne nepalske stranke uspostavile su bliske veze s Indijom. S druge strane, postoji kontroverzna rasprava između i unutar stranaka o ulozi Indije u Nepal. Indijska intervencija u korist Madheshija 2015. i blokada granice koja je uslijedila ponovno su potaknuli antiindijske osjećaje u Nepal.

Stoga Kini nije bilo teško steći veći utjecaj u Nepal. U 2015. godini Nepal se pridružio BRI-ju, a Kina je pojačala opskrbu energijom tijekom granične blokade. Godine 2018. obje su se strane dogovorile o Transhimalajskoj višedimenzionalnoj prometnoj mreži koja uključuje prekograničnu povezanost željezničkih i cestovnih prometnica, kao i dalekovoda. Kina je također odobrila Nepal pristup u nekoliko svojih suhih i morskih luka.

Kina je također intenzivirala svoju vojnu suradnju s Nepalom, koji je tradicionalno bio isključivo indijska sfera utjecaja. Nepal možda nije samo ekonomsko i političko kazalište u suparništvu Indije i Kine oko južne Azije, budući da sukob ima i kulturnu komponentu u kojoj se oba azijska diva također bore za utjecaj na budističko nasljeđe u Nepal.

Tijekom sukoba između indijskih i kineskih trupa u ljeto 2010., Nepal je odobrio novu nacionalnu kartu, koja je ponovno iscrtala nacionalne granice na štetu Indije. To je naglasilo novo samopouzdanje vlade u Kathmanduu u odnosima s Indijom.

Indija je i dalje najveći trgovački partner Nepala, odnosno čini 35 % ukupne trgovine Nepala. Indija ima oko 170 operativnih joint venture poslovnih subjekata u Nepal, što čini 32 % od ukupnog broja. S druge strane, Kina ima samo 30 takvih poduzeća, odnosno 6,4 % od ukupnog broja i četvrta je nakon Indije, Japana (9,12 posto) i SAD-a (10 posto). Indija je za trgovinu dopustila Nepal korištenje tranzitne rute Kakarbhitta – Phulbari – Bangladeš, koja prolazi kroz koridor Siliguri. Iako je Kina ponudila potpisivanje paktova o nenapadanju ili uzajamnoj obrani s Nepalom, oni su odbijeni u znak poštovanja prema Indiji. Autocesta Arniko, od Katmandua do Kodarija na tibetanskoj granici jedina je glavna arterija koja povezuje dvije zemlje. Kina ulaže napore da poveća svoj utjecaj u Nepal. Kina ne samo da je poduzela nekoliko razvojnih projekata u Nepal, već su dovršena mnoga nova zajednička ulaganja između dviju zemalja.

Nepalski parlament je ponovno oživio. Premijer je na čelu saveza od sedam stranaka uz potporu maoista. Indija u potpunosti poštuje suverenitet i osjetljivost Nepala. Pozorno se promatraju radnje nove Ustavotvorne skupštine. Ona je dovela i do kraja monarhije (monarhija je ukinuta 2008. godine nakon 238 godina).

Butan

Stoljećima izoliran od vanjskog svijeta, Butan se prilagođava globalizaciji i jača svoje gospodarstvo te istovremeno pokušava očuvati svoju drevnu tradiciju. Donošenjem ustava 2008. godine proveden je mirni prijelaz na parlamentarnu demokraciju te je zajamčena dioba vlasti

u okviru ustavne monarhije. Izoliranost i osjećaj ranjivosti Butana doprinijeli su stvaranju prepoznatljivog nacionalnog identiteta koji se temelji na očuvanju njegove vjere, okoliša i kulture. Smatra se da je ključno zaštititi kulturu zemlje. Kulturna baština Butana izražava se kao bruto nacionalna sreća, u skladu s budističkom duhovnom kulturom te zemlje. Bruto nacionalna sreća promiče vrijednosti mira, nenasilja, suosjećanja i tolerancije (<https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hr/sheet/181/juzna-azija>).

S obzirom na dugogodišnje političke sporove i granične sukobe između Indije i Kine, Butan je dugo bio dio indijskog strateškog obrambenog plana. Ključni dokument koji usmjerava odnose s Indijom je Ugovor o prijateljstvu između Vlade Indije i Vlade Butana iz 1949. godine. Ugovor od deset članaka, koji je na snazi, jamči indijsko nemiješanje u unutarnje poslove Butana u zamjenu za pristanak Butana "da se rukovodi savjetima indijske vlade u pogledu svojih vanjskih odnosa". Također jamči slobodnu trgovinu između zemalja i bescarinski tranzit butanskog uvoza preko Indije. Nadalje, ugovor jamči prava građana svake zemlje i izručenje kriminalaca.

Koncept butanske nacionalne sigurnosti predviđa tri vrste mogućnosti: sigurnost od vanjskih prijetnji; strateško okruženje i nenaseljena periferija; i unutarnji čimbenici kao što su izvana utjecani domaći preokreti koji bi mogli uzdrmati njegove temeljne nacionalne vrijednosti. Ovi sigurnosni problemi Butana odnose se na suverenitet butanske države i njen teritorijalni integritet. Kao mala država, Butan je geostrateški smješten između dvije divovske nacije Azije - Kine na sjeveru i Indije na jugu. Butan shvaća da ga Indija treba kako bi unaprijedila vlastite geostrateške ciljeve u regiji. Butan je pod indijskim sigurnosnim kišobranom.

Butan: najpouzdaniji saveznik Indije

Odnosi između Indije i Butana mogu se promatrati kao obostrano korisna konstelacija u sigurnosnim, gospodarskim i političkim pitanjima. Ugovor o prijateljstvu iz 1949. dao je Indiji značajan utjecaj na vanjsku politiku kraljevstva. Kao reakcija na kinesko preuzimanje Tibeta, Indija je pomogla uspostaviti nacionalnu miliciju u Butanu 1958., koja se razvila u stalnu vojsku 1963. Indija je 2003. podržala vojnu operaciju butanske vojske protiv militantnih skupina sa sjeveroistoka Indije, koje su postavile logore u južnom dijelu Butana. Poput Indije, Butan se suočava s teritorijalnim sporovima s Kinom u svojim sjevernim i zapadnim dijelovima. Ovaj sukob

je eskalirao u Doklamsku krizu¹⁸ 2017., kada su indijske snage intervenirale u korist Butana. Nedavno, tijekom indijsko-kineskog zastoja u odnosima, u ljeto 2020. u Ladakhu/Aksai Chinu, Butan je bio suočen s novim teritorijalnim zahtjevima Kine u svom istočnom dijelu.

Ekonomski, Butan i Indija također su uspostavili korisnu suradnju. Butan koristi razvojnu pomoć Indije za razvoj svojih hidroenergetskih resursa uz potporu indijskih tvrtki. Proizvedena energija prodaje se Indiji i temelj je blagostanja Butana. Politički, Indija je također podržala odluku butanske monarhije o uvođenju demokratskog sustava 2008. godine.

Butan još uvijek nema diplomatske odnose s Kinom i nije, poput Indije, dio BRI-ja. Ali Kina je posljednjih godina povećala trgovinske i kulturne odnose s tom himalajskom zemljom. Štoviše, postoje sporadični glasovi u Butanu koji žele manju ovisnost o Indiji. Ali čini se da su snažne bilateralne veze i zajednička prijetnja Kine čvrsti temelji kako bi Butan ostao najstariji i najpouzdaniji strateški saveznik Indije.

Bangladeš

Odnosi Bangladeša i Indije su posebni jer Bangladeš graniči s Indijom s tri strane - sjeverne, istočne i zapadne, osim malog dijela na istoku, gdje graniči s Mjanmarom (Burma). Pileći vrat ili koridor Siliguri za Indiju povećava važnost Bangladeša. Ovaj uski koridor odvaja cijelu Sjeveroistočnu regiju od indijskog kopna. Bangladeš predstavlja širu sponu između indijskog kopna i Sjeveroistočne regije zato što je Agartala udaljena 1650 km od Kalkute i 2637 km od New Delhija kroz Shillong i Guwahati. S druge strane, putovanje između Agartale i Kalkute preko Bangladeša iznosi samo oko 550 km. Nadalje, prosječna udaljenost između većih gradova Bangladeša i sjeveroistočne Indije je 20 do 300 km. Kao rezultat toga, Bangladeš se uvijek smatrao ključnim za povezanost Sjeveroistočne regije s ostatkom Indije željeznicom, cestom i riječnim rutama. Bangladeš je igrao važnu ulogu i ima ogroman potencijal za razvoj indijskih sjeveroistočnih država. Među tim državama se ističu Tripura i Assam. I ne samo to, sjeveroistočno područje Indije jedno je od najranjivijih područja u pogledu sigurnosti. Sjeveroistočne države

¹⁸ Tenzije i rasprave Indije i Kine oko sporne teritorije Doklam, na samoj granici između dvije zemlje, traju već duže od pola stoljeća. Nakon što je indijska vojska prešla kinesku granicu, pojavila se i mogućnost nastanka oružanih sukoba. Tenzije su porasle kada je indijska vojska blokirala radove na novom putu koji Kina gradi na visoravni Doklam, u autonomnoj oblasti Tibet. Razlog ove blokade bio je navodno sigurnost naroda Kraljevine Butan.

gotovo su odvojene od indijskog kopna. Teroristi i separatisti iskorištavaju prednost "kokošjeg vrata" i provode svoje pobunjeničke akcije u tim državama. Bangladeš je pak uvijek bio uz Indiju u borbi protiv toga.

Bangladeš ovisi o Indiji za iskorištavanje resursa Bengalskog zaljeva, koji čini njegovu južnu granicu, kao i za osiguravanje međunarodnih vodenih ruta za trgovinu. Indija i Bangladeš osim brojnih kulturnih poveznica dijele mnogo zbog svoje geografske blizine. Obje zemlje leže u slivovima rijeka Ganges i Brahmaputra (poznate kao Jamuna u Bangladešu), o kojima obje ovise. Zemlja koja je nekoć bila ismijavana kao "slab slučaj" postigla je značajna postignuća u demokraciji usprkos siromaštvu i istaknula važnost regionalne suradnje (Bangladeš je bio jedan od pokretača SAARC-a). Bangladeš ima koristi od multilateralne i američke gospodarske pomoći; nudi mogućnosti za ulaganja u SAD-u (osobito u istraživanju nafte i plina); te je sudjelovao u međunarodnim mirovnim misijama. Problemi koji utječu na sigurnost Bangladeša su:

- Ilegalna migracija iz Bangladeša, koja se procjenjuje na oko 300.000 godišnje. Ukupan broj državljana Bangladeša u Indiji procjenjuje se na između 15 i 17 milijuna. Jedva da postoji država u Indiji u kojoj ne borave državljani Bangladeša. Ovo ima predznake krize u godinama koje dolaze.
- Rast islamskog fundamentalizma u Bangladešu dobio je malo legitimiteta uključivanjem fundamentalističkih islamskih skupina/stranaka u vladu. To ne znači dobro za suzbijanje ekstremizma.
- Teritorij Bangladeša postao je kanal za krijumčarenje oružja za indijske i mianmarske pobunjenike. Obala Cox's Bazaara nudi prikladne točke za iskrcavanje krijumčara oružja. Osim trgovine oružjem, postoji visok stupanj piratstva i oružanih pljački. Granično područje između Bangladeša i Mijanmara također je dom za gotovo 100.000 muslimanskih izbjeglica i migranata, tj. Rohindža iz države Arakan (Rakhine) u Mianmaru.
- Bangladeš ima dokazane rezerve plina od oko 150 milijardi kubičnih metara. Trenutno troši 9,9 milijardi kubičnih metara godišnje. Istraživanje i proizvodnja plina odvija se u partnerstvu sa zapadnim tvrtkama, za što Bangladeš mora snositi troškove. Izvoz plina može znatno olakšati financijski teret. Indija je najpristupačnije i najisplativije tržište za opskrbu plinom putem plinovoda. Međutim, malo je napretka prema finaliziranju dogovora.
- Mornaričke baze u Bangladešu zbog svog položaja strateški dominiraju Bengalskim zaljevom. Bilo je izvješća koja aludiraju na pokušaje SAD-a da traže pomorsko uporište u toj regiji.

Prijetnje sigurnosti Bangladeša uglavnom proizlaze iz njegova nepovoljna geopolitičkog položaja u odnosu na svoje susjede. Sveobuhvatni susjed, Indija, okružuje Bangladeš s gotovo svih strana. Izuzetak je uski dio granice s Mjanmarom na jugoistoku. Otvaranje Bangladeša na jugu do Bengalskog zaljeva također je zatvoreno dugim indijskim obalama te Andamanskim i Nikobarskim otočjem. Dakle 'tiranija geografije' je učinila je Bangladeš zemljom 'zarobljenom u Indiji'. Međutim, unatoč ovim ograničenjima, suprotno svim izazovima, za položaj Bangladeša se smatra da ima prednost u tome što je strateški klin između kopnene Indije i sedam sjeveroistočnih država Indijske unije. Ovo nudi goleme strateške i ekonomske prilike za Bangladeš. Velik dio literature o ovoj temi koju su napisali Indijci, odražava indijski pogled na južnu Aziju kao jedinstvenu geostratešku cjelinu čiji je Indija jedini čuvar. Konkretno, budući da je Bangladeš gotovo u sendviču između indijskih država, Indija smatra da spada u njezin okvir unutarnje sigurnosti, čineći ga ranjivim na fizički indijski napad.

Indijska okupacija Kašmira 1947-49., njena aneksija Goe 1961.-62. i Sikkima 1975. godine, primjeri su slične hegemonijske projekcije. Indijska trgovinska blokada protiv Nepala 1989. još je još jedan nedavni primjer indijskog stava prema manjim susjedima. Po svoj prilici, ako Bangladeš ikada bude stajao između indijske geostrateške vizije i regionalnih težnji, vjerojatno će postati žrtva projekcije moći Indije u regiji.

Geostrateške opcije za Bangladeš

Nesiguran geopolitički položaj Bangladeša, zajedno s njegovim lošim gospodarskim, industrijskim i tehnološkim stanjem, otežavaju funkcioniranje održive geostrateške opcije bez prejudiciranja nacionalnih interesa. Prema geostratezima koristan izlaz leži u vođenju vanjske politike i diplomacije zadržavajući minimalno vjerodostojno odvrćanje od bilo kakve izravne vojne prijetnje nacionalnom suverenitetu i teritorijalnom integritetu. Jednostavna logika geografije sugerira da sigurnost i razvoj Bangladeša ne mogu biti vođeni u izolaciji; nego se to mora učiniti u suradnji s Indijom i drugim regionalnim partnerima. Također se vjeruje da sve veća uključenost SAD-a u regionalnoj geopolitici *vis a vis* konstruktivnog angažmana sa zemljama regije može pružiti neku prednost Bangladešu u pomicanju indijske prevlasti.

Zbog asimetrije u veličini kao i ekonomske i vojne moći, Indija, bez sumnje, predstavlja značajnu prijetnju fizičkoj sigurnosti Bangladeša. No, istovremeno, predstavlja goleme mogućnosti. Neki od bangladeških susjeda već iskorištavaju prednosti Indije i žanju i ekonomske i političke koristi.

Čak i indijski glavni suparnik Pakistan čini namjerne napore kako bi se poboljšali odnosi s Indijom. Stoga Bangladeš i Indija moraju iskoristiti svoju geografsku i ekonomsku komplementarnost i postići maksimum koristi od suradnje i odreći se neprijateljstva.

S obzirom na geopolitičku stvarnost, Bangladeš ne može graditi svoju sigurnost ili imati agresivan razvoj nastojeći se izolirati od Indije; bolje rečeno, mora slijediti put suradnje s njom. Stoga bi Bangladeš trebao postići nacionalni konsenzus i razraditi dugoročnu strategiju za uključivanje Indije, ostajući iznad stranačkih interesa.

Ostajući čvrst u pogledu vlastitog suvereniteta, Bangladeš također mora priznati ulogu Indije u Oslobođilačkom ratu i pokazati osjetljivost za njezinu zabrinutost u vezi sigurnosti i regionalnih aspiracija. Zauzvrat, Bangladeš također može zahtijevati velikodušnu susjedsku politiku u skladu s Gujralskom doktrinom i razvijati učinkovit bilateralni mehanizam za mirno rješavanje svih sporova.

Bangladeš bi trebao prihvatiti stvarnost da nijedna inicijativa za mir, sigurnost ili razvoj neće uspjeti bez iskrene podrške i suradnje Indije. Stoga, odnos Bangladeša s drugim južnoazijskim državama mora biti transparentan i mora uvjeriti Indiju da takav odnos nije zamjena za dobre odnose s Indijom. Bangladeš bi također trebao uložiti napore da integrira Indiju u sve subregionalne ili regionalne inicijative za mir i gospodarsku suradnju.

S druge strane, u južnoazijskoj geopolitičkoj jednadžbi, odnos Bangladeša s Kinom, pruža mu neku prednost za bijeg od indijske prevlasti. Dakle, razvoj bliskog odnosa s Kinom ključan je za vanjskopolitički interes Bangladeša. Kao "vrata prema Indijskom oceanu i turbulentnoj sjeveroistočnoj regiji Indije, uključujući indijsku državu Arunachal Pradesh, kojoj pripada teritorijalno, kako tvrdi Kina" Bangladeš je također važan za Kinu. Imajući to u vidu, sigurnosni analitičari smatraju da bi Bangladeš mogao imati koristi od približavanja strateških i gospodarskih interesa nuklearne sile poput Kine. Međutim, složenosti i osjetljivosti regionalne geopolitike sugeriraju da odnosi Bangladeša i Kine treba održavati u "prihvatljivim granicama", tj. niti pretoplima, niti previše hladnima, kako se ne bi izazivale sumnje u neposrednom susjedstvu.

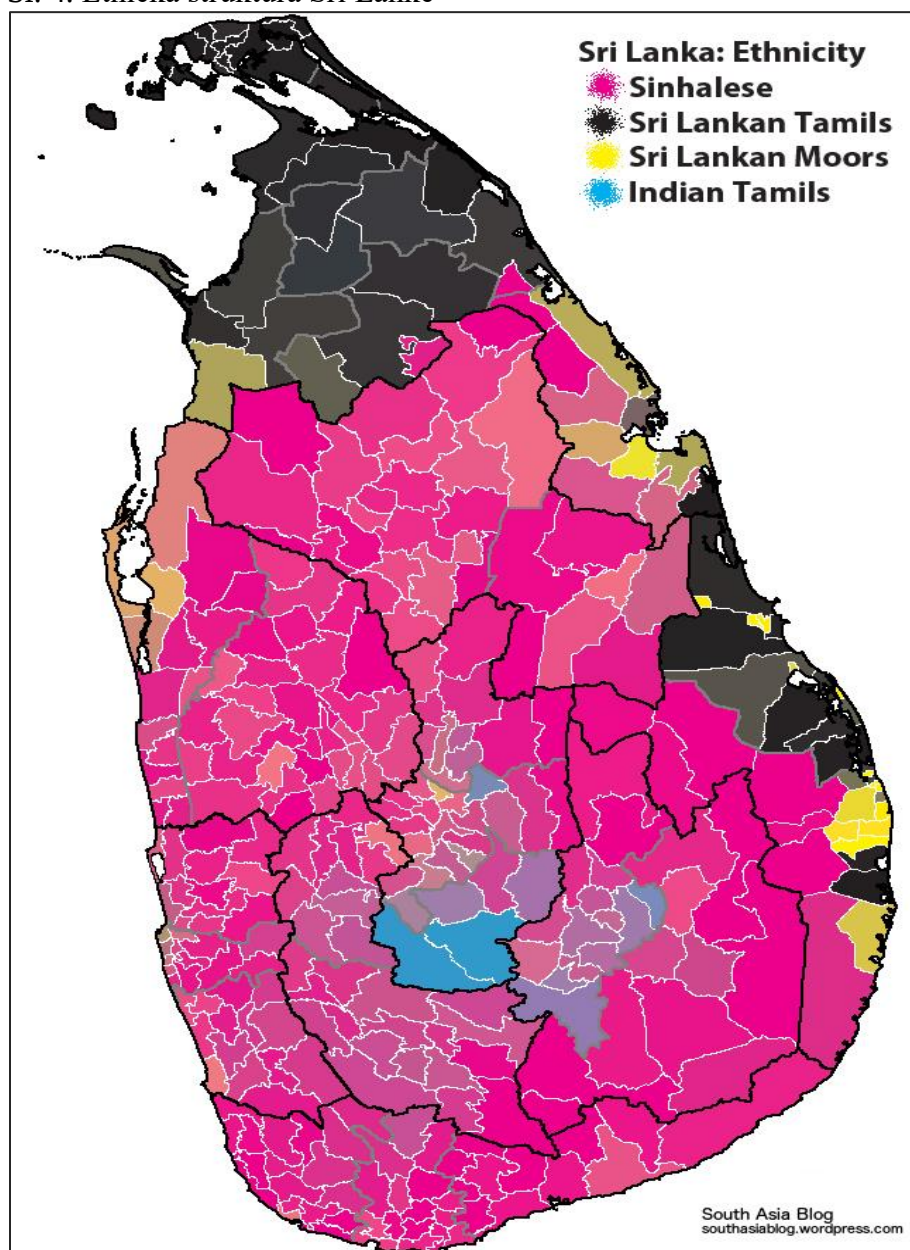
Već je spomenuto da razvijanje bliskog odnosa s Kinom ključni vanjskopolitički cilj Bangladeša. Ali imajući u vidu osjetljivost odnosa, Bangladeš bi trebao nastaviti polako, ali postojano proširenje vojne i strateške suradnje s Kinom, zadržavajući prostor za prilagodbe kako bi se odnos mogao kretati u pravom smjeru. Za Bangladeš bi bilo mudro izbjegavati stvaranje nepotrebnog

nepovjerenja i sumnje u susjedstvu i ne bi smio ulaziti u formalne obrambene sporazume s Kinom, iako se odnos može koristiti kao izvor snage u bilateralnim odnosima.

Šri Lanka

Etnički problemi kao osnova konflikta

Sl. 4. Etnička struktura Šri Lanke

„Gledajući ovu kartu, lakše je razumjeti zašto je Šri Lanka provela četvrt stoljeća u žestokom građanskom ratu. Također ne bi trebalo biti iznenađenje da je velik dio napetosti na otoku nastao

prema zakonu iz 1956. kojim je sinhalski postao nacionalni jezik. Međutim, zanimljivo je da se građanski rat u Šri Lanki, koji je na neki način proizašao iz spora oko jezika, nije vodio duž lingvističkih linija. Zapravo, etnička pripadnost, a ne vjera ili jezik, bila je glavni pokretač rata. Sinhalezi čine 74,9 % stanovništva. Točno koreliraju s dijelovima gornje karte koji govore sinhalski. Većinom su budisti, ali postoji značajna kršćanska manjina. Sinhalezi su stigli na Šri Lanku prije otprilike dvije tisuće godina, vjerojatno iz područja Bengala. Tamili u Šri Lanki su druga najveća etnička skupina, sa 11,2 %. Tamili u Šri Lanki su uglavnom hinduisti, ali opet imaju kršćansku manjinu. Šrilankanski Tamili bili su etnička skupina koja je uvelike potaknula građanski rat, a pobunjeničke skupine, uključujući Oslobođilačke tigrove Tamil Eelama (LTTE), poznatije kao Tamilski tigrovi, crpile su svoje članove iz tamilskog stanovništva Šri Lanke. Preci šrilankanskih Tamila možda su stigli otprilike u isto vrijeme kad i Sinhalezi, iako neki tvrde da su došli mnogo kasnije, u 12. stoljeću. Međutim, jasno je da bez obzira na to da li je na otoku postojalo stalno tamilsko naselje ili ne, veze Šri Lanke s domovinom Tamila u Južnoj Indiji sežu tisućljećima unatrag.

Muslimani u Šri Lanki, imaju drugačiji mit o porijeklu od Šri Lankanskih Tamila. Sebe vide kao zasebnu etničku skupinu, unatoč tome što govore tamilski i genetski su identični drugim populacijama Šri Lanke. Zovu se Mauri, jer su Portugalci stigli na otok nedugo nakon poraza arapskih Maura u južnoj Španjolskoj i Portugalu i nazvali ih po jedinim muslimanima koje su poznavali. Mauri čine oko 9,2% stanovništva i jedan su od rijetkih primjera prave etnoreligijske skupine – etničke skupine definirane isključivo vjerskom pripadnošću svojih članova. Za razliku od kršćana koji govore tamilski i hindusa na sjeveru, Mauri nisu podržali zahtjev za zasebnom državom (koja će se zvati Tamil Eelam), možda zbog svog zasebnog etničkog identiteta. Kao rezultat toga, proglašeni su petom kolonom i protjerani iz sjeverne Šri Lanke. Tamili su se kasnije ispričali, a neki od Maura su se vratili, iako su deseci tisuća i dalje interno raseljeni.

Indijski Tamili čine posljednju veliku etničku skupinu u Šri Lanki. Oni su potomci Tamila iz Indije koje su Britanci 1800-ih doveli na otok kao radnike. Godine 1931. činili su 15,4 % stanovništva Šri Lanke, a danas 4,2 %. Vlada kojom su dominirali Sinhalezi, počevši odmah nakon stjecanja neovisnosti 1948. i ubrzano u 1960-ima i 70-ima, pokušala je poslati što više indijskih Tamila natrag u Indiju. Oduzeto im je državljanstvo i prisiljeni su se vratiti u Indiju. Budući da je većina indijskih tamilskih obitelji u tom trenutku bila na Šri Lanki više od jednog stoljeća, oni su se "vraćali" u zemlju koju nikada nisu vidjeli, i nisu imali želju živjeti u njoj. Ovo je bio jasan pokušaj

vlade Šri Lanke da smanjiti prisutnost Tamila na otoku. Na kraju su indijski Tamili koji su preživjeli kampanje depopulacije 60-ih i 70-ih godina dobili državljanstvo Šri Lanke, kao nagradu za njihovu lojalnost vladi u građanskom ratu. Ipak, indijski Tamili koji su protjerani nisu se uspjeli vratiti. Pod pretpostavkom da su stope rasta indijskih Tamila bile slične onima Tamila u Šri Lanki, to znači da su Sinhalezi uspjeli ukloniti oko 2 milijuna Tamila s otoka, radikalno mijenjajući demografsku ravnotežu“ (Čičak, R.,1989).

Nakon osamostaljenja države 1948. godine, Tamili na Sri Lanki bili su zainteresirani za očuvanje *statusa quo* u načinu raspodjele ekonomske i političke moći. Za razliku od istočnih Bengalaca koji su ne samo bili u većini u istočnom krilu prvobitnog Pakistana, već su činili više od polovine ukupne populacije zemlje, Tamili na Šri Lanki uživaju takav status samo regionalno čineći 18,2 % u ukupnom stanovništvu otoka. Međutim, iako u manjini, Tamili su bili dobro etablirani u administrativnom i profesionalnom sektoru i stoga zainteresirani za stanovite ustavne garancije koje bi im osiguravale zadržavanje postignutog statusa. Takva su im obećanja spremno dala rukovodstva većinske zajednice s kojom su održavali odnos takmičarske suradnje. No kada je na Otoku, sredinom 1950-ih, nastupila era masovne politike i kada etnički identiteti postaju daleko više branjeni nego prije, takva se ravnoteža poremetila.

Tab. 1. Etnička struktura Sri Lanke, 2012. (procjena)

Etnička grupa	Udio u ukupnom stanovništvu	Vjerska struktura	Udio u ukupnom stanovništvu	Jezici	Udio u ukupnom stanovništvu
<i>Singalezi</i>	74.9%	Budisti	70 %	Singaleški (službeni)	80 %
<i>Šrilankaški Tamili</i>	11.2%	Hindusi	12,6 %	Tamilski (službeni)	28,5 %
<i>Indijski Tamili</i>	4. 2%	Hindusi		Tamilski	
<i>Šrilankanski Mauri</i>	9.2%	Muslimani	9,7 %	Tamilski	
		Rimokatolici	6,1 %	Sinegalski, Tamilski, Engleski	23,8 %
		Ostali kršćani	1,3 %	Sinegalski, Tamilski, Engleski	
		Drugi	0.5%	Razno, Engleski	
Ukupno	23,326,272 (100 %)				

Izvor: CIA Facts, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/sri-lanka/summaries/>

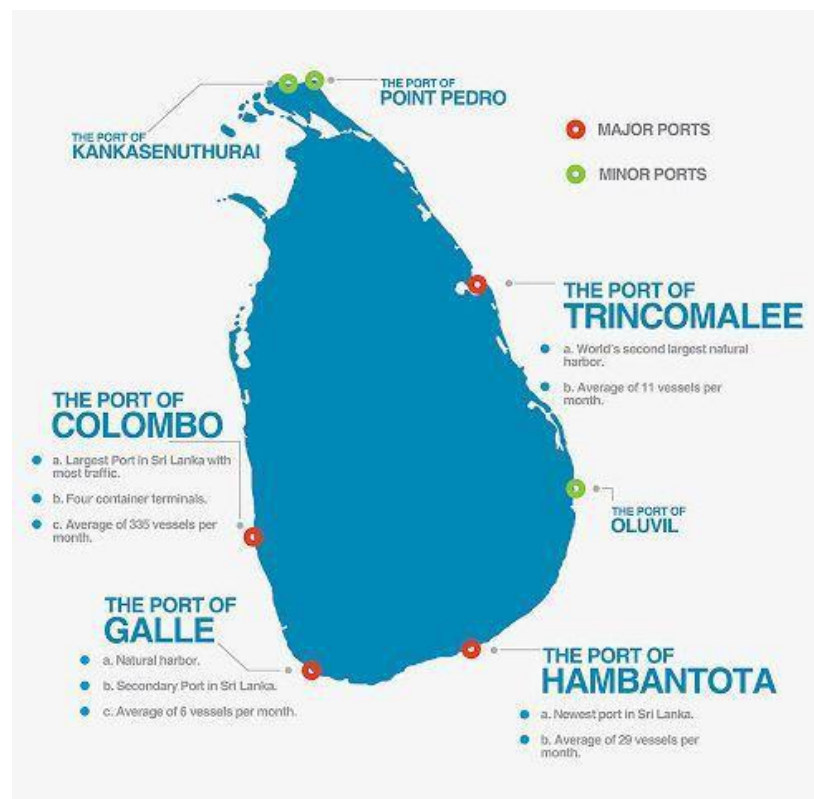
Iako su glavni ciljevi napada sinhaleško-buddhističkog pokreta bili katolicizam i engleski jezik njihovo je nastojanje jednako išlo za ustoličenjem sinhaleškoga kao jedinog službenog jezika. Upravo je u ovom aspektu došlo do sukoba interesa sinhaleško-tamilske zajednice, s razloga kako subjektivnih tako i objektivnih (Čičak, R., 1989).

Strateška važnost Šri Lanke

Strateška važnost Šri Lanke proizlazi iz njezinog geostrateškog položaja u Indijskom oceanu. Trincomalee, na njevoj istočnoj obali, jedna je od najboljih prirodnih luka na svijetu. Bruto domaći proizvod (BDP) Šri Lanke postupno je porastao uz trenutne i stalne faktorske troškove usprkos pobuni i domaćim previranjima. Bruto nacionalni proizvod (BNP) također je postojano rastao.

U Šri Lanki također postoje odgovarajući objekti za podršku u smislu lučke i druge infrastrukture za popravke i popravke srednjeg opsega. Angažirana u stvaranju objekata u Trincomaleeju, Šri Lanka ima potencijal postati pomorsko središte za brodski promet u regiji. Šri Lanka je zapravo u boljem položaju za pružanje prekrcaja, usluga skladišta i drugih pogodnosti za brodove od Singapura.

Sl. 5. Glavne pomorske luke Šri Lanke

Izvor: Embassy of Sri Lanka - France, <https://www.srilankaembassy.fr/en/page/869-colombo-international-maritime-logistics-conference>

Što se tiče geopolitičke sigurnosti, prijetnje nacionalnoj sigurnosti Šri Lanke su unutarnje, a ne vanjske. Tamijska pobuna je najteža od njih, uključujući napade na vojne i civilne ciljeve diljem otoka. Drugi izvor nestabilnosti su ljevičarske nacionalističke sinhaleške skupine koje se protive tamijskoj autonomiji. Vanjske prijetnje nacionalnoj sigurnosti su dugoročne, a ne neposredne, i uključuju rivalstvo između regionalnih i svjetskih supersila za utjecaj nad Indijskim oceanom. Indija je izrazila odlučnost da spriječi SAD ili Kinu da uspostave pomorsku prisutnost u Šri Lanki. SAD je 1980-ih pokušao instalirati navodnu relejnu stanicu Glasa Amerike sjeverno od Colomba, što je Indija smatrala potezom koji ima vojne implikacije. SAD je otkrio mogućnost izgradnje međunarodne zračne luke u regiji Kuda Oya na jugu otoka u veljači 2004. To se poklopilo s naglim porastom posjeta američkog Pacifičkog zapovjedništva Šri Lanki. Indija je odmah odgovorila ponudivši nadogradnju zračne luke Jaffna pod uvjetom da nijedna druga međunarodna sila neće imati pristup toj zračnoj luci. Indijsko-šrilankaški mirovni sporazum iz 1987. sprječava bilo koju zemlju osim Indije da koristi Trincomalee na istoku. Indija namjerava izgraditi i autocestu Trincomalee-Mannar kako bi povezala Trincomalee s tjesnacem Palk. U tijeku su planovi za postavljanje elektrane na ugljen u Trincomaleeju koju financira Indija.

Indijska naftna korporacija (IOC) ušla je u sektor maloprodaje nafte u Šri Lanki. Od 359 državnih prodajnih mjesta za prodaju nafte u Šri Lanki, 100 sada pripada IOC-u. *Sinopec Ltd.* (Hong Kong), tvrtka u kineskom vlasništvu, pokušala je ući u sektor maloprodaje nafte u Šri Lanki, ali nije uspjela. U međuvremenu, Indijska korporacija za naftu i prirodni plin nastoji istražiti i razviti potencijalne rezerve nafte u tjesnacu Palk, tj. Sethusamudram. *Hindustan Petroleum* predlaže ulazak u maloprodajni sektor na otoku unatoč tvrdokornom protivljenju Sinhaležana. Ako ove inicijative uspiju, Indija bi na kraju kontrolirala dvije trećine maloprodajnog sektora nafte Šri Lanke, cijeli veleprodajni sektor i monopolizirala bi istraživanje i razvoj naftnih rezervi kod Jaffne/Mannara.

Geopolitika Šri Lanke ima veliki utjecaj na sigurnost Indije. Zbog geopolitičkog položaja Šri Lanke u Indijskom oceanu, u Šri Lanki se danas nastoji pozicionirati velik broj stranih država koje financijski ulažu u nju. Šri Lanka ima vrlo važan strateški položaj u Indijskom oceanu u usporedbi s drugim južnoazijskim zemljama – najprometnija brodska ruta istok-zapad je samo 6 do 10

nautičkih milja od otoka. Svake godine više od 60 000 brodova, 2/3 svjetske nafte, i 50 % svih svjetskih kontejnera prolazi ovom rutom. Šri Lanka je bitna i za vojne baze i pomorsku sigurnost u Indijskom oceanu – vrlo je važno mjesto za uspostavu pomorske baze za nadgledanje Indijskog oceana i sve prometnijih brodskih putova. Zemlje poput Pakistana, Bangladeša i Maldiva imaju svoju geografsku i stratešku važnost, ali iz pomorske strategije, Šri Lanka ima više koristi.

Plovni putovi u Indijskom oceanu postali su važni za širenje globalne trgovine Indije. Zato se koncept "strateškog jedinstva" između Indije i Šri Lanke dugo smatrao ključnim za sigurnost Indije. Gestrateški položaj u Indijskom oceanu te razvoj pomorskih luke Colomba, Trincomalee, Hambantota i Galle povećalo je njezin značaj. I u budućnosti će Šri Lanka biti na važnosti zbog međunarodne plovne prometne rute u Indijskom oceanu. Zbog njene geopolitičke situacije i važnosti, miješanje stranih sila u Šri Lanku je sve veće. To utječe na indijsku nacionalnu sigurnost. Što se tiče opće nacionalne sigurnosti, u Šri Lanki je od 1983. do 2009. bjesnio građanski rat između pretežno singalske vlade i Tigrova za oslobođenje tamilske države. Gotabaya Rajapaksa pobijedio je na predsjedničkim izborima u studenom 2019. te je za novog premijera imenovao svojeg brata, bivšeg predsjednika Mahindu Rajapaksu. Koalicija stranaka koja se okupila oko predsjednika, Savez za slobodu naroda Šri Lanke, premoćno je pobijedila na parlamentarnim izborima održanima u kolovozu 2020. Premijer Mahinda Rajapaksa prisegnuo je pred svojim bratom Gotabayom Rajapaksom. U rujnu 2020. podnesen je kontroverzni 20. prijedlog izmjene zakona, kojim bi se povećale izvršne ovlasti predsjednika te oslabile uloge premijera i parlamenta. Najozbiljnija gospodarska kriza u povijesti te zemlje dovela je 2022. do masovnih prosvjeda. Visoke cijene sirovina i nestašica osnovnih potrepština i energije prouzročile su dosad nezabilježene nemire. Prosvjedi su počeli u travnju 2022., kad su stotine tisuća ljudi sudjelovale u uglavnom mirnim prosvjedima na kojima se zahtijevala ostavka predsjednika Rajapaksa. U srpnju 2022. tisuće ljudi upale su njegovu službenu rezidenciju, pa je predsjednik pobjegao vojnim zrakoplovom prvo na Maldive, a onda u Singapur. Obojica su dali ostavku, i predsjednik Gotabaya Rajapaksa i premijer Mahinda Rajapaksa.

Ranil Wickremesinghe izabran je za novog predsjednika 20. srpnja 2022. On je pak 22. srpnja 2022. za novog premijera imenovao Dinesha Gunawardenu. Otkad je Wickremesinghe postao predsjednik, skupine za ljudska prava optužuju vladu za represiju nad prosvjednicima. Policija je posljednjih tjedana pritvorila desetke prosvjednika, a većina ih je od tada puštena na slobodu uz jamčevinu.

Šri Lanka prvi put u povijesti nije podmirila svoj dug te je s MMF-om dogovorila novi program za potporu makroekonomskoj stabilnosti i održivosti duga. Bivši predsjednik Gotabaya Rajapaksa vratio se u zemlju. Šrilančani krive njegovu vladu za najgoru gospodarsku krizu na otoku u povijesti. Pad deviznih pričuva doveo je do teške nestašice hrane i goriva. U rujnu 2022. vlada Šri Lanke postigla je preliminarni sporazum s MMF-om o zajmu u iznosu od 2,9 milijardi USD (<https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hr/sheet/181/juzna-azija>).

Maldivi

Na Maldivima postoji konstantna promjena utjecaja između Pekinga i Delhija. Nakon posljednjih izbora, stranka koja je favorizirala stranu Pekinga je izbačena i Delhi je ponovno stekao veći utjecaj, što je bilo uočljivo kroz prisutnost indijskog premijera na ceremoniji prisege novog predsjednika Maldiva. Ove promjene u Maldivskom vodstvu, utjecale su na veze s obje zemlje. Godine 2017. predsjednik Yameen potpisao je sporazum o slobodnoj trgovini s Kinom na što je Indija oštro reagirala. Odnos između dva susjeda je međutim poboljšán pod novom upravom predsjednika Ibrahima Mohammada Soliha koji je preuzeo vodstvo na Maldivima 2018. godine i oživio bliske strateške veze sa Indijom. Ne zaboravljajući međutim, da Maldivi uvelike ovise o Kini u svojem turizmu. I posljedično, bilateralne konzultacije koja pokrivaju, među ostalim, probleme kao što je reprogramiranje kineskih dugova i oživljavanje turizma, ponovno su održane nakon četverogodišnje stanke, između Kine i Maldiva.

Indo-ruski odnosi

Rusija je tradicionalni prijatelj i povjerljivi partner od ranih godina indijske neovisnosti i imala je bliske političke i strateške odnose s Indijom tijekom desetljeća. Ti su odnosi cvjetali u svim smjerovima u vrijeme Sovjetskog Saveza, također i zato što su indijski odnosi sa SAD-om u tim hladnoratovskim danima bili ograničenog opsega.

Indija ima zajedničke obrambene projekte s Rusijom za proizvodnju borbenih zrakoplova SU-30 i tenkova T-90 te protubrodskih projektila Brahmos. Indija također razmatra ulaganja u energetski sektor, posebice istraživanja nafte u Sibiru i Sahalinu-3. Ostali potpisani sporazumi dopuštaju Indiji korištenje ruskog navigacijskog sustava koji se sastoji od 14 satelita, poznatog kao *Glonass*. Indija je također ušla u pregovore s Rusijom o nabavi dodatna četiri nuklearna reaktora od po 1000 MW za svoju elektranu Koondun Kalam (ranije su planirana samo četiri). Moskva i Delhi također

su se složili održavati zajedničke vojne i pomorske vježbe svake godine, a obrambeni pakt iz 1996. je nadograđen kako bi se omogućila prodaja nuklearnih reaktora.

Rusija podupire nastojanja Indije za stalnim mjestom u Vijeću sigurnosti UN-a, i daje prednost njenom zahtjevu za stalnim članstvom u Šangajskoj organizaciji za suradnju — regionalnoj grupi srednjeazijskih država, Rusije i Kine.

Regija Indijskog oceana - pregled

Indijski ocean treća je najveća vodena površina na Zemlji i pokriva 20 % Zemljine površine. To je topli ocean, ali nije otvoren, tj. ne proteže se od pola do pola. Ovo su vode bogatstva, ali i sukoba, ovisno o tome tko ih može iskoristiti za svoje ciljeve. Postoji vrlo dobar razlog zašto se ta vodena masa naziva "Indijski" ocean. Indijski poluotok strši 1980 kilometara u Indijski ocean. 50 % bazena Indijskog oceana nalazi se u krugu od 1500 kilometara od Indije, što je stvarnost koja ima strateške implikacije. Kao koherentan strateški prostor, regija ima niz važnih međunarodnih pomorskih putova koji osiguravaju najkraće i najekonomičnije pomorske rute između Atlantskog i Tihog oceana. Koristi ih više od polovice svjetske trgovačke flote, uključujući 30 000 tankera godišnje. Budući da je riječ o geostrateškoj, multikulturalnoj i multiideološkoj regiji, postojala je duga povijest sukoba oko kontrole nad regijom.

Na Indijski ocean otpada jedna trećina svjetskog kontejnerskog transporta, „nosi“ jednu trećinu svjetskog rasutog tereta i dvije trećine svjetskih energetske linije. Ima pet uskih „grla“ za kontrolu ulaska u svoje vode: Rt dobre nade, Bab-el-Mandeb, Hormuški tjesnac, Malački tjesnac i Sundski tjesnac. Produžeci Indijskog oceana su Crveno more, Perzijski zaljev, Arapsko more, Bengalski zaljev i Andamansko more. Područje Indijskog oceana ima mineralne resurse koji uključuju 80 % svjetskih rezervi zlata i 65 % svjetskih ugljikovodika, osim kositra, gume, kobalta, kroma, mangana i nikla.

Indijsko geostrateško, okruženje je u biti pomorsko. Područje između Adenskog zaljeva (Bab-el-Mandeb) i Malačkog tjesnaca smatra se sferom utjecaja Indije. Indija je jedna od 6 zemalja u svijetu koje su razvile tehnologiju za vađenje minerala iz dubokog morskog dna. Prema pomorskom pravu, zbrajanjem morskih plovni putova koji se sastoje od teritorijalne zone od 20 kilometara, granične zone od 40 kilometara i isključive gospodarske zone (EEZ) od 320 kilometara, Indija ima isključiva prava na istraživanje rudnog bogatstva u području od 150 000 četvornih kilometara u Indijskom oceanu, što je područje gotovo jednako njenoj kopnenoj masi.

Ovo dodatno područje daje Indiji suverena prava nad svim resursima u pogledu aktivnosti za gospodarsko iskorištavanje i istraživanje mora. Indija ima status pionirskog investitora u ovoj regiji, a ujedno je i šesti najveći proizvođač ribe u svijetu.

Trideset i šest zemalja ima izravan izlaz na Indijski ocean. U regiji Indijskog oceana postoji i 11 kopnenih država (Srednjoazijske republike su vrijedne pažnje po tome što iz njih nijedna rijeka ne teče u more). Postoji niz malih i velikih otoka u regiji Indijskog oceana koji nude luke i aerodrome. Indija ima 1 197 otoka u Indijskom oceanu (572 u Andamanu i Nikobaru – od kojih je 38 naseljeno i 23 u Lakshadweepu – od kojih je 10 naseljeno. Osim toga, postoji 447 otoka na zapadnoj obali i 151 otok na istočnoj obali). Zabrinutost Indije za sigurnost vis-à-vis Indijskog oceana stoga se vrti oko sigurnosti kopna, sigurnosti otočnih teritorija, osiguranja pomorskih interesa (uključujući naftna postrojenja na moru) te očuvanja kulture i vrijednosti. Mora se zapamtiti da su Andamanski i Nikobarski otoci bili okupirani od strane Japana tijekom Drugog svjetskog rata.

Velike rezerve ugljikovodika iskorištavaju se u morskim područjima Saudijske Arabije, Irana, Indije i Zapadne Australije. Procjenjuje se da 40 % svjetske proizvodnje nafte u moru dolazi iz Indijskog oceana. Pješčane plaže bogate teškim mineralima, i naslage u moru aktivno eksploatiraju Indija, Južna Afrika, Indonezija, Šri Lanka i Tajland. Eksplozija prekooceanske trgovine učinila je trgovinu ranjivijom, ne samo u očitom smislu da su gospodarstva postala međusobno ovisnija, već i zato što se, čak i dok se količina isporučene robe povećavala, broj značajnih prijevoznika tereta smanjio zbog povećanja veličine komercijalnih brodova, od supertankera do kontejnerskih brodova. Mnogo manje prijevoza plovi morima danas nego prije jednog stoljeća.

Indija stoga ima potencijal dominirati strateškim pomorskim putem. Ona je uspostavila svoje prvo trostruko zapovjedništvo, u Port Blairu na Andamanima. Planira razviti Port Blair kao strateško međunarodno trgovačko središte i izgraditi naftni terminal i pretovarnu luku u zaljevu Campbell na Nikobarskom otočju. Lakadivski otoci također nude mogućnost Indiji da svoju moć projicira prema zapadu. Indija je samo 800 kilometara udaljena od američkih vojnih objekata u Omanu. Trgovina sa Zaljevskim državama važan je aspekt indijskog gospodarstva od davnina.

Indija je članica i Konzultativne skupine stranaka Ugovora o Antarktiku i tamo je već postavila dvije znanstvene baze sa stalnim osobljem - Dakshin Gangotri 1983. i Maitri 1989. Izgradila je zračnu pistu na Antarktici za servisiranje budućih misija, nakon što je tamo završila nekoliko uspješnih slijetanja.

Indijski ocean je "vitalno more" za Indiju, čiji je sjeverni dio od goleme ekonomske i strateške važnosti. Indijsko gospodarstvo u usponu uključuje nova tržišta za uvoz i izvoz. Vanjskopolitička orijentacija Indije prema istočnim susjedima potaknula je interes i pozornost. Biti pomorska nacija sa otočnim susjedima povećala je potrebu za sigurnim pomorskim putovima u vodama koje leže između njih. Najprometnija svjetska točka u tjesnacu Malacca, koja se nalazi ovdje, dodaje složenost strateškom faktoru.

Prijetnje u regiji Indijskog oceana

Od Malačkog tjesnaca do Roga Afrike, piratstvo je velika prijetnja. Izravna šteta koju bi teroristi-pirati mogli učiniti je ograničena, ali bi njihovi zločini vjerojatno ometali regionalnu trgovinu, s ekonomskim posljedicama, od gubitka poslovanja i prihoda od carina do poskupljenja osiguranja koja štete podjednako krhkim gospodarstvima i multinacionalnim korporacijama. Najgori scenarij bili bi pirati pod pokroviteljstvom terorista. Poznato je da su Bangladeš, Mijanmar i Tajland izvori i kanali za pomorsko krijumčarenje i trgovinu oružjem. Oslobodilački tigrovi Tamil Eelama (LTTE) također koriste strane brodove za naoružanje. Procjenjuje se da oko 30 % ukupne ilegalne trgovine oružjem u svijetu stigne do Indije.

Indija je jedinstveno smještena između dva glavna dijela svijeta koji proizvode drogu i narkotike, naime, Zlatnog polumjeseca - uključujući Afganistan, i Zlatnog trokuta - koji obuhvaća regije sjevernog Tajlanda, istočnog Mijanmara i zapadnog Laosa. Indija je stisnuta između njih i stoga je pogodan i ranjiv kanal i odredište za trgovinu drogom i ljudima. Pomorski putevi od Tajlanda do Bangladeša i Indije posebno jačaju u ovoj opasnoj trgovini. Trgovina drogom, kao i njezina proizvodnja i distribucija često se doživljavaju kao najlakši oblik financiranja subverzivnih aktivnosti. Prisutnost oslobodilačkih organizacija je i uzrok i posljedica krijumčarske trgovine. Simptomatično za to su ilegalne migracije i trgovina ljudima. Ovaj problem će uskoro zasjeniti drogu kao najveći ilegalni posao na svijetu.

Sve navedeno je u suprotnosti s nastojanjima da se uspostavi velika trgovačka zona na Indijskom potkontinentu, a Indija je razvijala i planove za lakše putovanje i trgovanje u regiji. Zamišljene su transnacionalne ceste i željezničke pruge te smanjenje pograničnih kontrola, ali je napredak spor. Najveće su podjele na granicama Indije i Pakistana te Indije i Bangladeša, jer je u biti riječ o vjerskim podjelama. I u Indiji je posljednjih godina prisutan porast hinduskog nacionalizma.

Za zaključak

Južna Azija danas, u smislu geostrateške stvarnosti, predstavlja sljedeću sliku:

- Pojava uspona Indije do njene prirodne nadmoći u regiji. Poput poslovične kornjače, uporno je u pokretu da postane regionalna sila u Aziji i ključna globalna sila.
- Pakistan kao 'država koja kvari' i 'razmažen' je do te mjere da je završio kao 'propala država'. Budućnost Pakistana je ugrožena zbog nedostatka političke i ekonomske nestabilnosti kao posljedice toga što je dopustio da ga vanjske sile koriste kao pijuna.
- Indijske oružane snage danas su vojska sposobna podnijeti velike gubitke u svakom sukobu.

Indija se danas ističe u Južnoj Aziji i kao:

1. Politički stabilna i funkcionalna demokracija.
2. Četvrto najveće gospodarstvo svijeta sa značajnim stopama gospodarskog rasta.
3. IT velesila s najvećim izvozom snage znanja.

Suvremena povijest južne Azije dokazuje da zbog složene strateške asimetrične ravnoteže 'igre s nultom sumom' nisu opcija.

Kinesko-indijski rivalitet je jedan od zabrinjavajućih obilježja geopolitičke strukture Južne Azije. U Indijskom oceanu preuzima sva obilježja klasične sigurnosne dilema. S jedne strane, Kina strahuje da bi Indija mogla pokušati spriječiti vitalne energetske tokove, vjerojatno u dosluhu sa SAD-om. S druge strane, Indija je zabrinuta da Kina, u izgradnji svog potencijalnog utjecaja u cijeloj regiji Indijskog oceana (uključujući cijelu regiju Južna Azija), nastoji "loviti u mutnim vodama" onoga što New Delhi smatra svojim dvorištem. Velik dio ovoga proizlazi iz pogrešnog tumačenja; na primjer, mnoge kineske aktivnosti na jugu Azije mogu se u biti smatrati komercijalnim (ali i sa elementom strateške zaštite). Međutim, Indija ima razloga za zabrinutost zbog dugogodišnjeg prijateljstva, pa i strateškog odnosa između Kine i Pakistana. Kina je zaoštrila svoj stav o spornoj granici s Indijom od 2007., te je intenzivirala svoje pravo na indijsku državu Arunachal Pradesh, koja ima 1,1 milijun stanovnika. Kontrola bi proširila kineski utjecaj do podnožja strateški važne Himalaje i stavila Peking u položaj da kontrolira velik dio voda na prostoru istočne Indije. Indija to nikada ne bi prihvatila.

Sl. 6. Sporna područja između Indije i Kine

Izvor: JapanForward, <https://japan-forward.com/is-bhutan-shifting-its-stand-on-its-border-with-china/>

Indijsko-kinesko rivalstvo predstavlja novu borbu za prevlast, ali bez povijesne pozadine. Odnosi Indije i Kine su u dalekoj prošlosti obično bili produktivni: primjer je širenje budizma od Indije do Kine u srednjoj i kasnoj antici. Unatoč pitanja Tibeta, u kojem je tibetanska autonomija ili neovisnost Indiji geopolitički interes, ali bi očitio bila štetna za Kinu, visoki zid Himalaje u biti odsijeca stanovništvo dviju zemalja jedne od drugih. Tek posljednjih desetljeća, razvojem vojnih snaga na Istoku - razvija se pomorska, zračna i raketna moć, stvara se novi potencijal za geografiju sukoba.

Južna Azija treba staviti sa strane svoje razlike kako bi se mogla pretvoriti u radno-intenzivno proizvodno središte nakon Kine, zahvaljujući svojoj jeftinoj radnoj snazi i položaja u blizini naftom i plinom bogatog Perzijskog zaljeva. Da bi se ovo dogodilo, odnosi Indije i Pakistana moraju se poboljšati, dopuštajući SAARC-u da igra svoju pravu ulogu u razbijanje ekonomskih i sigurnosnih barijera u regiji.

Odnos država Južne Azije prema Australiji nije napredovao desetljećima. Australija je velika sila na Indijskom oceanu, s drugom najvećom mornaricom u regiji nakon Indije, te golemom zonom

potrage i spašavanja koja se proteže sve do Šri Lanke. Ali ostatak juga Azija ne smatra Australiju strateškom silom u regiji Indijskog oceana.

Na široj globalnoj razini, kako uspon Azije mijenja strukture globalne moći, NR Kina i Indija imaju veći udio u održavanju međunarodne sigurnosti. To će pak zahtijevati sveobuhvatan dijalog između azijskih sila u usponu — NR Kine i Indije — s jedne strane strane i SAD-a kao glavnog pružatelja sigurnosti u Aziji - s druge strane. Dvije strane trebaju gledati dalje od tradicionalne podjele "suverenosti" i "intervencije". Ono što trebaju učiniti je razviti ravnotežu između vrijednosti, sposobnosti i razboritosti u odlučivanju kada upotrijebiti silu i što predstavlja legitimnu uporabu sile od strane Vijeća sigurnosti UN-a. NR Kina i Indija se moraju pomaknuti od "obrambenog suvereniteta" do "odgovornog suvereniteta". Vlastito iskustvo SAD-a u regiji Bliski istok u posljednjem desetljeću i njegova potreba za izbjegavanjem vojnog avanturizma u inozemstvu usred slabljenja domaćeg gospodarstva, može pružiti osnovu za istinski dijalog o rješavanju problema kako bi se počeli rješavati tradicionalni i netradicionalni sigurnosni izazovi u suvremenom međunarodnom sustavu.

Pitanja s kojima se suočavaju južnoazijske nacije su različita i transnacionalna u prirodi. Kao takvima, nijedna pojedinačna država ne može ih rješavati jednostrano. Stoga je potrebno tražiti paradigmu koja će omogućiti holistički pogled sigurnosti koja pokriva sve njene dimenzije i omogućuje južnoazijskim narodima da rade zajedno za mir i razvoj. Geostrateško okruženje regije i priroda prijetnji sugeriraju da sveobuhvatni model sigurnosti može pružiti praktično rješenje za Bangladeš u njegovom razvoju i traženju sigurnosnih ciljeva. Takav će koncept također omogućiti drugim južnoazijskim narodima da preusmjere svoje percepcije sigurnosti i rade i surađuju zajedno u postizanju sigurnosti sa zajedničkom vizijom razvoja.

Ipak, ratovi će i dalje biti opcija – oni će postati jeftiniji primjenom robota (stvarna borba bit će sve više zadatak robota i bespilotnih letjelica, UCAN – *Unmanned combat aerial vehicles*), ali neće postati rjeđi – novi veliki ratovi ne mogu se isključiti. Rat je duboko ukorjenjen u svjetski gospodarstveni sustav i može se očekivati da će ih biti onoliko dugo koliko postoje prirodni resursi i želja za njihovom kontrolom.

Literatura i izvori

Ashrat, S., 2023: Bangladesh: From Geopolitical Irrelevance To Key Player In Shaping Future Of Asia – OpEd, <https://www.eurasiareview.com/10032023-bangladesh-from-geopolitical-irrelevance-to-key-player-in-shaping-future-of-asia-oped/>

Awad, Ramkishan S., Todkar, B. D., 2021: The geo-strategic position and importance of Sri Lanka, Palarch Journal of Archeology of Egypt, 18(8), <https://archives.palarch.nl/index.php/jae/article/view/9641> (preuzeto 23.11.2023.)

Europski parlament, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hr/sheet/181/juzna-azija> (preuzeto 22.11.2023.)

Čičak, R. 1989: Etnicitet i etnički konflikt u Južnoj Aziji, *Migracijske teme*, 5 (2-3), 179-190.

Gordon, S., 2012: Interview, *Policy*, vol. 28., Num. 1

Italian institute for international political studies, 13.11.2020., <https://www.ispionline.it/en/publication/india-china-competition-himalayas-nepal-and-bhutan-28258> (preuzeto 22.11.2023.)

Kaplan, R., 2010: South Asia's Geography of Conflict, Center for new American Security, <https://www.cnas.org/publications/reports/south-asias-geography-of-conflict>

Marshall, T., 2018: *U okovima geografije – 10 zemljovida koji govore što morate znati o globalnoj politici*, Znanje, Zagreb

Marshall, T., 2021: *Doba podjela, Zašto u svijetu niču novi zidovi?* Znanje, Zagreb

Mohan, C. R., 2013: Emerging Geopolitical Trends and Security in the Association of Southeast Asian Nations, the People's Republic of China, and India (ACI) Region, Asian Development Bank Institute – ADBInstitute, Tokyo, Japan

Rahman, S. 2007: United States interests In South Asia and Geo-strategic options for Bangladesh, NDC journal, <https://ndcjournal.ndc.gov.bd/ndcj/index.php/ndcj/article/view/47> (22.11.2023.)

Randers, J., 2014: Globalna prognoza za sljedećih 40 godina, 2052. Mate, Marketing tehnologija.

Rishi, G., 2023: Nepal's Geopolitical Crossroads: Balancing China, India, and the United States, <https://asiasociety.org/policy-institute/nepals-geopolitical-crossroads-balancing-china-india-and-united-states> (Preuzeto 24.11.2023.)

Sing, C.H., 2012: A geo-strategic overview of the extended South Asian region, South Asia Defence And Strategic Yearbook,

https://www.academia.edu/5293233/A_GEO_STRATEGIC_OVERVIEW_OF_THE_EXTENDED_SOUTH_ASIAN_REGION

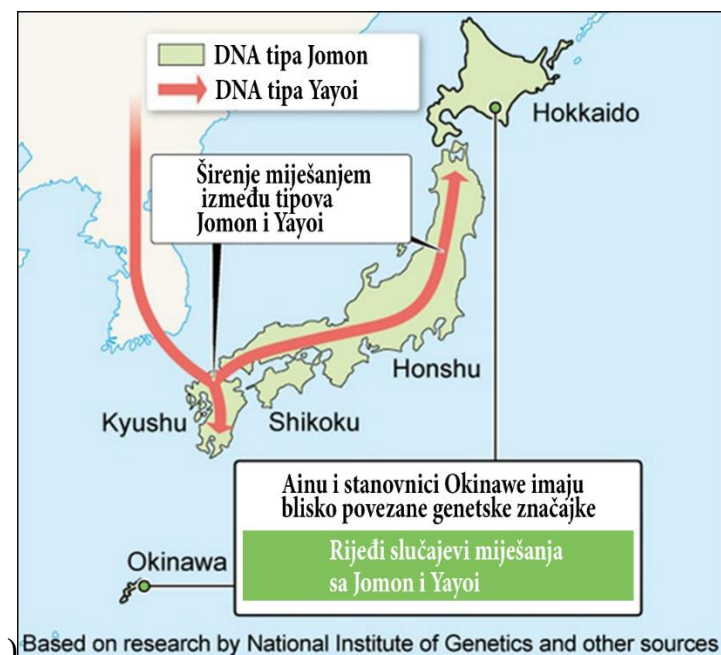
Traxl, H., 2021: Special Series on the Strategic Review of Global Hotspots, Austria Institut für Europa und Sicherheitspolitik, *Fokus*, 9/21

Vidušić, E., 2016: *Drugi hladni rat*, Naklada Bošković, Biblioteka stvarnost 14

6. SOCIO-EKONOMSKA PROBLEMATIKA JAPANA

Novija otkrića dokazuju da su prvi ljudi živjeli u Japanu prije pola milijuna godina, a sigurno je da su bili ondje prije 130.000 godina. Prije otprilike 13.000 godina, u doba holocena (sadašnje razdoblje između ledenih doba) stvoreno je veće, tehnološki savršenije društvo koje nije bilo poljoprivredno. Najčešće se naziva *Jōmon* prema „vrpčastim ukrasima“ ili *jōmonukoji* se nalaze na pronađenoj keramici. Ova kultura jačala je i slabila tijekom 10 tis. godina sve do prije 2.500 - 2.000 godina. Riječ je o zajednici koja je živjela od plodova mora i lova na životinje. Dolaskom novopridošlica iz Koreje 300. g.pr. Krista i uvođenjem novih vještina kao što je uzgoj riže te obrada željeza, razvila se u poljoprivredno društvo sa željeznim i brončanim alatima koje nazivamo kulturom *Yayoi*. Stoljećima je to poljoprivredno društvo postajalo sve složenije i veće te je oko 250. do 300. godine naše ere imalo velike lokalne države. Tada dolazi do kraja spomenute kulture i početka sljedećeg razdoblja Kofun, tj. razdoblja političkog ujedinjenja (Totman, 2003).

Sl. 1. Prostorna distribucija DNA tipova Jomon i Yayoi

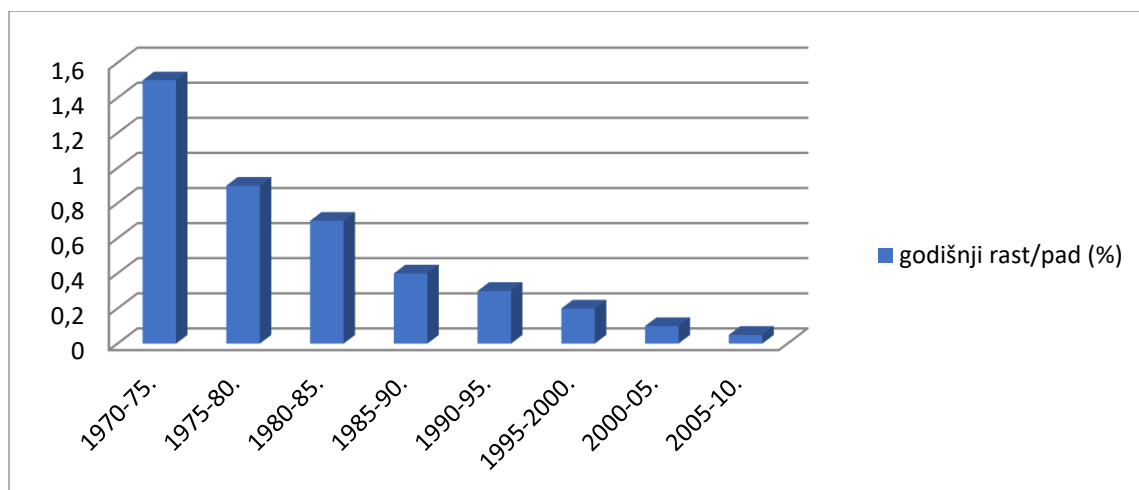
Izvor: www.heritageofjapan.wordpress.com

Demografska problematika Japana danas

Godine 1872. u Japanu je živjelo 34,8 milijuna st., 1900. god. 43,8 milijuna st., 1950. god. 84,1 milijun st., 2000. god. 126,9 milijuna st., 2015. 126.597 mil. st., a 2022. 124.214 mil. st. Najveći je porast zabilježen 1920-ih (7,9 % ili 1,5 % godišnje u razdoblju 1925–30.), te osobito nakon 2. svjetskog rata (15,3 % ili 2,9 % godišnje 1945–50). Od 1975. stopa porasta sve je manja, da bi u razdoblju 2005–10. iznosila samo 0,2 % ili 0,05 % godišnje (Hrvatska enciklopedija).

U kontekstu velikog gospodarskog razvoja nakon 2. svj. rata japansko je društvo, dakle, prolazilo tijekom desetljeća kroz važne demografske promjene. Npr. nakon 2. svjetskog rata u zemlju se iz bivših kolonija vratilo oko 6.000.000 Japanaca (vlada je svoje kolonijalna osvajanja opravdavala prenapučenošću Japana). Ipak, najznačajniji proces u demografskim kretanjima, bilo je smanjenje stope nataliteta i starenje stanovništva (Goldstein, 2008a). Rastući natalitet je u godinama nakon 2.svj. rata, vlada kontrolom rađanja i pobačajima nastojala smanjiti što je u narednim godinama postiglo značajne rezultate. Ipak, kao posljedica bolje prehrane i javnog zdravstva, produžio se životni vijek pa je broj stanovnika i dalje rastao (Totman, 2003).

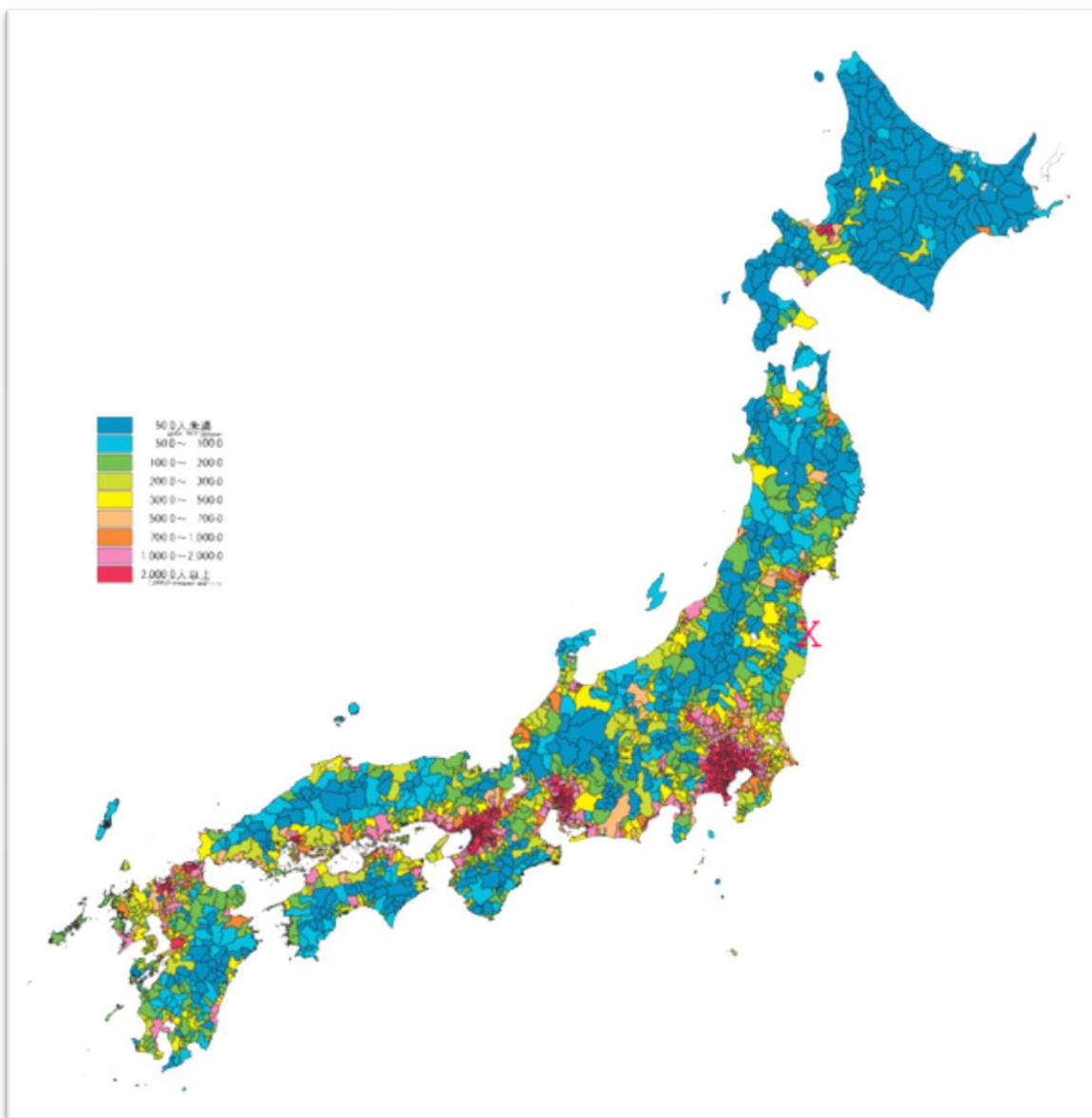
Sl. 2. Kretanje broja stanovnika Japana 1970-2010., prosječne stope rasta/pada

Izvor: www.newgeography.com

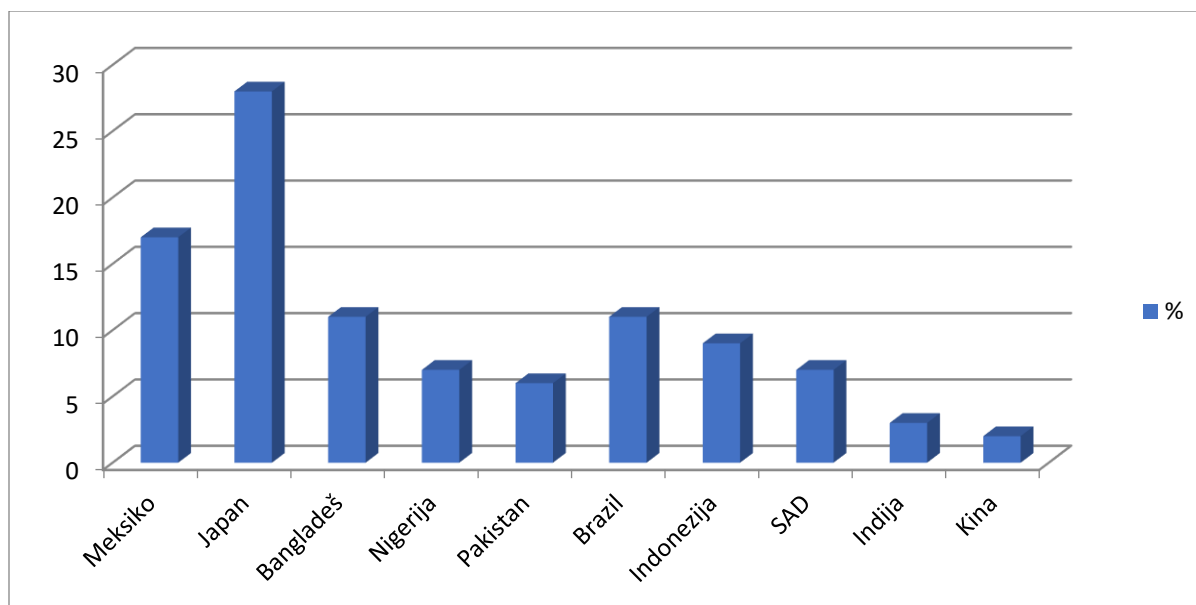
Po broju stanovnika Japan je u posljednjih 40-ak godina pao sa šestoga na deseto mjesto (2010.), a po gustoći (343,4 st./km²) s četvrtoga na sedmo mjesto u svijetu (među državama s 10 ili više milijuna stanovnika). Izvan domovine živi 1.182.557 Japanaca (2011.), od toga 388.457 u SAD u i 140.931 u Kini (Hrvatska enciklopedija). Od većih otoka najrjeđe je naseljen Hokkaido (65 st./km², 2010.), a najgušće Honshu (448 st./km²; prefektura Tokyja 6.288 st./km²). Od nizine Kanto u središnjem dijelu otoka Honshu preko Nagoye i Osake do Kitakyushua na SZ kraju otoka Kyushu pruža se gospodarski najvažniji dio Japana s metropolitanskim područjima Tokyja s Yokohamom, Nagoye i Osake. U njima živi 51% stanovništva zemlje (Hrvatska enciklopedija).

Sl. 3. Gustoća naseljenosti japanskih otoka, broj stanovnika na km² u 2005. g.

Izvor: <http://livepopulationof.com>

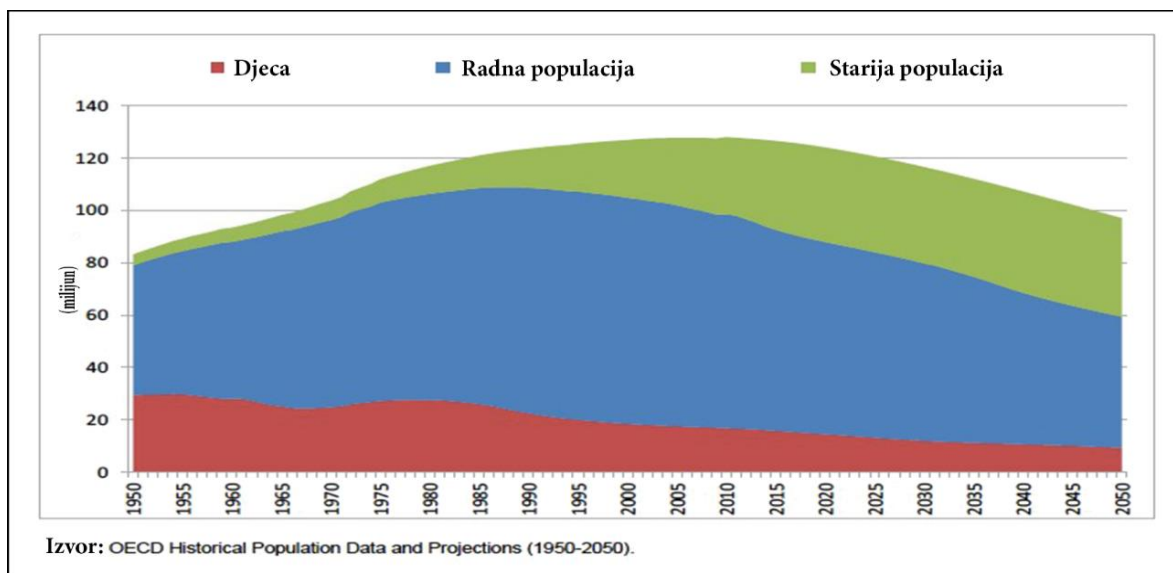
Sl. 4. Udio populacije u glavnim urbanim područjima u državama s preko 100 mil.st.

Izvor: www.newgeography.com

Starenje stanovništva u Japanu može stvoriti velike probleme u pogledu raspoložive radne snage i troškova društva. Stoga je pitanje koje se povezuje s općim demografskim kretanjem – proces imigracije. Prema podacima iz početka 1990-ih u zemlji je bilo oko 600.000 legalno i barem 300.000 ilegalnih useljenika (Goldstein, 2008). Ipak, imigracijska politika nije rješenje za japanske vlasti pa one i dalje odobravaju vrlo mali broj dozvola za useljavanje. Prema popisu iz 2010. zabilježeno je 1.648.037 stranaca - od čega je najviše Kineza (460.459), Korejaca (423.273), Brazilaca (153.166) i Filipinaca (145.950). Na Hokkaidu živi oko 25.000 pripadnika naroda Ainu, prastanovnika otoka (iako ima i izvora koji govore o njihovom nešto manjem broju).

Sl. 5. Udio stanovništva Japana prema dobnoj kategoriji, 1950. i projekcija do 2050.

Izvor: OECD, Historical population data and projections (1950-2050), <http://oecdinsights.org/2016/04/11/the-case-of-the-shrinking-country-japans-demographic-and-policy-challenges-in-5-charts/>

Od popisa 2010. broj stanovnika smanjuje se zbog sve većega prirodnoga pada stanovnika. Stopa nataliteta (8,3 ‰) niža je od stope mortaliteta (9,9 ‰), pa je prirodno kretanje negativno (−1,6 ‰, 2011); smrtnost je dojenčadi (2,3 ‰, 2011.) među najnižima u svijetu. Zbog prirodnoga pada stanovništvo ubrzano stari: u dobi do 14 godina je samo 12,5 % st., od 15-24 je 9,4 % st., od 25-54 je 38 % st., u dobnoj kategoriji od 55-64 je 12,06 % stanovnika, dok je starijih od 65 godina 29,2 % (2022.). Srednja dob: 48,6 god.

Danas je u Japanu kulturna razina vrlo visoka i nema nepismenih. Glavna su sveučilišta Tokyo (osnovano 1877.), Kyoto (1897.), Tohoku (Sendai, 1907.), Kyushu (Fukuoka, 1911.), Hokkaido (Sapporo, 1918), Osaka (1931) i Nagoya (1939). Razvoj industrije i nagla urbanizacija utjecali su na porast udjela gradskog stanovništva, koji je iznosio 15 % u 1900., 37 % u 1930., 78,8 % u 2000., a 90,7 % u 2010. (Hrvatska enciklopedija).

Stanovnici su šintoisti ili budisti ili prakticiraju obje vjeroispovijesti istodobno; kršćana je 1,7%, a ostalih 7,9% (2010). Budistički hramovi u potpunosti su odvojeni od države još u razdoblju Meiji. Razni novi religijski pokreti definirani su kao budističke i šintoističke sekte, dok su šintoistički hramovi koji nisu pripadali sektama Shintō (90 % od ukupnog broja tih hramova) definirani kao nereligiozni objekti, a najveći su dobivali novčanu pomoć od države. Kasnije su postojali povremeni sukobi oko odnosa crkve i države, ali je narod općenito i dalje slijedio vjersku

praksu bez vidljivih promjena u odnosu prema vjerskoj praksi prethodnih naraštaja - unatoč sve snažnijoj političkoj retorici o jedinstvenom japanskom šintoističkom nasljeđu i njegovom božanskom poslanju. Sudbinu šintoističkih i budističkih hramova nije toliko određivala državna politika, koliko društveno-gospodarska zbilja.

Tijekom teških godina hramovi svih vrsta su bili prepušteni propadanju, jer su primali tek malu potporu vjernika i imali skromne prihode od iznajmljivanja zemlje i drugih oblika poslovanja u slučaju slavnih zdanja, od njihova pretvaranja u turističke atrakcije. No poslije se, u razdoblju Showa Genroku (1688-1704.) i njihovo stanje popravilo zahvaljujući visokoj cijeni zemlje, procvatu turizma i sveopćem zanimanju javnosti za očuvanje „tradicionalne kulture“, među kojima su najslavniji bili hramovi i svetišta te njihove riznice. Kao rezultat toga, institucionalni šintoizam i budizam su ponovo procvjetali – broj šintoističkih hramova, zbog desetljeća srastanja sela s gradovima, od oko 175.000 iz 1879. smanjio se do 1940. za 50 %, a tijekom 1950-ih ukinuto ih je još oko 10.000. Njihov broj se od tada kreće oko 80.000, dok je budističkih hramova oko 75.000 (Totman, 2003).

Na rubovima institucionalne religije pojavile su se i „nove religije“ (*shin shukyo*). Neki od sektaških pokreta javili su se potkraj razdoblja Edo, a mnogi drugi, kao i nekolicina kršćanskih, pojavili su se od razdoblja Meiji na dalje, većinom u ruralnim područjima. U teškim vremenima, nakon 1945., bili su vrlo popularni, ali su mnogi zbog seljenja ljudi u gradove i zapošljavanja u industriji izgubili svoje sljedbenike, a pojavile su se i širile druge sekte – više orijentirane na gradove, doktrinalno privlačnije i opremljene modernom tehnologijom. Neke od tih novih religija postigle su uspjeh kao institucije i postigle dovoljan broj sljedbenika tako da su izgradile velike središnje hramove i osnovale ogranke radi školovanja svećenika, stvaranja doktrinarnih tijela, duhovnih vježbi itd. Većina ih je doživjela značajne promjene u broju sljedbenika, a od 1990. samo šest sekti (od njih 40) ima više od milijun sljedbenika. Novi su pokreti manje važni kao institucije, a više kao izraz religioznosti ljudi (Totman, 2003).

Imigracija

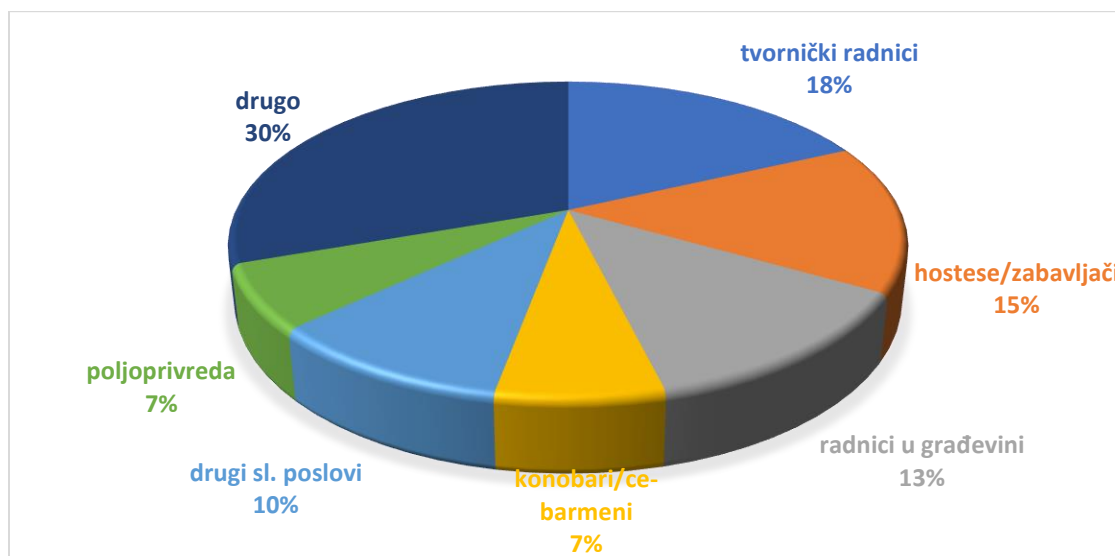
Već 2006.g. broj japanskog stanovništva počeo je eksponencijalno opadati. U smislu dostupne radne snage to i nije bilo posebno važno jer se računalo s tim da će se poslovi ili automatizirati ili obavljati *offshore*. Ipak, potražnja za niskoplaćenim radnicima radi zaposlenja u radno-intenzivnim industrijama se povećala.

Japan je ujedno povijesno ksenofobičan. Vladine politike i javno mišljenje dijele zajedničku perspektivu: misle da se prisutnost stranaca mora kontrolirati te ih držati na dovoljnoj udaljenosti od svakodnevnog života Japanaca. Ipak, stranci dolaze u sve većem broju, neki čak s lažnim vizama i putovnicama. Ujedno sa sobom dovode svoje obitelji i formiraju nova kućanstva s Japancima. Velik dio tih imigranata su žene koje dolaze raditi u „zabavnoj industriji“. Dobrovoljno ili prisilno doseljavanje azijskih žena u Japan traje već 100-tinjak godina. Pojava je postala vrlo kompleksna i strukturirana kada su se oformile mreže brokera, lanaca prostitucije i japanskih klubova u raznim gradovima, koji su regrutirali i „distribuirali“ strane žene. Većina japanskih žena stekla je pak dovoljno moći da izbjegnu raditi u prostituciji pa su njihovo mjesto zauzele strankinje. Japanska vlada pa i sami Japanci ignoriraju eksploataciju tih žena svodeći ih na „ostale“.

Jedna od najžešćih rasprava u Japanu vodi se oko toga treba li dopustiti lakšu imigraciju ili ne, ulazak većeg broja stranaca ili ne. U odnosu na druge države, Japan je praktički homogen, s manje od 5 % ne-Japanaca. Strani migranti bi diverzificirali zemlju, pomogli promijeniti/pomladiti dobnu strukturu, a mogli bi pomoći i ekonomiji osiguravajući radnike za teške, „prljave“ i opasne poslove, dakle one koje Japanci izbjegavaju. Japanci ipak ne žele imigante i njihovi su osjećaji protiv njih opće poznati i uobičajeni.

Imigranti iz zemalja u razvoju (iz II Azije) doživljavaju još i veći stupanj diskriminacije jer je uzrečica „Japan je za Japance“ vrlo popularna. Na nekim mjestima (salonima, barovima ili kupalištima) mogu se čak vidjeti natpisi „Samo za Japance“. Velik dio Japanaca za društvene probleme (zločini, seksualno prenosive bolesti i sl.) također krive strance (Weightman, 2012).

Sl. 6. Ilegalni strani radnici u Japanu prema vrsti posla koju obavljaju

Izvor: Vogt, G., 2015.

Manjine u Japanu

Kako se s napretkom industrijalizacije promijenilo društvo, promijenio se i život mnogih manjinskih skupina u Japanu, naročito skupine *burakumin*, Korejaca, Kineza, pripadnika naroda Ainu i stanovnika otočja Ryukyu.

- *Burakumin* (*Eta* ili „prljavi“)

Burakumin ili brdska sirotinja, diskriminirana je još od ere Meiji pa su vlasti u njoj vidjele potencijalni politički problem kao i stvarni gubitak produktivnih snaga zemlje. Uglavnom je bila riječ o prostitutkama, prosjacima, zabavljačima i sl. Borba protiv diskriminacije trajala je tijekom 1930-ih, ali je njihov politički pokret oslabio. Pripadnici siromašnih gorštačkih zajednica, koji su se i nakon 2.svj. rata suočavali s diskriminacijom, obnovili su svoje prijeratne organizacije i strategiju otvorene i izravne borbe protiv lošeg postupanja te vršili pritisak na vlasti da ispravi tu nepravdu.

1960-ih kada je gospodarstvo cvjetalo, izvršen je pritisak na dužnosnike, pa su 1969. donijeli zakon kojim su odobrena sredstva za uređenje ulica, gradnju škola, bolnica i stambenih četvrti u burakuminskim zajednicama i za subvencioniranje stanarina i dr. potreba siromašnih obitelji. S vremenom su pripadnici ove skupine počeli pronalaziti i bolje plaćene poslove tako da su sve većem broju svojih članova obitelji mogli omogućiti obrazovanje i utjecajnije veze, a postali su i pokretljiviji i nastanjivali se izvan svojih zajednica. Dakle, nekadašnji problemi su im se smanjili,

ali je i dalje bilo pojava diskriminacije i sukobljavanja (Totman, 2003). Smatra se da je u Japanu još oko 2-3 mil. burakumina. Burakumin su čak bili i fizički odvajani u posebnim urbanim getima, a prilikom zaposlenja ili sklapanja braka često im se provjeravalo porijeklo (Weightman, 2011).

- *Pripadnici naroda Ainu*

Prastanovnici Japana došli su na ovo područje, pretpostavlja se, iz područja Sibira. Osim razlike u izgledu, u odnosu na većinske Japance, koriste i drugačiji jezik.

Većina pripadnika naroda Ainu je još polovicom 19.st. bila povezana s ribarskim poslovima i trgovinom u vlasništvu pripadnika skupina *Wajin* tj. Japanaca (većinsko stanovništvo). Ti poslovi su mijenjali gospodarstvo, kulturu, zdravstvenu skrb, i način života naroda Ainu, uglavnom nagore. Naglim naseljavanjem i ekspolatacijom otoka Hokkaido u vrijeme Meijija taj se razvoj ubrzao pa je do 1914. g. ostalo vrlo malo „tradicionalne“ kulture i gospodarstva naroda Ainu. 1920-ih je polovica uposlenih pripadnika toga naroda radila kao siromašni najamni zemljoradnici obrađujući zemlju koju su dobili na upotrebu 10-20 godina prije, a većina ostalih bili su radnici u raznim poduzećima u vlasništvu pripadnika skupine Wajin (kako su se u vrijeme Tokugawa zvali japanski stanovnici otoka Hokkaida). Ostatak je živio od državne pomoći.

Japanski dužnosnici koji su se bavili otokom Hokkaidom i oni zaduženi za javni red i socijalnu skrb smatrali su da je narod Ainu „rasa koja izumire“, koja je još više od Korejaca predodređena za asimilaciju i narod koji će u kulturnom, biološkom i ekonomskom smislu postati „Japanci“. To se gledište odražavalo i u socijalnoj i obrazovnoj politici prema tom narodu, ali je zbog predrasuda i diskriminirajućeg ponašanja njihovih susjeda Japanaca i kolega na poslu učinkovitost tih japanskih programa uvijek bivala problematičnom. Asimilacija se nije dogodila, a ujedno se i veća pozornost posvećivala gospodarskom razvitku otoka, često na štetu naroda Ainu.

Ni sami Ainu nisu odobravali takvu politiku vlade, iako su mnogi prihvatili politiku asimilacije i slagali se da je obrazovanje ključ te strategije. No neki su se protivili službenoj politici kojom se nastojao uvesti japanski jezik umjesto njihova i zabraniti tradicionalnu simboliku poput tetoviranja i nošenja naušnica. Za mnoge su temeljni problem bile predrasude i diskriminirajući odnos skupine Wajin, ali problemi su bili i demoralizacija i alkoholizam pripadnika Ainu. Do 1930-ih oko 20.000 pripadnika naroda Ainu s otoka Hokkaido izgubilo je većinu svojih nacionalnih obilježja što je bio rezultat 200-godišnjeg neprestanog društveno-gospodarskog miješanja sa Japancima.

Godine 1930. državni su dužnosnici uspostavili suradnju s onim čelnicima Ainu koji su bili skloni asimilaciji te osnovali i financirali Ainu Kyokai – udruženje koje je imalo zadaću promicati

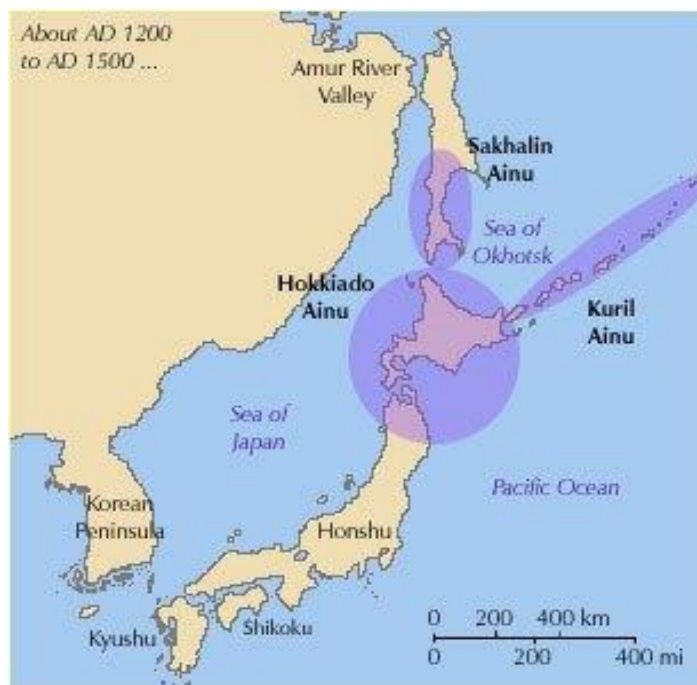
dobrobit toga naroda u skladu s ciljevima japanske vlade. Krajem desetljeća Udruženje se počelo baviti pitanjima socijalne skrbi i obrazovanja te donekle nastojalo uključiti djecu Ainua u opće obrazovanje i sve više mladih ljudi upućivalo na visokoobrazovne ustanove. No problemi predrasuda, siromaštva i demoralizacije nisu nestali.

Sve veća odlučnost japanskih vlasti glede industrijalizacije Hokkaida bez obzira na njenu štetnost za kulturu Ainua, te niza drugih čimbenika, kao što je izloženost bolestima koje su donijele skupine Wajin i gubitka neovisnog načina života – dobrobit i samopoštovanje naroda pretrpjeli su snažan udarac. Kao i u drugim društvenim osobno obilježenim odnosima među etničkim skupinama, predrasude donose diskriminaciju, nepovoljne životne uvjete i nemogućnost normalnog funkcioniranja.

Ainu su 1960-ih počeli zahtijevati ispravljanje stoljetnih nepravdi, što je dovelo do ujedinjenja aktivista 1970-ih uglavnom u Tokiju, radi poboljšanja života naroda Ainu promičući osjećaj „pripadnosti narodu Ainu“ i „oslobođenja“ naroda. Prihvatili su taktiku čelnika *barakumina* i izravno oštro napadali svaki potez Japanaca koji su smatrali rasističkim. Protivili su se izgradnji industrijskih postrojenja koja su ugrožavala ribarstvo i druge interese naroda Ainu. Umjesto japanizacije nastojali su se ujediniti kao „narod“ Ainu te su osmislili zastavu, poučavali su i izlagali svoju umjetnost, rukotvorine, običaje i jezik, što je bilo namijenjeno zabavi i obrazovanju njihovih pripadnika, a ne turistima.

Tijekom 1980-ih zajedničkim djelovanjem različitih čimbenika (veće državne financijske pomoći, školovanja pripadnika Ainua, nadolaska novih naraštaja) polako su se popravljali međuetnički odnosi, a nacionalistički pokret Ainua je slabio. Mnogi pripadnici Ainua bili su 1990-ih integrirani u japanski način života, a postojao je i velik broj miješanih brakova. Većinu njih nije privlačio separatizam Ainua (Totman, 2003). Danas pripadnika ovog naroda u Japanu ima nešto manje od 25.000.

Sl. 7. Rasprostranjenost Ainu naroda

Izvor: heritageofjapan.wordpress.com

- *Korejci*

Danas u Japanu živi oko 600.000 etničkih Korejaca, potomaka 2,5 milijuna sunarodnjaka koji su dospjeli u Japan novačenjem u vojsku ili kao prisilna radna snaga tijekom 35-godišnjeg razdoblja japanske kolonijalne vlasti u Koreji (Weightman, 2011). Njihov je broj naročito porastao između dva svjetska rata, tj. 1920-ih i 30-ih godina. U velikom su broju putovali na japanske otoke, i s otoka u Koreju. U Japan su ih privlačila izvješća o mogućnostima zapošljavanja u tvornicama, rudnicima i građevinskim poduzećima, a iz Koreje su bježali zbog životnih teškoća u zemlji u kojoj je rastuće stanovništvo nastojalo preživjeti od poljodjelstva koje je sve više usmjeravano na proizvodnju namirnica za potrebe japanskog tržišta.

Korejci su uglavnom čak i nakon 2. svj. rata, kada je ih bilo oko 2 mil., stanovali nagomilani u pansionima ili nastambama rudarskih gradova kao i u rubnim dijelovima velikih gradova. U Japanu je o njima vladalo mišljenje da su prljavi, lijeni te da im se ne može vjerovati, a da su spremni raditi prljave poslove za bijedne plaće. Oko polovice Korejaca bilo je nepismeno te krajnje siromašno i nenaviklo na gradski život. Opasnima su se smatrali korejski studenti. Od 1940-ih Korejci u Japanu su politički podijeljeni – na one koji su podupirali režim u Sj. Koreji i na one sklonije Juž. Koreji. Korejci odani Sj. Koreji bili su u većoj mjeri izolirani iz japanskog društva te

su živjeli neovisno od njega. Ipak do 1980-ih status svih Korejaca se dosta poboljšao i omogućio im bolji životni standard. Od 1990-ih povećava se i postotak naturalizacije i sklapanja brakova s Japancima (Totman, 2003).

Urbanizacija

Pisana povijest Japana započinje nakon sredine 6.st. kada je iz Kine i Koreje uveden budizam i kinesko pismo. Do tada povijest nije bilježena jer Japanci nisu razvili svoje pismo. Prije uvođenja budizma, japanska su naselja uglavnom bila privremena i kratkotrajna, ali s rastom kineskih utjecaja i uvođenjem novog načina života, razvila se nova politička i društvena organizacija kao i reforma zemlje i planiranje gradova, ali u promjenjenom – japanskom obliku, tj. kineski su utjecaji japanizirani.

Iako se obično smatra da je razvoj modernog Japana, pa tako i onaj urbani, počeo s Meiji restauracijom, činjenica je da su čak 250 godina prije postavljeni temelji za moderni urbani sistem. Sam koncept grada prepoznat je i podvrgnut akulturaciji još u vrijeme gradnje Nare (710.g.) i perioda Heian tj. od 794.g. naše ere, a možda čak i ranije (Kornhauser, 1976).

Dakle, urbani razvoj Japana može se pratiti još od 8. st. kada su se osnovala prve stalne prijestolnice - *Heijo-kyo* (danas Nara) i *Heian-kyo* (danas Kyoto). Većina je ostalih naselja tog vremena varirala u svojoj važnosti unutar mreže naselja, osim Kyota koji je ostao urbani centar i neprekidna prijestolnica Japana od 794. do 1868.g. (i Kyoto je imao razdoblja slabijeg razvoja pa i slabljenja, a bio je i djelomično razoren nekoliko puta). I drugi su kasniji gradovi nastali kao prijestolnice glavnih nizinskih područja (reljefno najpogodniji za naseljavanje), uglavnom na Pacifičkoj obali, pa se i današnji život Japana odvija na području koje se nalazi na navedenom prostoru dužini oko 885 km. U drugim, perifernim dijelovima, razvili su se gradovi manjeg značenja i nižeg urbanog ranga (Kornhauser, 1976).

Uskoro nakon prijestolnica izgrađeni su i drugi gradovi ugl. u vojne ili političke svrhe su imali neko strateško značenje. Neki su, poput Naniwe (današnja Osaka) osnovani radi potreba putnika. Tijekom 15. i 16.st. kako je središnja vojna vlast u Japanu oslabila, gradovi su se počeli razvijati oko dvoraca regionalnih vladara. Poticaj za urbani rast bili su, dakle, utvrđeni dvorci-gradovi (*jokamachi*), od kojih je jedan od najvažnijih bila Osaka (veliki dvorac bio je izgrađen 1583.g.). Dvorac je služio kao jezgra urbanog rasta Osake. Čak su i vladine politike poticale razvoj ovog i

drugih gradova. Većina je gradova u ovom periodu japanske povijesti (feudalnom) cvjetala na osnovi prekomorske trgovine i gusarstva.

U Tokugawa (Edo) periodu (1603-1868.) stvorene su trajne osnove za modernu gradsku mrežu Japana i na toj mreži razvio se ubrzo moderan sustav gradova. U tom razdoblju i grad Edo je postao najvažniji grad države, kao pokazatelj snage i moći tadašnjeg režima (Kornhauser, 1976). Nakon 1630—ih zabrana vanjske trgovine stimulirala je unutarnju razmjenu dobara i usporedo s njome rast gradova, iako su neki dotad uspješni gradovi doživjeli stagnaciju i pad. Manji feudalni dvorci su uništeni stavljajući u fokus aktivnosti oko glavnog dvorca u regiji, tj. glavnom mjestu aktivnosti. Ujedno, za vojne vođe koji su postupno počeli graditi političko jedinstvo u starom Japanu, takvi su neovisni gradovi mogli biti potencijalna opasnost i garancija njihovog uništenja. Stoga su bili razoreni i njihov je utjecaj na moderni urbani razvoj Japana izostao. Kao posljedica, glavni su dvorci privukli stanovništvo iz okolnih mjesta i time se konsolidirali kao stalna naselja. Njihov je položaj odnosno lokacija uvijek bila vezana uz neke glavne točke u prostoru, kao što su planinski prijevoji, gazovi rijeka, zaštićene luke i druge slične točke, ili čak na mjestu gdje se nalazilo nekoliko njih. U tim uvjetima uspjeh gradova ovisio je o sposobnosti zaleđa da proizvede dovoljno hrane (riže) i druge robe, pa su oni bili više administrativni i komercijalni centri, nego isključivo vojni (Kornhauser, 1976).

Gradovi-dvorci nisu bili jedini tip gradova u Japanu. Uz njih još su postojali:

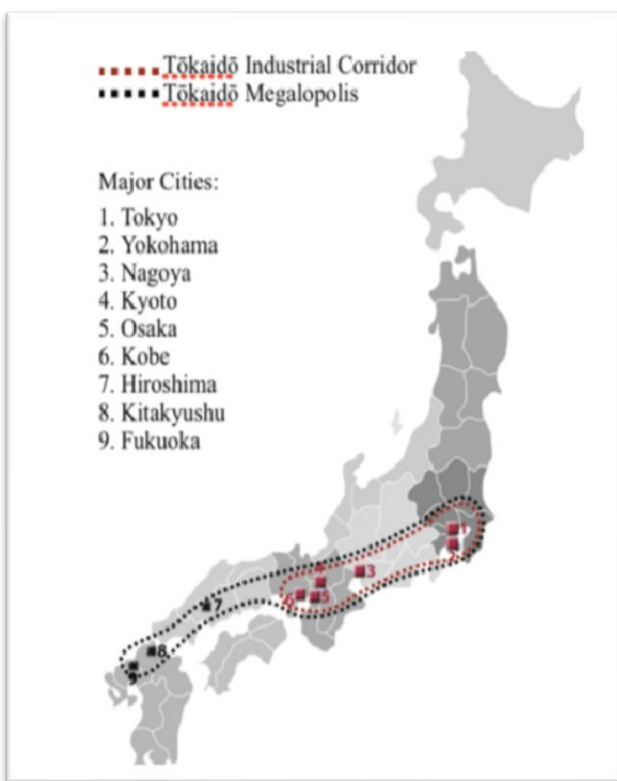
- Gradovi luke (*minato-machi*) - od 1630-ih pa do 1850-ih, osim Nagasakija, osnovne funkcije ovih gradova bile su domaća trgovina, ribolov, gradnja brodova i slične aktivnosti. Mnogi su od njih prosperirali, naročito oni koji su bili uključeni u trgovinu rižom ili oni koji su imali ulogu prometnih centara naročito za gradove manjeg značenja (uglavnom alternativne rezidencije velikaša koji su na zahtjev cara dio godine morali provesti u Edo). Neki od ovih gradova vrlo su stari, a drugi tzv. „slobodni“ gradovi cvjetali su na osnovi vanjske trgovine i gusarstva prije perioda Edo. Samo je manji dio njih opstao do današnjih dana, većinom oni na pacifičkoj obali i obali unutrašnjeg mora (Setonaikai). Naravno, da bi se uspješno orijentirali na moderno trgovanje morali su sagraditi potpuno nove luke ili proći ogromnu dogradnju kako bi mogli primiti moderne brodove. Većina ih je ostala na razini lokalnih funkcija u obliku malih izoliranih luka usmjerenih na lokalno ribarenje, izgradnju brodova, sakupljanje algi i morske trave, uzgoj bisera itd.

- Poštanski gradovi (*shukuba-machi*) – za ovaj sustav gradova imale su veliko značenje alternativne rezidencije koje su utjecale na izgradnju ili popravke cestovne mreže usmjerene na Edo i koje su zbog, u to doba, teškoća i sporosti putovanja zahtijevale česta odmorišta. Takva su mjesta bila velika i brojna, a sama naselja živopisna, sa stajama za konje i opremu, spavaonicama za sluge, čajana, gostionicama, bordelima i dućanima. Život u njima prikazan je na mnogim slikama, ali i u proznim djelima. Mnoga od ovih naselja uspješno su se preorijentirala u moderne gradove ili su se nakon 1868. inkorporirali kao dio velikih konurbacija. Neki su izgradnjom suvremenih mreža cesta postala važna cestovna čvorišta.
- Religijski centri (*monzen-machi*) – morfološki su ovi gradovi bili slični gradovima-dvorcima, prvenstveno onima prije Edo perioda, sa hramom (budističkim) ili svetištem (šinto) kao glavnim mjestom aktivnosti. Postanak ovih gradova može se pratiti još u davnu povijest. Obično su bili dosta udaljeni i nedostupni, s naglaskom na sadržajima za hodočasnike. Neki su se održali i nakon 1868.g. što je ovisilo o raznim faktorima. Najpoznatiji takav grad koji se održao do danas je Nagano, koji je i glavni grad prefekture. Kasnije su uz religijski, povećanjem dostupnosti, ovi gradovi dobili i turistički značaj.
- Trgovački gradovi (*ichiba-machi*) – u ovom slučaju riječ grad je možda neopravdana, jer je uglavnom bila riječ o naseljima koja su se održavala/trajala određeni vremenski period ovisno od trgovaca, njihovih kupaca, a sama mjesta prodaje bila su dogovorena unaprijed, tj. određena običajima. Jedino su veća naselja imala trajnu strukturu. Ova naselja formirala su se uglavnom na raskrižjima prometnica. Ovakve gradove se prepoznaje po sufiksu *ichi* (što znači sajam ili trgovište). Kasnije su neki od tih gradova, uvođenjem željeznice, postali željeznička čvorišta na koje se kasnije nadovezala sitna industrija i druge aktivnosti. Njih se može naći i danas u Japanu, iako se kod većih gradova tijekom vremena razvila i neka druga funkcija. Najveći od tih gradova danas je Yokkaichi, u području Nagoye.
- Toplički gradovi (*onsen-machi*) – lokalni resorti su se razvili vrlo rano u Japanu s obzirom na bogatstvo toplih izvora odnosno kao posljedica geoloških osobitosti Japana. Njihov je rast često bio usporen, zbog udaljenosti od glavnih aktivnosti. Danas gotovo svaki važniji grad ima poveznicu s ovakvim mjestima, a neki su proširili toplice do neviđenih razmjera. One danas imaju drugačiju funkciju i od mjesta opuštanja i mira postale su mjesta

okupljanja ljudi iz prenatrpanih gradova i uglavnom imaju rekreacijsku svrhu. Mnogi od gradova toplica su se s vremenom spojili s većim gradovima, a njihova imena su izbrisana iz popisa naselja (Kornhauser, 1976).

Gradovi na Hokkaidu tzv. „pionirski gradovi“ počinju se osnivati tek nakon Meiji restauracije (Sapporo, Otaru, Asahikawa), a prvotno su služili kao obrambene predstraže uglavnom protiv Rusa na sjeveru. Kasnije su poslužili i kao centri za daljnji razvoj drugih naselja na otoku. Gradovi su također bili povezani cestama kako bi se potakao razvoj i trgovina, a najpoznatija je bila Tokaido cesta koja je povezivala Osaku i Edo (Tokyo), prijestolnicu. Do polovice 18. st. Tokio je već imao 1 mil. st., a sa poslijeratnim razvojem i rastom urbano-industrijske regije gradovi duž Tokaida razvili su se u Tokaido megalopolis (Weightman, 2011).

Sl. 8. Industrijski koridor i megalopolis Tokaido

Izvor: Stan, Deguchi, 2017.

Toj jakoj urbanizaciji je doprinio demografski rast u prvom dijelu 20.st., posebno na otoku Hokkaido koji je iz pograničnog područja, između dva svjetska rata ubrzano prerastao u integralni dio Japana, ali je industrijska urbanizacija na tom otoku ugrozila ostatke naroda Ainu. Tehnološke

su promjene bile toliko velike da su urbana središta uistinu poprimila izrazito industrijski karakter. No, ključna su varijabla bile luke. Gradile su se duž cijele obale, u prvom redu jer se roba većinom izvozila morskim putem, a i stoga što je preko njih prelazio sav prekomorski teret. Jedan primjer modernog lučkog urbanog središta bio je Kawasaki u blizini južnog ruba Tokija, koji je svoj današnji globalno orijentirani, industrijski karakter počeo poprimati 1920-ih zahvaljujući svojoj pogodnosti za pomorski promet i prekomorsku trgovinu. U to vrijeme pojavili su se slični tvornički kompleksi i na JJ strani Tokija, u blizini Osake i oko drugih obalnih gradova, što je imalo bitnu ulogu u porastu i urbanizaciji japanskog stanovništva.

Urbani rast se nastavio i dalje, pa je u odnosu na 1920. godinu kada su postojala samo 2 milijunska grada, a 1940. g. četiri, 1990. bilo je već 11 milijunskih gradova s ukupno 25.300.000 st. Od tih 11 gradova čak 10 je bilo smješteno na koridoru od Tokija do Shimonosekija i na tom su potezu glavna područja naseljavanja dosegla divovske razmjere. To se posebno odnosi na šire područje Tokija koje se s vremenom proširilo na velik dio ravnice Kantou kojem živi oko četvrtine ukupnog japanskog stanovništva. Istovremeno su šireći gradovi „progutali“ obližnje manje gradove i sela, a zakoni o urbanizaciji i gradskim zonama vrlo su malo utjecali na smještaj industrije, trgovačkih i stambenih četvrti. Stoga japanska urbanizacija u industrijskom periodu nije podlijegala nekim pravilima jer je namjena zemljišta podložna stalnim promjenama. Dakle, osnovno obilježje japanske urbanizacije i stambene izgradnje postaje prenapučenost – ona je posljedično dovela do visokih cijena zemljišta, naročito u velikim gradovima.

Zbijanje ljudi na malim prostorima u Japanu bilo je još izraženije zbog japanske topografije i tektonske nestabilnosti zemljišta: relativni nedostatak ravničarskih područja povećalo je potražnju za iskoristivim zemljištem, a zbog opasnosti od potresa usporena je gradnja nebodera. Osim toga potrebi zbijanja ljudi pridonosile su i porezne mjere glede zakupa zemlje, posebno u Tokiju koji je privlačio doseljenike iz cijelog japanskog otočja, ali i drugih zemalja – stoga mnogi dijelovi gradskog zemljišta nisu mogli biti pretvoreni u stambene četvrti (Totman, 2003).

Urbanizacija je dovela i do veće pokretljivosti glede promjene mjesta i uvjeta stanovanja jer su ljudi neprekidno mijenjali radna mjesta, velika poduzeća selila su radnike iz jednog ogranka u drugi, a obitelji koje su postajale imućnije selile su se iz manjih stanova u veće stanove ili u vlastite kuće. Zbog ovisnosti Japana o globalnim izvorima sirovina, povećana prostorna pokretljivost nije bila ograničena samo na Japan, već i na međunarodnu razinu. Tehnološka promjena koja je omogućila ovu posljednju vrstu pokretljivosti bio je porast putovanja zrakoplovom, koja su

cvjetala razvojem putničkog prijevoza. Bilo je i sve više onih koji su odlazili u druge zemlje na školovanje i radi znanstvenog istraživanja. Ti su se Japanci vraćali u Japan s novim potrebama koje su se širile na šire slojeve japanskog društva pa je uskoro japansko društvo postalo dijelom globalnog industrijskog svijeta (Totman, 2003).

Japanske regije¹⁹

U japanskom arhipelagu je 430 naseljenih otoka. Administrativno Japan je podijeljen na 47 prefektura (*ken*) koje odgovaraju statusu provincija u drugim zemljama, a svaka prefektura pripada određenoj regiji (kojih je 8 odn. 9, jer se Okinawa ponekad izdvaja kao samostalna regija, a ponekad zajedno s Kyushuom). Regije nisu formalno određene, jer nemaju vlastitu upravu i druga administrativno-upravna tijela. Od 47 prefektura dvije su urbane prefekture (*fu*): Osaka i Kyoto, jedna metropolitanska (*to*): Tokio, i jedna otočna (*do*): Hokkaido prefektura sama za sebe. Svaka od prefektura ima svog guvernera tj. upravitelja. Lokalno stanovništvo se u mnogim slučajevima snažno poistovjećuje sa svojom regijom. Međusobno se regije i prefekture razlikuju prema geografskim, kulturnim, društvenim, ali i ostalim obilježjima. Na lokalnoj razini u Japanu se još razlikuju (veliki) gradovi (*shi*), mali gradovi (*cho*) i sela (*son*), svaki sa svojim zakonodavnim mehanizmima i administrativnom upravom. Prefekture, idući od sjevera prema jugu su sljedeće:

✓ Hokkaido

Hokkaido je japanski najveći sjeverni otok, a karakteriziraju ga velika područja pod farmama, planinski reljef i nešto manji gradovi (u odnosu na druge gradove Japana) kao što su Sapporo i Asahikawa. Broj stanovnika koji živi na otoku je 5,5 mil. Najveća je prednost ove regije njen prirodni okoliš koji omogućuje veliku poljoprivrednu proizvodnju, a značajno je i ribarstvo.

✓ Tohoku

Tohoku je najsjevernija regija japanskog glavnog otoka koja uključuje 6 prefektura: Akita, Aomori, Fukushima, Iwate, Miyagi i Yamagata. Poznata je kao ledena divljina, ali regija ipak ima topla ljeta, a stanovništvo (ukupno 9 mil.) živi u velikim gradovima kao što su Sendai i Morioka. Regiju karakterizira dijalekt japanskog koji se naziva Tohoku-ben i koji često otežava komunikaciju s npr. ljudima iz Tokya, a mnogi ga izbjegavaju govoriti izvan svojih rodničkih mjesta jer ima stigmatu ruralnog. Regija Tohoku poznata je po specijalizaciji u proizvodnji električnih

¹⁹<https://www.eubusinessinJapan.eu/why-japan/regions-prefectures>

strojeva te prehrambenoj industriji. Među glavnim su joj trgovinskim partnerima azijske države i Sj. Amerika.

✓ Kanto

Kanto je najnaseljenija regija sa 43 mil. st. koji žive u Tokiju i njegovoj okolini. Ona uključuje gradove Tokyo, Kanagawa, Chiba, Saitama, Ibaraki, Tochigi i Gunma. Najveći je dio regije velika urbana konurbacija poznata kao Veliki Tokio. Za razliku od drugih regija, ovdje je identifikacija s ovom regijom najmanja. Umjesto toga identificiraju se sa svojim gradovima kao što je Tokyo, Yokohama ili Saitama. Ako pitate ljude odakle su, nitko neće reći iz Kanta, iako je regija središte biznisa, japanske industrije i ujedno „motor“ cijele zemlje.

✓ Chubu

Chubu je regija koja se sastoji od nekoliko prefektura u središnjem Japanu, između Kyota i Tokija, ali s kojima ima vrlo malo zajedničkog. Te prefektore su Aichi, Gifu, Ishikawa, Nagano, Niigata, Shizuoka, Toyama i Yamanashi. Ovo je najgorovitije područje Japana (tu se nalazi Mt. Fuji). Tu je i Nagoya, četvrti grad po veličini u Japanu, dok cijela regijama oko 22 mil.st. Na Chubu otpada 20 % nacionalne brodogradnje i proizvedenih dobara, a sa svojom industrijskom osnovom predstavlja japansku ekonomsku bazu.

✓ Kansai

Kansai (ili Kinki) je regija locirana u „srecu“ Japana, oko gradova Osaka, Kyoto i Kobe koja sa preko 20 mil. st. tvori jedno od najvećih urbanih područja u Japanu. Prefektore u regiji Kansai su: Kyoto, Osaka, Hyogo, Nara, Wakayama, Mie, Shiga i Fukui. U ovom području govori se poseban dijalekt Kansai-ben. Tu se nalaze neke najpoznatije japanske turističke atrakcije. Područje ima drugu najsnažniju regionalnu ekonomiju u zemlji.

✓ Chugoku

Regija Chugoku nalazi se na jugu japanskog glavnog otoka i obuhvaća prefektore Hiroshima, Okayama, Shimane, Tottori i Yamaguchi. Alternativno ime regije je Sanin-Sanyo koje se povremeno koristi. Ovdje se govori nekoliko različitih japanskih dijalekata. Dijelovi regije su vrlo industrijalizirani, dok su drugi ruralni. Regija Chugoku mjesto je u kojem su se razvili istraživanje i razvoj u područjima elektronike, biotehnologije i novih materijala te je vodeća u naprednim tehnologijama. Ovdje živi oko 7,5 mil.st. Hiroshima je najveći grad Chugoku regije.

✓ Kyushu i Okinawa

Kyushu je gusto naseljen otok s 13 mil. st. (37. u svijetu). Prema fizičko-geografskim karakteristikama, otok je bujan i zelen s nekoliko najaktivnijih japanskih vulkana. Podjeljen je na 7 prefektura: Fukuoka, Saga, Kumamoto, Nagasaki, Oita, Kagoshima i Miyazaki. Kyushu je naseljen još od pretpovijesnih vremena i ima bogatu povijest (brojni hramovi i dvorci). Tu se nalaze i neki najveći japanski gradovi s *onsen* lječilištima (spa resorti koji su se razvili oko termalnih izvora).

Okinawa se sastoji od 8 glavnih otoka sa vlažnom suptropskom klimom i jedinstvenom kulturom. U prefekturu ulazi i južni dio otočja Ryu Kyu. Ovaj se prostor razlikuje se od ostataka Japana. Stanovništvo koje ovdje živi je relativno malobrojno (oko 2 mil.). Zbog svojeg položaja, kao i Kyushu, ima strateško značenje za Japan jer ga povezuje sa susjednom Korejom, Kinom i cijelom Ist. Azijom.

✓ Shikoku

Shikoku je najmanji od 4 japanska otoka i 50. otok po veličini u svijetu. Tu se nalaze prefekture Ehime, Kagawa, Kochi i Tokushima. Sve one imaju relativno mali broj stanovnika – ukupno ih na otoku živi oko 4 mil. Od ekonomskih djelatnosti najrazvijenija je proizvodnja hrane. BDP je u prosjeku niži od ostalih regija Japana.

Sl. 9. Shema relativnog položaja japanskih regija i prefektura

Izvor: www.japan-talk.com

Regija jezgre²⁰

Kako je rasla populacija Japana, tako je rasla i veličina gradova. Dok su mali gradovi i sela (s manje s 10.000 st.) drastično opadali, srednje veliki i veliki gradovi su se rapidno širili, kako brojem stanovnika tako i prostornim obuhvatom. Ovaj proces je odražavao i japanski ekonomski rast nakon 2.svj.rata.

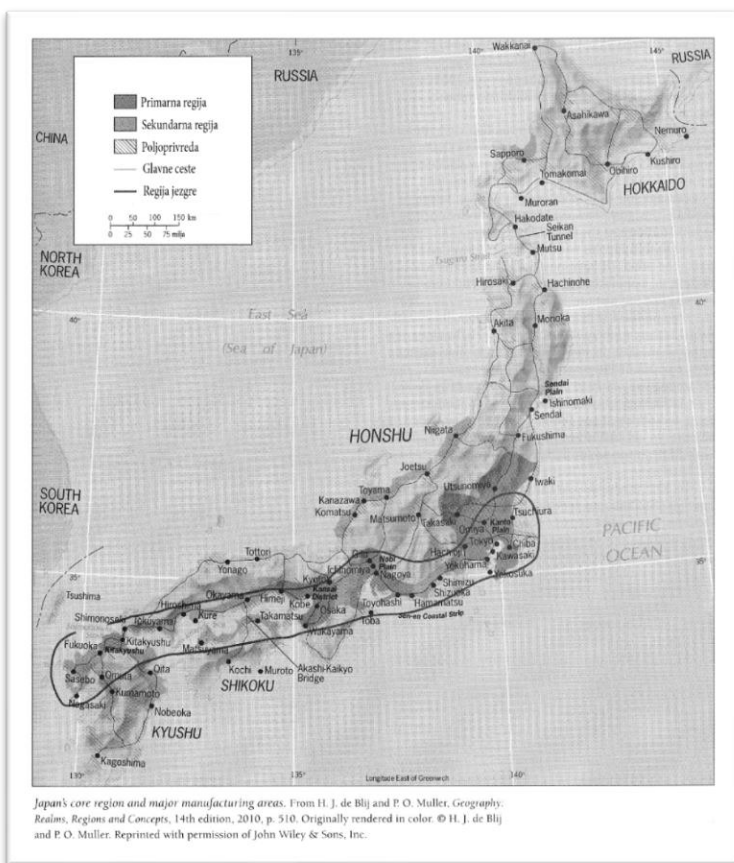
Izrazito obilježje japanske urbane strukture je koncentracija gradova na relativno malom području. Gotovo svi najveći gradovi osnovani su u regiji jezgre koja se prostire od Nagasakija i Fukuoke na sjeveru Kyushua, uz obje obale Unutarnjeg mora na Shikokuu i Honshuu, preko Nagoye do tokijske regije. Regija jezgre, osobito na južnoj obali Honshua, sastoji se od niza industrijskih gradova kao što je Hiroshima, koji su se oporavili nakon razaranja u 2. svj. ratu. U samom tokijskom megalopolisu, u središtu jezgre, živi 45 % japanske populacije.

Japan je država s klasičnim razvojnim problemom jezgra-periferija – glavna regija je Tokio, dok su ostale „manje razvijene“ (u relativnom smislu) regije oko njega. Još od 1970-ih, migracija i rast usmjereni su prema Tokiju, što se naziva unipolarnom koncentracijom. Kako se grad nastavio širiti, privlačio je kapital i ljude iz drugih područja, od kojih mnoga stagniraju. Regija Osaka npr. nije doživjela rast industrija koje bi zamijenile čeličane i brodogradilišta, već suprotno, poslovanje Osake nastavlja s relokacijom tj. preseljenjem poslovanja njenih tvrtki u Tokio. Ovakav proces, stoga, ima neke negativne posljedice npr. utječe na iseljavanje iz Osake. Glavni je cilj u modernom Japanu raditi i živjeti u ili u blizini Tokija.

Tokijsko metropolitansko područje broji oko 35 mil.st., a rast ovog područja rezultat je japanske integracije u globalnu ekonomiju. Njegova geografska lokacija između Londona i New Yorka je savršena za 24-satne međunarodne telekomunikacijske financijske transakcije. Kao rezultat toga, Tokio je razvio niz poslova i usluga koje nisu direktno vezani za domaću ekonomiju. Ključna jeuloga istraživanja i razvoja - R&D, također ubrzo prepoznata. Znanstveni grad Kansai koji se počeo oblikovati 1980-ih, danas se formirao u Kansai tehno-znanstveni kompleks koji obuhvaća 5 gradova u prefekturama Kyoto-Osaka-Nara te je postao integrirano, multinodalno razvojno središte. Plan za novi regionalni i urbani sustav Japana bi bio multicentričan i baziran na naprednoj informacijskoj tehnologiji. Sustav bi reorganizirao postojeće hijerarhijske strukture u funkcionalne mreže sa tokijskim metropolitanskim područjem kao središnjim čvorištem.

²⁰ Weightman, 2011.

Sl. 10. Regija jezgre i glavna proizvodna područja

Izvor: de Blij, Muller, Nijman (2012.)

Tehnoopolis je projekt zamišljen kao integralan dio *master plana* koji je trebao stvoriti mrežu znanstvenih gradova širom Japana. Četrnaest industrija kao što su biotehnologija, robotika, softver i svemirska ind., ciljane su zajedno sa istraživanjem i razvojem te drugim uslužnim funkcijama te bi zajedno trebali biti pogonsko gorivo za dodatne/nove industrije u regiji. Svaki tehnoopolis trebao bi biti povezan brzim vezama (ne dužima od jednodnevnog povratnog putovanja) s Tokijem, Nagoyom ili Osakom. Novi podmorski tunel Hokkaido i most prema otoku Shikoku te dodatne ceste i brzi vlakovi trebali bi omogućiti ostvarenje ovih ciljeva. Ovaj *Tehno-arhipelag* smatra se japanskim pejzažem za 21. st.

Od planiranih 26 tehnoopolisa, 8 se razvilo dobro, dok 18 nije. Neki od njih bilježe pad zaposlenosti u proizvodnji, a neki čak gube i stanovništvo. Jedan od problema je što su velike korporacije razvile svoje laboratorije za R&D u blizini vlastitih središnjica, radije nego u blizini proizvodnih pogona.

S obzirom na tu činjenicu transfer tehnologije između lokalnih industrija i tvornica koje bi se tek trebale otvoriti, nije velik. Dakle, glavni cilj – integracija tehnogradova s istraživanjem i razvojem nije ostvaren. Tehnopolis, kao plan za razvoj znanstvenih parkova promoviralo je i Ministarstvo industrije i trgovine (MITI), lokalne vlasti, ali i općenito cijela zajednica. Cilj je bio da se mladim ljudima nakon završetka studija omoguće nova radna mjesta i zapošljavanje. Ipak, cijeli je program obustavljen 1998. g. uslijed recesije koja je vladala 1990-ih, globalizacije japanske ekonomije te stagnacije ulaganja privatnih tvrtki. Ovaj program zamijenila je nova politika vlade, koja se temelji na povezivanju i promoviranju veza između industrija i sveučilišta (Suzuki, 2004).

7.EKONOMSKA PROBLEMATIKA I OBILJEŽJA JAPANA

O japanskom ekonomskom uspjehu stvorena je tijekom desetljeća svojevrsna mitologija. Američke i europske publikacije i novine pišu ode marljivom japanskom radniku, njegovoj kvalitetnoj proizvodnji i visokoj produktivnosti, u dobroj organizaciji sposobnih menadžera. S druge strane neki govore i o „žutoj opasnosti“ koja je u periodu najvećeg japanskog rasta zaprijetila ugrozi neposrednih interesa Zapada. Razloge za populariziranje „japanskog modela“ valja tražiti, prije svega, u stvarnosti njegove privrede. U prvoj fazi svog uspona (1953-1972.) imala je jednu od najviših stopa rasta u svijetu – oko 10 % godišnje, a prostornom ekspanzijom izvoza Japan je poboljšao svoju platnu bilancu, dok su istovremeno SAD i članice tadašnjeg EEZ-a u robnoj razmjeni s njime imale veliki deficit.

Treba imati na umu i važnu činjenicu da Japan nije počeo od nule. Ispod pepela poraženog militarizma i razorene zemlje, krio se iskusan i dinamičan poslovni svijet i marljiva, obrazovana i kvalificirana radna snaga (u Japanu već tada praktički nije bilo nepismenosti!). Ona je iza sebe imala 70-godišnje iskustvo kapitalističkog razvoja i svega što je vezano s njim. Kapitalizam je u specifičnim uvjetima počeo u Japanu s restauracijom Meiji 1868. kad je u ime cara, razmontiran srednjovjekovni feudalni poredak 260-godišnjeg razdoblja Tokugawa. Zemlja se iz srednjovjekovne izolacije pod pritiskom imperijalističkih sila, morala otvoriti prema svijetu. Nova kapitalistička klasa formirana od vlasnika prvog trgovačkog i industrijskog kapitala i razvlaštenih samuraja, postala je pod vodstvom apsolutističke države nosilac brzog kapitalističkog razvoja, a kasnije i militarizacije.

Već u tom prijeratnom razvoju došle su do izražaja brojna specifična japanska obilježja u formiranju radnih odnosa, organizaciji financijskog i proizvodnog kapitala u velike konglomerate i usvajanju inozemnih institucija i tehnološkog znanja, koji su i danas važni činitelji u japanskom uspjehu. Japan je u tom periodu imao i snažan rezervni poduzetnički i menadžerski sloj koji je smjelo, bez ranijih spona vodeće hijerarhijestupio na privrednu scenu. Stoga je i u predratnom razdoblju, od početka 20.st., Japan imao jednu od najbržih stopa rasta u kapitalističkom svijetu (Buvač, 1982).

Jedan od razloga brzog rasta industrije, posebno teške, potječe također još iz prve polovice 20.st. Tada su poduzetnici bili vrlo zainteresirani za izgradnju velikih postrojenja i sposobni financirati i voditi takve kompanije. Na taj su način povećavali svoja ekonomska carstva. 1920-ih je postojalo je između 10 i 20 industrijskih poduzeća, tzv. *zaibatsu*, a 4 su poduzeća bila izrazito velika (Mitsui, Mitsubishi, Sumitomo i Yasuda). Koristeći se svojim političkim vezama, financijskim kapitalom i poduzetničkim znanjima te zakonim okvirima, zaibatsui su preuzimali mnoge manje banke i poduzeća i tako obuhvatili široku lepezu ekonomskih djelatnosti. Na vrhuncu svoje moći, potkraj 1920-ih, ubrajali su se među najveća poduzeća na svijetu, obuhvaćali najraznovrsnije gospodarske grane i imali najjaču vlasničku kontrolu. Industrijsko carstvo *Mitsui* je npr. udruživanjem dioničkih društava u vlasništvu članova obitelji, glavnog poduzeća i pratećih tvrtki, uz isprepletenost uprava i zajedničkih pothvata, uspjelo ovladati poduzetničkim životom čitavog gospodarstva (Totman, 2003).

Nakon poratne obnove od kraja 1940-ih, Japan je ostvarivao najviše stope rasta BDP-a u svjetskim razmjerima - tijekom 1960-ih (10 %), 1970-ih (6,5 %) i 1980-ih (5,5 %). Do početka 1990-ih postao je druga gospodarska sila u svijetu (iza SAD-a). Drugi je u svijetu i prema tržišnoj kapitalizaciji tvrtki (kojih su dionice kotirale na svjetskim burzama), a treći je prema pokazateljima tehnološkoga razvoja, osobito u automobilske i elektroničke industriji.

Mnogi ekonomisti ističu kako je jedan od najznačajnijih faktora poslijeratnog uspona Japana i uspješno korištenje u svijetu već usvojene tehnologije – a daljnjim usavršavanjem su nadmašivana originalna otkrića i rješenja. To je Japancima priljepilo i donekle podrugljivu etiketu imitatora. Prema jednoj računici za oko 30.000 patenata, Japan je u inozemstvu platio oko 7,9 mlrd dolara u razdoblju od 1950-1978., dok je samo u periodu od 1950-1969. zarađeno oko 70 mlrd. dolara. Japanac je prema njihovim tumačenjima „eksperimentalno“, a ne „intelektualno“ orijentiran pa ih etiketa imitatora suviše ne vrijeđa. Oni inozemne stvari i ideje ne usvajaju u cjelini, već ih

prilagođavaju svojim potrebama. Tako su, iako su imali svoju religiju šinto, Japanci bili otvoreni i za budizam i konfucijanizam, koji su prilagođeni japanskom duhu odigrali značajnu ulogu u filozofiji, kulturi, političkom životu i državnom ustrojstvu srednjovjekovnog Japana. Ali šinto nije bio nikada napušten. Poslije restauracije Meiji Japanci su neumorno izučavali, ne samo zapadnu tehniku i umjetnost, nego i obrazovanje, pravo i vojnu vještinu – i brzo ih prilagodili potrebama svog gospodarskog razvoja i društveno-političke organizacije (Buvač, 1982).

I proizvodnja automobila počela je svoj „pohod“ najprije na domaće, a onda i strano tržište, kupovanjem licenci. *Nissan Motor* je npr. kupio od britanske tvrtke *Austen* „*know-how*“ pa je automobilska industrija već početkom 1960-ih, na osnovi uvezene počela razrađivati i uvoditi svoju tehnologiju, a rezultati porasta njene produktivnosti na kraju 1970-ih godina bili su znatno iznad rezultata vodećih svjetskih proizvođača. Nakon uspjeha u ovoj industriji, kao i u proizvodnji čelika, brodogradnji te kemijskoj industriji, optici i elektronici, Japan je s vremenom postao vodeći i u znanstveno-istraživačkim područjima. Pri tome je za njih vrlo bitna produktivnost (licence za patente) tog znanstveno-istraživačkog potencijala, a velik doprinos tome pruža opća klima poticanja znanstveno-tehničkih rješenja u samom gospodarstvu i nastojanje da se njome obuhvati što širi krug radnika. Tu je i zainteresiranost japanskih radnika za inovacije i prihvaćanje nove tehnike i tehnologije. Nosioc intenzivnog znanstveno-istraživačkog rada su velike japanske kompanije u glavnim izvoznim granama. Tu je i razvoj tehnologije budućnosti koja omogućuju Japanu da održi izvoznu orijentaciju – bez koje ne može funkcionirati sirovinama i energetske siromašna ekonomija – a time i daljnje usavršavanje Japanaca u originalne tehnološke stvaraoce. Japan nikada nije imao problema ni s odljevom mozgova, tzv. *brain drainom* (Buvač, 1982).

U Japanu je osmišljen i sustav koji je omogućio revoluciju u proizvodnji, s obzirom da se nije temeljio kao do tada, na sustavu velikih zaliha – što je znatno ubrzalo i skratilo vrijeme proizvodnje, ali i omogućilo raznovrsnost proizvoda. Riječ je o sustavu „*just-in-time*“ koji je zamijenio dotadašnji „*just-in-case*“ sustav, koji se pokazao manjkavim pa je u većini pogona napušten i zamijenjen.

Tab. 1. Karakteristike „*just in case*“ i „*just in time*“ sustava

<i>Just in case</i> sustav	<i>Just in time</i> sustav
Obilježja	

Komponente se dostavljaju u velikim, rijetkim serijama.	Komponente se dostavljaju u malim, ali čestim serijama.
Vrlo velike zalihe koje su zaštita od prekida u opskrbi ili otkrića neispravnih serija.	Držanje minimalnih zaliha – samo onoliko koliko je potrebno da se pokriju trenutne potrebe.
Kontrola kvalitete bazirana na jednostavnom pregledu dobivenih dijelova.	Kontrola kvalitete ugrađena u sve faze proizvodnje.
Velika skladišta i broj osoblja potrebnih za čuvanje i administriranje zaliha.	Minimalna površina skladišta i potrebnog osoblja.
Korištenje velikog broja dobavljača izabranih na temelju najniže cijene.	Korištenje malog broja poželjnih dobavljača sa višestrukim opskrbnim sustavom.
Slabi odnosi između kupaca i dobavljača.	Bliski odnosi između kupaca i dobavljača
Nema poticaja za lociranje dobavljača bliže kupcima.	Snažno poticanje za lociranje dobavljača bliže kupcima.
Nedostaci	
Nedostatak fleksibilnosti – teškoće kod upravljanja i korištenja različitih komponenti.	Fleksibilnost mora biti primjenjiva kroz cijeli dobavljački lanac.
Vrlo veliki troškovi čuvanja velikih zaliha.	Oslanjanje na mali broj poželjnih dobavljača potiče rizik u prekidu opskrbe.
Zahtijeva duboku vertikalnu hijerarhiju kontrole radi koordinacije različitih zadataka.	

Izvor: Dicken (2003)

Razdoblje snažnoga gospodarskog razvoja tijekom 1960–90. (tzv. japansko gospodarsko čudo), obilježavali su državni intervencionizam, čvrsta suradnja vlade i vodećih industrijalaca, tradicionalna radna etika, vodstvo u tehnološkome usponu ključnih industrijskih grana te mali obrambeni troškovi. Buvač, prema Zbignewu Brzezinskom, navodi 20 faktora koji su najviše pridonijeli japanskom privrednom uspjehu. To su:

1. Obilje i porast dobro obrazovane radne snage
2. Visoka radna motivacija i lojalnost zaposlenih
3. Niske nadnice
4. Visoka osobna štednja
5. Socijalna stabilnost
6. Povećavanje domaće potrošnje
7. Raspoloživost morskih luka i priobalnih industrijskih centara
8. Mlada i dinamična ekonomska elita
9. Konstruktivna uloga vlade
10. Suradnja korporacija
11. Velike investicije u opremu
12. Bankarska struktura
13. Stroga devizna kontrola
14. Niska vrijednost jena
15. Niski izdaci za obranu
16. Ekonomski paternalizam SAD
17. Uvjeti slobodne trgovine
18. Raspoloživost inozemne tehnologije
19. Jeftine sirovine
20. Korejski i Vijetnamski rat te američke vojne kupovine.

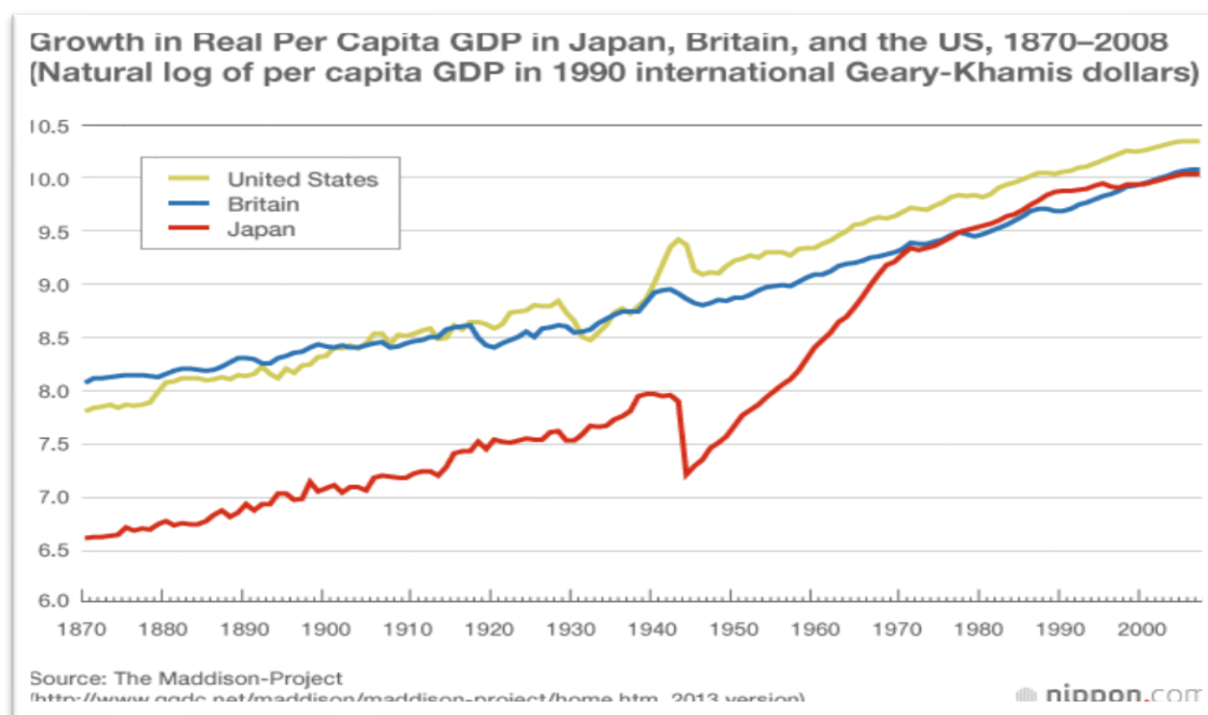
Prvih osam faktora za Brzezinskog su isključivo interni, sljedećih pet povezuje sa svjesnim odlukama, a posljednjih sedam ovise o međunarodnim okolnostima. Svaki od ovih dodatnih faktora zaslužuje posebno objašnjenje i vrednovanje (Buvač, 1982).

Od početka 1990-ih Japan je bio u recesiji zbog krute privredne strukture, sve veće korupcije i smanjene konkurentnosti u međunarodnoj razmjeni (s obzirom na američke i zapadnoeuropske

kompanije i banke). Uzrok je višegodišnjoj recesiji i sve veća japanska ovisnost o uvozu nafte i drugih sirovina te repromaterijala. Najveću štetu pretrpio je izvoz, desetljećima najvažniji čimbenik rasta, a koji je dodatno bio pogođen financijskom krizom koja se 1997-98. pojavila u JI Aziji (Goldstein, 2008b).

Odgadanje reforme radnoga prava i borbe protiv korupcije produljili su recesiju do početka 2000-ih. Unatoč recesiji, investicije su i dalje znatno više nego u SAD-u ili u zemljama EU-a, pa dostižu oko 30% BDP-a. Istodobno, japanske tvrtke znatno ulažu u industrijske države širom svijeta; tijekom 1980–98. u inozemstvo su uložile oko 1.000 mlrd. USD, od toga polovicu u SAD (najviše Sony, Honda, Toyota i Toshiba).

Sl. 11. Japansko gospodarsko čudo – kretanje BDP-a od 1870. - 2008.

Izvor: www.nippon.com

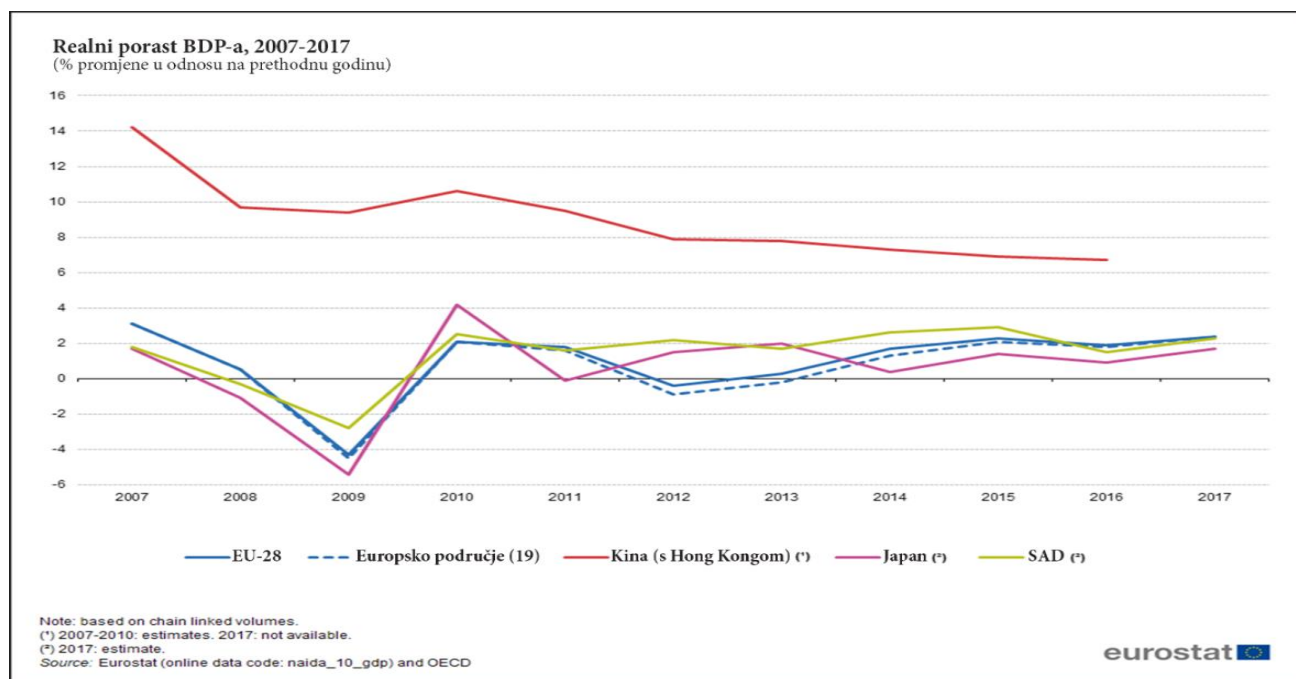
Od prirodnih bogatstava Japan ima bogat riblji fond; svjetska je vodeća ribarska sila (s udjelom od 15 % u svjetskome ulovu). Oko 11 % zemljišta obradivo je. Od 1950-ih stopa nezaposlenosti manja je od 6 %. Nakon 2003.g. kada je stopa BDP-a imala negativan predznak, Japan je imao prosjek

rasta od 2,7 % što je bilo niže od prosjeka Kine, Indije i industrijaliziranih država regije, ali više od npr. rasta u državama EU.

Japan je, kao i ostatak svijeta, ipak teško pogodila kriza 2008. g. - mnogobrojne kompanije, uključujući i neke velike banke, poznati supermarketi i robne kuće te nekad uspješni proizvođači su bankrotirali. I stopa otpuštanja radnika bila je visoka, a naročito je bio pogođen proizvodni sektor koji je bio prisiljen svoju proizvodnju prebaciti u druge zemlje s jeftinijom radnom snagom. Neke kompanije u tradicionalnim japanskim industrijama, poput čelične ili brodogoradnje, također su bankrotirale zbog jeftinije konkurencije iz Kine, Tajvana, J.Koreje. Za same Japance obećanje cijeloživotnog zaposlenja, što je bilo uobičajeno uglavnom nakon završetka školovanja, više-manje je nestalo. Mnogi su radnici bili prisiljeni degradirati se i prihvatiti puno lošije i slabije plaćene poslove. Čak i najbolji studenti po završetku obrazovanja, navikli da im poslodavci sami nude poslove, sada se suočavaju s problemom - zaposlenje je teško naći, a ako ga i imaju riječ je uglavnom o honorarnim poslovima bez ikakvih beneficija. Pojavila se čak i nova skupina mladih ljudi (*freetah*) koja ne teži stalnom zaposlenju, već mijenja jedan privremeni posao s drugim kako bi zadovoljili svoje kratkotrajne financijske potrebe i osobne prohtijeve. S obzirom na takve uvjete života, *freetah* se rjeđe odlučuju na ženidbu te žive u kućanstvu s roditeljima dugo nakon što su se trebali osamostaliti (Weightman, 2011).

Za lošu ekonomsku situaciju u Japanu krive se i financijske institucije koje su davale loše zajmove, imale loše investicije te špekulirale s nekretninama. Japanska je vlada morala spašavati i nekoliko velikih tvrtki zbog posebnih zajmova i poreza, što je još jednom ukazalo na lošu praksu vezanosti između političara i poslovnjaka, na što se gleda kao jednu od mana japanske ekonomije (Weightman, 2011).

Sl. 12. Japanski rast BDP-a u odnosu ne neke druge regije i države, 2007. - 2017.

Izvor: Eurostat, www.eurostat.com

Većina poljoprivredne i stočarske ponude pod razmjerno je visokom carinskom i drugom zaštitom i državno je subvencionirana. Unatoč snažnoj prehrambenoj proizvodnji, Japan je jedan od najvećih uvoznika hrane u Aziji (domaću potražnju podmiruje samo proizvodnja riže).

U industriji su značajni proizvodni kapaciteti, naročito čeličane, zatim tekstilna proizvodnja (osobito svile, vune i pamuka), brodogradnja (treća u svijetu), vojna industrija, proizvodnja automobila, telekomunikacijske opreme, foto-tehnike, precizne mehanike, radijskih i televizijskih uređaja, računala, tranzistora, kemikalija, porculana i dr. Energetski je ovisan o uvozu nafte, a većinu energije dobiva iz termoelektrana (nuklearne elektrane proizvode oko 30% energije).

Po broju robota japanska industrija prva je u svijetu, a ujedno je jedan od najvećih izvoznika robota - 2016. izvezao je oko 115.000 industrijskih robota u vrijednosti 309 mlrd. jena tj. 2,7 mlrd. dolara. U samom Japanu prodano je oko 39.000 robota što je povećanje od oko 10 % u odnosu na prethodnu godinu. Najveće tržište za robote u Japanu je automobilska industrija na koju otpada oko 36 % ukupne opskrbe. God. 2016. japanska automobilska industrija kupila je 48 % više robota nego 2015. godine. Jedan od glavnih razloga za to je razvoj i proizvodnja hibridnih vozila koja se

u velikoj mjeri oslanja na robotsku automatizaciju²¹. U Japanu je uvedena i fleksibilna proizvodnja koja je, po svojim obilježjima, vrlo konkurentna u uvjetima kada svjetsko tržište treba opskrbiti novim proizvodima gotovo svakodnevno.

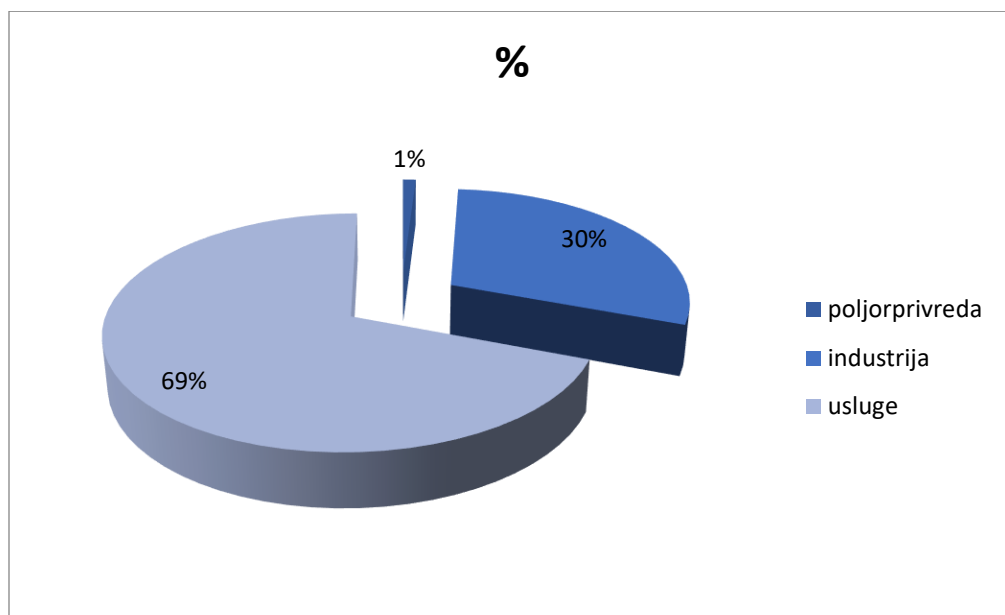
Tab. 2. Glavna obilježja japanske fleksibilne proizvodnje

Obilježja	Proizvodnja
Tehnologija	Vrlo fleksibilne metode proizvodnje uz korištenje sustava modularnih komponenti. Relativno lak prijelaz na nove proizvode.
Radna snaga	Radnici s više vještina, polivalentni radnici koji rade u timu. Odgovornosti obuhvaćaju nekoliko proizvodnih operacija kao i odgovornost za jednostavno održavanje i popravak.
Odnos dobavljačima	s Vrlo bliski odnosi s funkcionalnim sistemom dobavljača. Korištenje dostave <i>just in time</i> koja potiče prostornu blizinu između dobavljača i kupaca.
Obujam proizvodnje	Ekstremno velik
Raznovrsnost proizvoda	Vrlo velik raspon različitih proizvoda.

Izvor: Dicken (2003.)

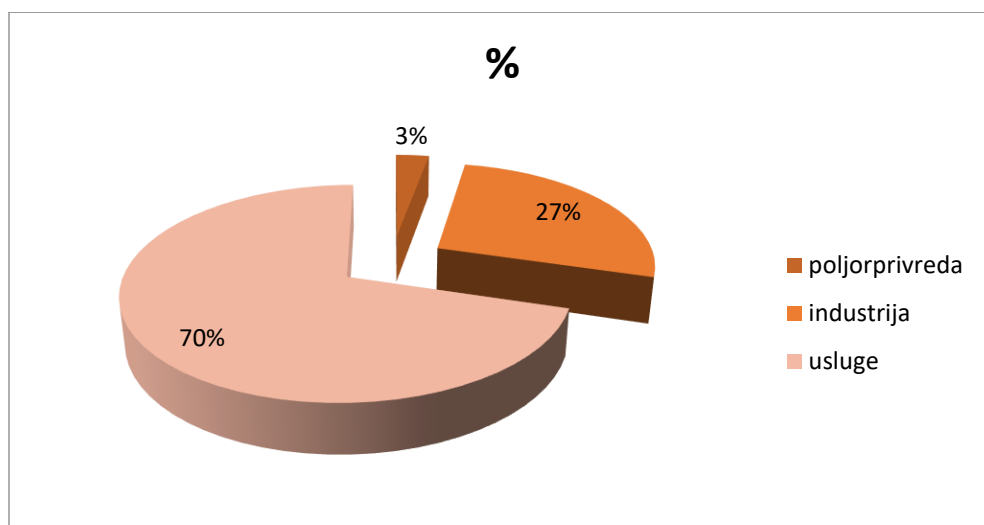
²¹<https://ifr.org/ifr-press-releases>

Sl. 13. Udio ekonomskih sektora u BDP-u, 2017.

Izvor: CIA facts, www.cia.gov

Sl. 14. Zaposleni po ekonomskim sektorima, 2017.

Izvor: CIA facts, www.cia.gov

U svjetskoj trgovinskoj organizaciji Japan je od 1. 1. 1995.g. Iako je veličinom izvoza četvrta zemlja u svijetu (iza Kine, SAD-a i Njemačke), japansko gospodarstvo razmjerno je zatvoreno (međunarodnom trgovačkom razmjenom ostvaruje manje od 17 % BDP-a). Godišnja vrijednost

izvoza u Japanu iznosi oko 600 mlrd. USD, a u trgovinskoj bilanci ima suficit od 20 mlrd. USD²². Kina je u zadnjih 10-15 godina postala velika trgovinska konkurencija Japanu što je vidljivo po rastu njene trgovinske bilance te činjenice da je Japan s 3. pao na 4. mjesto najvećih izvoznika u svijetu.

Izvoz proizvoda visoke tehnologije motor je japanskog ekonomskog rasta od 1960-ih. Na izvoz otpada 17 % ukupnog BDP-a, a u 2017. god. glavni su izvozni proizvodi bili: transportna oprema (23 % od ukupnog izvoza) od čega na automobile otpada 15 %; strojevi (20 %); elektronska oprema (17.5 %); industrijska roba (11 %) i kemikalije (10 %). Japanski najznačajniji izvozni partneri su: SAD (19 %), Kina (18 %), J. Koreja (7 %) i Taiwan (6 %). Glavna uvozna roba u Japan 2018. god. bili su: mineralna goriva (21 % od ukupnog izvoza) od čega na naftu otpada 10 %, elektronska oprema (16 %), strojevi (10 %), hrana (9 %), industrijska dobra (9 %), kemikalije (8 %) i sirovi materijali (6 %). Japanski najznačajniji uvozni partneri su Kina (25 %), SAD (10 %), Australija (5.4 %), J. Koreja (4 %), Saudijska Arabija (3.9 %), Ujedinjeni Arapski Emirati (3.6 %) i Katar (3.6 %). Zbog viška u bilanci plaćanja prema inozemstvu, Japan ostvaruje stalan rast deviznih pričuva koje su među najvišima su u svijetu.

Tab. 3. Najveće japanske kompanije 2017. prema tipu industrije, prodaji, profitu i tržišnoj vrijednosti (u mlrd. \$)

Rang 2017.	Kompanija	Vrsta industrije	Prodaja	Profit	Tržišna vrijednost	Rang 2015
1	Toyota Motor	Auto industrija	249,9	17,1	412,5	1
2	Mitsubishi UFJ Financial	Bankarstvo	49,2	8,2	2.589,8	2
3	Nippon Telegraph & Telephone	Telekomunikacijske usluge	105	7,4	180,3	4
4	Softbank	Telekomunikacijske usluge	82,1	8,3	213,2	6

²²<https://commodity.com/country-profiles/japan/>

5	Japan Post Holdings	Pošta i logistika	123,7	3,1	2.522,1	Ispali s liste top 10
6	Honda Motor	Auto industrija	127,9	3,9	161,8	5
7	Sumitomo Mitsui Financial	Bankarstvo	30,5	5,2	1.648,8	3
8	Mizuho Financial	Bankarstvo	29	6	1.752,3	7
9	Nissan Motor	Auto industrija	105,9	4,5	157,3	8
10	KDDI	Telekomunikacijske usluge	43,2	5,1	66,3	Ispali s liste top 10

Izvor: <https://blog.btrax.com/top-10-largest-japanese-companies-in-the-world-2/>; Forbes Global 2000; Forbes ranks these global titans using four metrics – sales, profits, assets and market value

Japansko bankarstvo ima svjetsku važnost; četiri japanske banke (*Mizuho Bank*, *Sumitomo Mitsui Banking Group*, *UFI Bank* i *Bank of Tokyo-Mitsubishi*) među 20 su vodećih banaka u svijetu.

Značajan faktor funkcioniranja velikih japanskih grupacija su i sogo sosha, krupna trgovinska poduzeća ili opće trgovinske kuće. *Sogo sosha* privlači pažnju zbog svoje široke aktivnosti koja nije ograničena samo na trgovanje robom, nego obuhvaća svestrano financijsko i proizvodno povezivanje, kako u Japanu tako i u inozemstvu. One se, dakle, bave financiranjem, inženjeringom, transportom, distribucijom, marketingom, tržišnim analizama i razvojem prirodnih resursa u inozemstvu za potrebe japanske ekonomije. S takvom širokom aktivnošću ove trgovinske kuće znatno su pridonijele izvozu, ne samo svojih partnera iz *zaibatsu* grupacija, nego i malog poduzetništva obavljajući za njega tržišna istraživanja i objedinjujući njegovu usitnjenu izvoznu ponudu. One su neosporno i snažna poluga kroz koju velike grupacije vladaju nad malom ekonomijom (Buvač, 1982).

Zbog velike aktivnosti u inozemstvu, *sogo sosha* se također smatraju japanskim multinacionalnim kompanijama. U tom svojstvu su naročito aktivne kao sudionici i organizatori zajedničkih ulaganja japanskih i inozemnih tvrtki. Tu su odigrale značajnu ulogu u povezivanju financijskih,

trgovinskih i proizvodnih poslova pri direktnim japanskim investicijama u zemljama u razvoju orijentiranim pretežno prema sirovinskim resursima. *Sogo sosha* su kao posrednici i investitori u zajedničkim ulaganjima razvile svojevrсни japanski model koji neki nazivaju „trgovinsko orijentiranim investicijama“. One kanaliziraju japanske direktne investicije u sirovinske grane i niže faze prerade koje neće konkurirati japanskoj ekonomiji već će im biti komplementarne i pridonijeti porastu međunarodne razmjene i međunarodne trgovine uopće. Takav model suprotan je američkom direktnom investiranju koje, u svrhu ostvarenja što većeg profita, otvara u inozemstvu pogone koji direktno konkuriraju američkom izvozu i time štete SAD u svjetskoj trgovini (Buvač, 1982).

Veliki biznis *zaibatsu* grupa i industrijskih koncerna – s vodećim bankama i *sogo sosh* kao svojim nukleusom – čvrst je temelj japanskog oligopolističkog kapitalizma tijesno povezanog s nekim političkim strankama i državnom birokracijom, koje sa svoje strane, podržavaju one gospodarske mjere koje su pogodne za njihovo uspješno funkcioniranje (Buvač, 1982).

Ipak, njihovo se funkcioniranje mijenjalo i prilagođavalo svakom pojedinom razdoblju, pa tako i ovom u kojem živimo, globaliziranom. S obzirom da su japanske tvrtke od 1980-ih direktnije počele nabavljati potrebne resurse i sudjelovati u međunarodnoj razmjeni, *sogo soshe* više nisu igrale centralnu ulogu. One su svoj interes usmjerile na sektore kao što su osiguranje, promet, nekretnine, projektni menadžment i sl. Danas *sogo soshe* traže svoje interese i u informacijskim tehnologijama, financijskim, logističkim tehnologijama kao i drugim raznovrsnim djelatnostima i to u inozemstvu, ugl. preko svojih podružnica i filijala. Za vrijeme krize u Japanu početkom 1990-ih došlo je do reorganizacije i spajanja *sogo sosha*, pa je njihov broj smanjen. Ipak, o značenju *sogo sosha* govori podatak da je čak 44 *sogo sosha* povezanih s Japanskim trgovinskim vijećem 2010. g. ostvarilo prihod od 76 mlrd. jena.²³ Glavne *sogo soshe* uključuju velike kompanije kao što je Mitsubishi, Mitsui, Marubeni, Nichimen, Kanematsu-Gosho i Nisso Iwai Corp.

²³<http://www.jftc.or.jp/shosha/english/activity/index.html>

Tab. 4. Najveće *sogo soshe* u Japanu, 2015.

Ime tvrtke	Dobit (jeni)	Ukupna imovina
Mitsubishi	400,574	16,774,366
Mitsui	306,490	12,202,921
Sumitomo	-84,374	9,021,370
Itochu	300,569	8,560,701
Marubeni	105,604	7,673,064
Toyota Tsusho	67,571	4,533,693
Sojitz	33,075	2,297,358

Izvor: <https://ipfs.j>

Mala poduzeća

Dobri poznavatelji japanske ekonomije ističu da je ono najbolje što svijet zna o njoj izgrađeno na slici nekoliko stotina vodećih tvrtki industrijskog sektora, poslovnih i svestranih trgovinskih kuća i snažnih bankarski institucija, s kojima inozemni partneri ugl. imaju kontakte. Onaj drugi manje poznati, ali vrlo razgranati dio ekonomije – ima upola manju produktivnost, nižu tehničku opremljenost, manje kvalificiranu i lošije plaćenu radnu snagu.

Mala poduzeća u Japanu i njihova aktivnost jednako je važna kao i u drugim viskorazvijenim zemljama. No njihov je položaj u Japanu drugačiji u tolikoj mjeri da se u stručnoj literaturi govori o dualnoj gospodarskoj strukturi. Tu se misli na dva različita aspekta ekonomije koji na tržištu roba, radne snage i kapitala posluju pod sasvim različitim uvjetima. Male tvrtke osnivane su kao obiteljske kompanije sa članovima obitelji i bliže rodbine kao glavnom radnom snagom. Sitne prodavaonice i svaštarske zanatske radionice ujedno su bile dodatni izvor prihoda rano umirovljenim radnicima većih poduzeća i često vezane s tvrtkom u kojoj je vlasnik ranije radio, što je bila neka vrsta kompenzacije za nisku mirovinu. Velike otpremnine su početni kapital za takav mali biznis. No unutar malog poduzetništva nalaze se i dinamična poduzeća, dosta moderno opremljena s agresivnim poslodavcima i menadžerima koji su se vrlo uspješno prilagodili tržišnoj konkurenciji. Naročito su mala poduzeća cvjetala sredinom 1950-ih i 1960-ih u fazi brzog ekonomskog razvoja Japana. Iako su tada dominirale velike tvrtke kao nosioci razvoja, velik je broj malih poduzeća pratio razvoj brodogradnje, automobilske industrije i elektrostrojarstva. Već je tada oko 60 % male japanske ekonomije na neki način bilo vezano u kooperantskim odnosima

s velikim kompanijama. S takvim malim poduzećima u pozadini, vodeća su japanska poduzeća imala svojevrstu rezervu jeftinije radne snage.

I danas više od 99 % svih tvrtki u Japanu otpada na male i srednje velike kompanije, a one zapošljavaju većinu radno sposobne populacije te su odgovorne za velik udio izvoza. Ove tvrtke tvore „kralješnicu“ uslužnog sektora i krucijalni su dio proizvodnog i opskrbno-izvoznog lanca. Na malo poduzetništvo u Japanu danas otpada oko 70 % ukupno zaposlenih (gotovo 98 % tvrtki zapošljava manje od 400 radnika), što je 10 % više nego na području ostalih zemalja članica OECD-a. Stoga je situacija u ovom području izuzetno bitna za ukupno stanje ekonomije. Ipak, u novije vrijeme recesija je uvelike pogodila malo poduzetništvo, nakon čega je uslijedila i financijska kriza 2008. S obzirom da se velik dio ovih poduzeća oslanja na domaću ekonomiju, koju karakterizira starenje stanovništva i opadanje potražnje, izgledi za poboljšanje su nesigurni. Također, unatoč njegovoj važnosti za ekonomiju, malo poduzetništvo generira svega više od 50 % nacionalne dodane vrijednosti, što je manje nego u ostalim zemljama OECD-a. S obzirom na to, produktivnost japanskog malog sektora trebala bi se povećati, a ujedno i ojačati poduzetnička dinamika koja će Japanu omogućiti jači ekonomski rast. Kako je poslovna dinamika u malom poduzetništvu relativno oslabila između 1999. i 2014.g. broj malih tvrtki opao je za 21 %, tj. sa 4,8 mil. na 3,8 mil. što je bila posljedica starenja vlasnika tvrtki koji nisu mogli pronaći zamjenu na čelu kompanije, ali i slabih poduzetničkih ambicija, naročito među ženama. S obzirom na nisku stopu ulaska u malo poduzetništvo, ono je već sada relativno staro - na tvrtke koje posluju više od 10 godina otpada 3/4 japanskih malih poduzetnika (s manje od 50 zaposlenih). Starije tvrtke također imaju veći problem ostvarivanja rasta. Da bi sektor malog poduzetništva povećao produktivnost potrebno je prije svega povećati njihova ulaganja u istraživanje i razvoj, iako Japan ima jednu od najvećih razina ulaganja u R&D (2,8 % BDP-a), ali je ono ugl. koncentrirano u najvećim kompanijama. Ujedno, lakši ulazak u poslovanje i izlazak iz njega omogućio bi veću produktivnost jer jača konkurencijski pritisak pa dolazi do zamjene starih i manje efikasnih tvrtki novima koje su puno efikasnije. I japanska vlada odlučila je poduzeti korake kako bi potaknula dinamizam u malom poduzetništvu što ima dobre temelje u činjenici da je japanska regulatorna okolina *business friendly* - više od OECD prosjeka, a trgovinske restrikcije u uslugama manje stroge nego u većini OECD zemalja.²⁴

²⁴<https://www.oecd.org/japan/japan-economy-improving-the-performance-of-japan-sme-sector.pdf>

Još jedan od problema za male tvrtke je pronaći odgovarajuću radnu snagu jer Japanci preferiraju sigurnost zaposlenja u velikim korporacijama pa je iskusne i obrazovane radnike teško privući u sektor malog poduzetništva. Također, velike kompanije nerado otpuštaju svoje zaposlenike zbog straha od transfera znanja iskusnih radnika. Ipak, kriza je to djelomično promijenila jer se interes za rad u malim kompanijama povećao. Činjenica je i da, unatoč velikoj koncentraciji kapitala u njima, tijekom japanskog razvoja velike tvrtke nisu uništile mala poduzeća, nego su je kroz specifičnu dualnu strukturu tržišta robe, radne snage i kapitala kao i državnu intervenciju uspješno podredile svojim interesima.

Činjenica je da se smanjivanjem domaćeg tržišta, mnoge male japanske tvrtke moraju internacionalizirati kako bi se širile, ali većina ih je spora u tom procesu. Velik dio njih je neodlučan u poduzimanju koraka kojim bi se globalizirale zbog čega nemaju dovoljan pristup informacijama o prekomorskim tržištima. Ujedno male kompanije, kako je već istaknuto, troše mali udio svojih prihoda na inovacije, najviše zbog straha od rizika, ali i birokratskih prepreka.

Literatura:

Buvač, D., 1982: *Anatomija japanskog uspjeha, Istraživanje mitova i stvarnosti poslijeratnog privrednog razvoja od 1950-1980.godine*, Globus, Zagreb.

de Blij, H., Muller, O.P., Nijman, J., 2012: *Regions*, Wiley, UK.

Dicken, P., 2003: *Global shift*, The Guilford Press, N.York, London, UK.

Goldstein, I., 2008a: *Povijest, Suvremeno doba (1985-2007.)*, Europapress holding, Zagreb.

Goldstein, I., 2008b: *Povijest, Doba prosvjetiteljstva (18.st)*, Europapress holding, Zagreb.

Kornhauser, D., 1976: *Urban Japan: It's foundations and growth*, Longman, UK.

Stan, A., Deguchi, A. 2017: Japanese metropolitan structure defined through correlated demographic and local service sector employment provision, *Int. J. Sus.Dev.Plann.*, Vol 12, no 7, 1132-1141.

Suzuki, S., 2004: Technopolis: Science parks in Japan, *International journal of Technology Management*, 28, 582-601.

Totman, C., 2003: *Povijest Japana*, Barbat, Zagreb

Weightman, B. A. 2011: *Dragons and Tigers, A geography of South, East and Southeast Asia*, Wiley, USA.

IFR, International Federation of Robotics, <https://ifr.org/ifr-press-releases> (27.7.2018.)

Hrvatska enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/> (30.6.2018.)

OECD (2012): Policies for a revitalisation of Japan, 28,
<http://www.oecd.org/publications/policies-for-a-revitalisation-of-japan-9789264201712-en.htm>
(14.12.2018.)

The World Factbook, CIA Factbook, www.cia.gov